

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra humanitních věd

**Provozně ekonomická
fakulta**

**Regionální identita obyvatel a identita regionu
na příkladu pohraničních okresů
Liberec a Jablonec nad Nisou**

Disertační práce

Doktorand: Mgr. Ing. Irena Bartošková Cejpová

Školitel: doc. Ing. PhDr. Petr Kokaisl, Ph.D., prof. h. c.

Abstrakt

Disertační práce pojednává o regionální identitě obyvatel pohraničí a identitě pohraničí coby specifického prostoru Česka s přerušenou kontinuitou sídelní struktury v důsledku historických událostí druhé poloviny 20. století. Zvolené téma vychází z konceptu institucionalizace regionu dle sociální geografie, zejména Anssi Paasiho, dělící regionální identitu na regionální vědomí obyvatel a regionální identitu samotné prostorové jednotky. V souvislosti s regionální identitou pohraničí je v českém vědeckém prostředí stále opakována teze o slabé regionální identitě obyvatel pohraničních regionů oproti vnitrozemským regionům s nepřerušenou kulturně-sociální identitou. Výzkumná otázka proto byla zvolena následovně – zda je teze o slabé regionální identitě stále aktuální, nebo se jedná o přežitou premisu. Svým záměrem se disertační práce opírá o současné teorie regionálního rozvoje a pojetí regionální identity zejména dle sociální geografie. V rešeršní části práce jsou uváděny aktuální výzkumy tematicky zaměřené k pohraničí a k regionální identitě. V teoretické části práce jsou vymezeny klíčové pojmy a koncepty pro výzkumnou práci ve vztahu k regionální identitě a kvalitativní výzkumné strategii, která byla pro zodpovězení výzkumné otázky využita. Empirická část práce zahrnuje identitu regionu z pohledu statistických dat a zkoumá regionální vědomí obyvatel oblasti Liberecka a Jablonecka na základě analýzy a syntézy biografických interview s rezidenty regionů. Důraz výzkumné části je kladen na pojem vnitřní identity regionu, a to na základě vyhodnocení 31 rozhovorů (50 hodin audio záznamu). Platnost výzkumné teze o slabé regionální identitě je shledána na základě provedeného výzkumu za pouze částečně relevantní. Regionální vědomí obyvatel zkoumaných regionů se v čase prohlubuje a již nelze hovořit o neukotvenosti v případě 3. generace usedlíků.

Klíčová slova

Region, identita, regionální identita, pohraničí, regionální rozvoj, sociální a kulturní kapitál.

Abstract

The dissertation deals with the regional identity of the inhabitants of the borderland and the identity of the borderland as a specific area of the Czech Republic with a broken continuity of the settlement structure due to the historical events of the second half of the 20th century. The chosen topic is based on the concept of the institutionalisation of the region according to social geography, especially Anssi Paasi, dividing the regional identity into the regional consciousness of the inhabitants and the regional identity of the spatial unit itself. In connection with the regional identity of the borderlands, the thesis about the weak regional identity of the inhabitants of border regions in comparison with inland regions with unbroken cultural and social identity is still repeated in the Czech scientific environment. The research question was therefore chosen as follows - whether the thesis of weak regional identity is still relevant or whether it is an outdated premise. The dissertation is based on contemporary theories of regional development and the concept of regional identity, especially according to social geography. In the research part of the thesis, current researches thematically focused on the borderlands and regional identity are presented. The theoretical part of the thesis defines the key terms and concepts for the research work in relation to regional identity and the qualitative research strategy that was used to answer the research question. The practical part of the thesis covers the identity of the region from the perspective of statistical data and examines the regional consciousness of the residents of the Liberec and Jablonec regions based on the analysis and synthesis of biographical interviews with residents of the regions. The emphasis of the research part is on the notion of internal identity of the region, based on the evaluation of 31 interviews (50 hours of audio recording). The validity of the research thesis on weak regional identity is found to be only partially relevant based on the research conducted. The regional consciousness of the inhabitants of the regions under study deepens over time and one can no longer speak of an unanchoredness in the case of the 3rd generation of settlers.

Key words

Region, identity, regional identity, borderland, regional development, social and cultural capital.

Poděkování

Mé poděkování patří doc. Ing. PhDr. Petr Kokaislovi, Ph.D., prof. h. c., vedoucímu práce, nejen za spolupráci během studia, ale také za kritické připomínky v průběhu psaní disertační práce. Dále bych ráda poděkovala vedoucímu Katedry humanitních věd, prof. PhDr. Michal Lošťákovi, Ph.D., a vedoucí Katedry psychologie, PhDr. Pavle Rymešové, Ph.D., za podporující prostředí a cenné rady během studia. Osobní poděkování patří mému manželovi Janovi a kolegyni Andree za stálou podporu i první konstruktivní kritiku při psaní disertační práce.

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Metodika a cíl práce	12
2.1. Cíl práce	12
2.2. Užití metody výzkumu	14
2.3. Metodické kroky výzkumu.....	16
2.4. Průběh realizovaného výzkumu	18
2.5. Proces nakládání s rozhovory.....	23
3. Literární rešerše.....	25
3.1. České pohraničí ve výzkumech o regionální identitě a regionálním rozvoji	25
3.2. Regionální identita v současných výzkumech	28
3.3. Regionální rozvoj	30
4. Teoretické vymezení regionu a regionální identity	34
4.1. Vymezení pojmu místo a prostor	34
4.2. Vymezení pojmu region	35
4.3. Typologizace regionálních symbolů	40
4.4. Vymezení pojmu regionální identity	42
4.4.1. Identita regionu	44
4.4.2. Regionální identita	45
4.4.3. Koncept rodáctví ve vztahu k regionálnímu vědomí	46
4.5. Syntéza pojmů region a regionální identita.....	47
4.6. Typologizace regionů.....	48
4.7. Rozšíření pojmů region a regionální identita	51
4.8. Region a regionální vědy.....	55
4.9. Teorie regionálního rozvoje	58
4.9.1. Regionální identita v teoriích regionálního rozvoje	62

4.9.2.	Současná východiska regionálního rozvoje a regionální politiky	66
4.9.3.	Regionální disparity	67
4.9.4.	Regionální rozvoj v ČR.....	69
4.10.	Využití regionální identity pro regionální rozvoj.....	70
5.	Empirická část práce	73
5.1.	Identita regionu na základě statistických dat.....	73
5.1.1.	Územní a geografické vymezení Libereckého kraje	74
5.1.2.	Strategie rozvoje Libereckého kraje.....	77
5.1.3.	Ekonomický a sociální charakter Libereckého kraje	80
5.2.	Historické události 20. a 21. století formující identitu Libereckého kraje a jeho obyvatel	100
5.3.	Regionální vědomí – vnitřní subjektivní identita regionu.....	105
5.3.1.	Životní příběh a rodinná paměť ve vztahu k regionální identitě.....	106
5.3.2.	Význam regionů v průběhu života narátorů	119
5.3.3.	Symboly regionů z narátorské perspektivy	123
5.3.4.	Hranice regionů z narátorské perspektivy	137
5.3.5.	Role pohraničí a příhraničí v regionální identitě jejich obyvatel	147
5.3.6.	Územně-správní a geografická identifikace narátorů.....	154
6.	Shrnutí hlavních zjištění dle výzkumné otázky a podotázek	161
7.	Závěr.....	172
8.	Použité zdroje.....	175

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Struktura narátorů – původní obyvatelé regionu.....	20
Tabulka č. 2: Struktura narátorů – novoosídlenci	20
Tabulka č. 3: Struktura narátorů – první generace usedlíků (potomci novoosídlenců)	20
Tabulka č. 4: Struktura narátorů – druhá generace usedlíků.....	21
Tabulka č. 5: Struktura narátorů – třetí generace usedlíků.....	21
Tabulka č. 6: Koncepce regionu v tradiční regionální geografii a nové sociální geografii	37
Tabulka č. 7: Teorie regionálního rozvoje	65
Tabulka č. 8: Zaměstnaní podle tříd klasifikace zaměstnání v Libereckém kraji 2019–2023 .	86
Tabulka č. 9: Vzdělávací zařízení v Libereckém kraji v roce 2023	88
Tabulka č. 10: Silné a slabé stránky vzdělávacího systému Libereckého kraje.....	90
Tabulka č. 11: Samostatné ordinace lékařů v Libereckém kraji v roce 2023	91
Tabulka č. 12: Nejnavštěvovanější turistické cíle v Libereckém kraji v roce 2023.....	94
Tabulka č. 13: Silné a slabé stránky v oblasti volnočasových aktivit v Libereckém kraji.....	95

Seznam grafů

Graf č. 1: Pohyb obyvatelstva v Libereckém kraji v období 2014–2023.....	81
Graf č. 2: Místo bydliště v době narození v obci obvyklého pobytu v % v Libereckém kraji.	83
Graf č. 3: Nezaměstnanost v ČR k 30.6.2024 dle krajů	84
Graf č. 4: Počet zaměstnanců průmyslových firem v Libereckém kraji 2008–2023	86
Graf č. 5: Střední školy dle oborů vzdělávání v Libereckém kraji v roce 2023.....	89
Graf č. 6: Zastoupení turistických cílů v kategoriích v % návštěvnosti.....	92
Graf č. 7: Volební účast do zastupitelstva Libereckého kraje dle okresů	96

Seznam obrázků

Obrázek č. 1: Schéma regionální identity dle A. Paasiho	12
Obrázek č. 2: Typy a formy regionálních symbolů.....	41
Obrázek č. 3: Schéma procesu institucionalizace regionu	52
Obrázek č. 4: Klasifikace regionálních disparit – horizontální perspektiva.....	69
Obrázek č. 5: Mapa okresů Libereckého kraje s vyznačením obcí s rozšířenou působností ...	75
Obrázek č. 6: Geografická mapa Libereckého kraje	76
Obrázek č. 7: Historické události formující pohraničí ČSR ve 20. a 21. století	100
Obrázek č. 8: Mapa Jablonce nad Nisou s vyobrazením přehrady Mšeno	129
Obrázek č. 9: Zobrazení rozhleden v okolí Jablonce nad Nisou	135
Obrázek č. 10: Mapa okresů Libereckého kraje.....	138
Obrázek č. 11: Mapa vnímaného libereckého regionu dle narátorů.....	139
Obrázek č. 12: Mapa vnímaného užšího jabloneckého regionu dle narátorů	142
Obrázek č. 13: Mapa vnímaného širšího jabloneckého regionu dle narátorů	143
Obrázek č. 14: Mapa s označením obcí Paceřice a Sychrov	146
Obrázek č. 15: Vymezení oblasti pohraničí narátory	148
Obrázek č. 16: Změna regionálního vědomí generací v čase.....	163

1. Úvod

Ústřední komponentou pro identitotvorný proces v regionu a zejména pro zakořenění regionální identity i regionálního vědomí je čas. Čas sehrává neopomenutelnou roli – některé regiony jsou z hlediska identity v čase konzistentní, až by se mohlo zdát, že je čas zakonzervoval, protože dlouhodobě vykazují stejné identitotvorné prvky i míru sepětí obyvatel s regionem. V případě České republiky se jedná např. o identitně silné Valašsko či Chodsko. K jiným regionům však čas přistoupil, jako kdyby jim vymazal paměť, kterou je zapotřebí obnovit pomocí nových vzpomínek. V těchto případech se hovoří o ztrátě identity např. českého pohraničí, kde došlo ve druhé polovině 20. století k závažnému narušení kontinuity osídlení. Autochtonní obyvatelstvo, a tedy původní nositelé regionální identity, bylo nuceno opustit své domovy, čímž došlo ke zpretrhání kulturních tradic oblastí.

Území Libereckého kraje patří do oblasti pohraničí, konkrétně do historické oblasti tzv. Sudet. Z tohoto důvodu zde proběhla ve druhé polovině 20. století až sociodemografická revoluce. Původní německy hovořící obyvatelstvo, majoritní v libereckém i jabloneckém regionu a jejich regionálních centrech, mající vztah k místu svého života, kultuře, tradicím i krajině, bylo nuceno region opustit po roce 1945. Na jeho místo v rámci dosídlovací akce přicházelo až do poloviny padesátých let minulého století velmi různorodé obyvatelstvo ze všech částí Československa i zahraničí, různých sociálních skupin i etnické příslušnosti bez vztahu k těmto specifickým podhorským regionům (srov. Wiedemann 2016; Spurný 2011; Arburg, Staněk 2011; Arburg 2010). Pováleční osídlenci se usadili a začala zcela nová doba života v regionech, stejně jako započal proces budování identity zdejších obyvatel i identity regionů, které teprve čekaly změny ekonomicko-hospodářského charakteru. Intenzivní adaptační proces na nové životní podmínky materiální i nemateriální povahy prožívali nově příchozí obyvatelé dle svého subjektivního prožívání a vnímání i s ohledem na vztah k původnímu místu domova.

Diskuze nad regionální identitou jsou stále aktuální zejména v souvislosti se směřováním regionálního rozvoje. Současné teorie regionálního rozvoje akcentují vliv aktivní občanské společnosti se zájmem o lokální dění právě na rozvoj regionu a úspěšnou implementaci strategických rozvojových opatření na úrovni místní, krajské i státní. Výzkum v rámci disertační práce se proto zabývá regionální identitou na příkladu pohraničního kraje, který v rámci republikových statistik a obecného nazírání na pohraničí se především ekonomicky a hospodářsky vymyká. Jedná se o Liberecký kraj, který byť nese dědictví spojené s nuceným odsunem autochtonního obyvatelstva, prošel úspěšnou transformací oproti jiným pohraničním

krajům s tímto dědictvím. Jaká je však sounáležitost obyvatel s prostorem, který je charakteristickým geografickými, klimatickými a krajinnými podmínkami? Lze v tomto případě hovořit o slabé regionální identitě pohraničního regionu? A jaká je regionální identita regionu ve vnějších a vnitřních obrazech? To jsou otázky, které jsou zodpovídaný ve výzkumu disertační práce za využití kvalitativní výzkumné strategie.

Po ekonomicko-sociální transformaci Česka po roce 1989 vyšly najevo významné rozdíly mezi jednotlivými regiony. Z perspektivy různých vědních disciplín se věda snaží až do současné doby objasnit důvody markantních hospodářských, sociálních i kulturních rozdílů, které se promítají do životní úrovně obyvatel tzv. slabých, problémových či strukturálně postižených regionů. Poznání povahy regionální identity může být jedním z klíčových článků v rozvojových strategiích regionu. Koncepty regionální identity a identity regionu jsou diskutovány od osmdesátých let 20. století v nové konceptualizaci regionů (srov. Claval 2007; Allen, Massey, Cochrane 1998). V českém prostředí se odborná diskuse ke konceptualizaci regionů rozvíjí s desetiletým zpožděním, tj. od devadesátých let 20. století (Šerý 2014: 53–55). Region je v této koncepci chápán za sociální konstrukt, v němž se odehrávají sociální, prostorově vymezené vztahy. České pohraničí je v rámci snah o vymezování periferních území vnímáno jako mozaika tzv. periferních a kontaktních regionů (srov. Jeřábek, Havlíček, Dokoupil et al. 2004; Vaishar, Zapletalová 2009).

Disertační práce představuje cíl práce a metodiku výzkumu, konkrétně se v dílčích kapitolách zabývá užitými metodami výzkumu, především kvalitativní výzkumnou strategií v podobě narativního výzkumu za použití biografických narativních interview tvořící empirický základ práce. Popsán je také dosavadní průběh výzkumu, který probíhal v letech 2017–2021 pořízením 31 biografických narativních rozhovorů. Rozebrán je dále další metodický postup v podobě práce s empirickým kvalitativním materiálem. V kapitole Literární rešerše jsou uváděny aktuální přístupy a výzkumy k problematice českého pohraničí v kontextu regionální identity a regionálního rozvoje. V teoretické rovině práce vymezuje pojmy vztahující se k identitě regionu a navázaných konceptů. Dále je zahrnuta teoretická syntéza pojmů region a regionální identita s cílem tematicky propojit dva využívané koncepty v rámci různých vědních oborů. Uvedeny jsou typologizace regionů, které jsou v rámci disertační práce využity pro zařazení regionu výzkumu do určitého teoretického typu regionu. K tématu regionální identity v kontextu regionálního rozvoje je pracováno se sociokulturním kapitálem, který je jednou z klíčových komponent současného směru regionálního rozvoje. V závěru jsou rozebrány modely a teorie regionálního rozvoje související s hlavním tématem výzkumu, tj. regionální

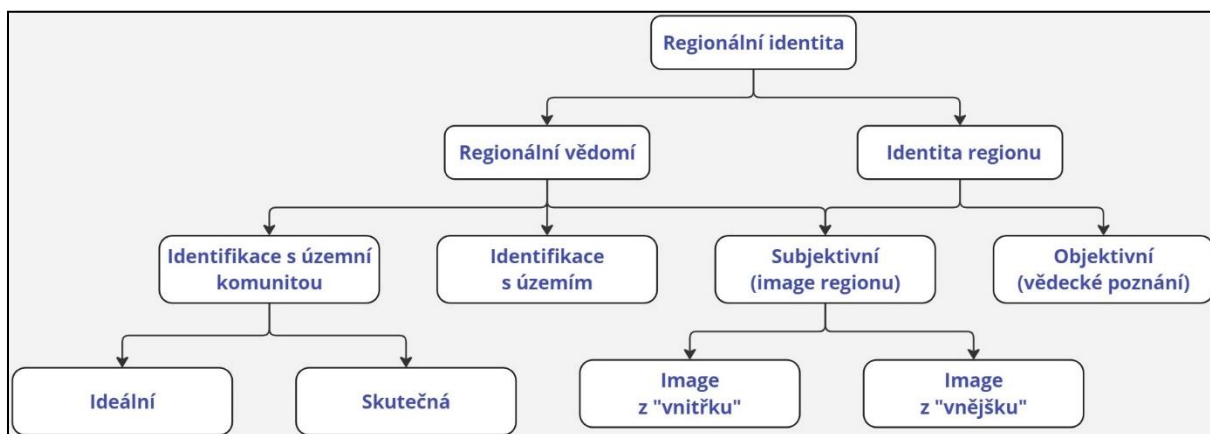
identitou, a využití regionální identity pro regionální rozvoj na příkladu současných výzkumů. Empirická část práce je rozdělena dle dělení identity regionu Anssi Paasiho (1986), tj. na identitu regionu v kontextu statistických dat a představení jeho ekonomického a sociálního charakteru, a na regionální vědomí obyvatel formou analýzy vlastního realizovaného kvalitativního výzkumu. Historické události 20. a 21. století formující podobu regionálního vědomí jeho obyvatel i identitu regionu je kapitola věnována historii výzkumné oblasti mezi dva subkoncepty. Závěrečná kapitola přináší odpovědi na výzkumné podotázky a hlavní výzkumnou otázku, uvedené v kapitole Metodika a cíl práce.

2. Metodika a cíl práce

2.1. Cíl práce

Tématem disertační práce je regionální identita dle konceptu institucionalizace regionu finského sociálního geografa Anssi Paasiho, který dělí regionální identitu na regionální vědomí obyvatel regionu a regionální identitu samotné prostorové jednotky, regionu. (Paasi 2002: 802–811; 1986: 105–146)

Obrázek č. 1: Schéma regionální identity dle A. Paasiho

Zdroj: Vlastní zpracování na základě Paasi (1986: 132)

V souvislosti s tímto konceptem je v českém vědeckém prostředí stále platná teze o slabé regionální identitě (srov. Heřmanová et al. 2009; Šimáček, Šerý 2012; Šifta, Chromý 2014) obyvatel pohraničních regionů oproti regionům vnitrozemským s nepřerušenu kulturně-sociální identitou. Disertační práce si proto klade výzkumnou otázku:

Je teze o slabé regionální identitě v pohraničních oblastech stále relevantní?

Cílem práce je proto identifikovat prvky identitotvorného procesu v pohraničním regionu, které povedou k rozklíčování povahy regionální identity tohoto specifického prostoru Česka.

Dílními cíli disertační práce v návaznosti na hlavní cíl a výzkumnou otázku jsou:

- nalezení podobností a rozdílností v identitotvorném procesu ve zkoumaných skupinách (generací) obyvatel regionu;
- charakterizování subjektivní povahy regionu dle jednotlivých skupin (generací);
- vymezení vztahu jednotlivých generací k přírodním a klimatickým podmínkám v regionu ve vztahu k regionálnímu vědomí;
- nalezení subjektivních hranic regionů z perspektivy jeho obyvatel;

- nalezení klíčových historických událostí ve vztahu k regionální identitě dle jednotlivých skupin (generací);
- charakterizování socioekonomické povahy výzkumné oblasti ve vztahu k identitě regionu.

Za výzkumnou lokalitu byly vybrány pohraniční okresy Liberec a Jablonec nad Nisou, které dosud stály mimo hlavní proudy výzkumu zabývající se pohraničím a regionální identitou. Zároveň se jedná o okresy, které nejsou strukturálně postižené ani problémové, a je zde tak předpoklad k sounáležitosti obyvatel s obývaným prostorem na rozdíl od lokalit, kde obyvatelé v každodenním životě řeší existenciální otázky.

Sociálně-ekonomický charakter regionu souvisí s rozvojem daného regionu. Regionální identita obyvatel i identita regionu jsou v současném pojetí regionálního rozvoje důležitým nástrojem pro tvorbu regionálních strategií rozvoje. Poznání vztahu obyvatel i charakteru regionu vede k efektivnějšímu plánování rozvoje, a především k zacílení programů na podporu participace místních aktérů na veřejném životě.

Z metodického hlediska je využita kvalitativní výzkumná strategie¹, která je vhodná k výzkumu témat spojených se sociální realitou. Kvalitativní výzkum je nástrojem pro porozumění jednání aktérů i sociálním strukturám uskutečňovaných v sociální realitě. Jeho hlavním přínosem je pochopení a vhled do života jedince, kolektivu či společnosti skrze významy, které lidé přisuzují událostem svého života. Výzkumníka tedy zajímá, co „...lidé dělají, jak o tom hovoří, jak tomu rozumějí, jak to prožívají.“ (Novotná 2019: 260) V práci je kladen důraz na emickou perspektivu, tzn. jak narátoři², aktéři výzkumu, rozumějí a interpretují sociální realitu. Za pomoci sociální imaginace se dosáhne porozumění jednání aktérů v sociálním světě. Individuální prožívání jedince je nutné vztahovat k historickým a sociálním okolnostem, jež mají vliv na jeho osobní životní podmínky.

¹ Kvalitativním výzkumem, jeho metodami a technikami, omezeními i výhodami se z teoretického i metodologického hlediska zabývá mnoho domácích i zahraničních autorů. Jmenovitě kvalitativní výzkum charakterizovali ve své práci nejnověji např. americký sociolog David Silverman (2004) v publikaci *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, francouzský sociolog Jeana Clauda Kaufmanna v práci *Chápající rozhovor* (2010). Z českých autorů pak lze uvést práci např. etnoložky Jany Noskové (2014) *Biografická metoda a metoda orální historie: na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu* a metodickou příručku k provádění orálně-historické metody od historiků Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho *Třetí strana trojúhelníku* (2015).

² Z důvodů lepší čtivosti textu autorka nevyužívá ženské formy podstatných jmen a používá pouze generického maskulina pro ženy i muže.

Pro zodpovězení výzkumné otázky je využito v první řadě narativního výzkumu, zejména biografického narativního interview. Předmětem zájmu jsou tedy vzpomínkové narace pamětníků. V rámci narativního výzkumu jsou využita primární data z provedeného výzkumu, tzn. z narativních rozhovorů, i data, která vznikla za jiným účelem, např. literatura a periodika regionální provenience. Cílem narativního výzkumu je zjištění, jakým způsobem jsou organizovány, propojovány a kategorizovány události a jevy v životním příběhu jedince. Tento kvalitativní výzkumný design je využíván právě ke sledování procesu konstrukce identit skrze vyprávění aktérů (např. Hamar 2008; Nixon 2013).

2.2. Užití metody výzkumu

Biografický a narativní výzkum

Za typ narativního výzkumu je považován biografický výzkum³, který se orientuje na rekonstrukci životních příběhů konkrétního jedince pomocí písemného nebo ústního zachycení událostí. Pracuje také s různorodými daty, které mohou přispět k objasnění životního příběhu, tj. s archivními prameny, deníky, fotografiemi apod. Ke zjištění životních příběhů jedince se využívá biografických narativních rozhovorů. Biografické rozhovory zachycují každodenní život, důležité události, jednání a další aspekty života jedince formou narátorova vyprávění. Mohou zachycovat celý narátorův dosavadní život, ale i výpověď o určitém životním období nebo události, tzn. realizuje se epizodický narativní rozhovor (Zandlová 2019: 328, 329). Sociálně-konstruktivistické paradigma biografickým rozhovorem rozumí líčení životních událostí a zkušeností, které mohou být od prožité reality odtrženy. Narátor však svým vyprávěním vytváří významy, které jsou jeho subjektivní interpretací zapamatovaného. Skrze vyprávění životního příběhu se konstruuje identita narátora. Přesná, v čase chronologická, posloupnost událostí není rozhodující, ale naopak propojení událostí a času do kauzálního vztahu, tj. jak jim sám narátor rozumí, je pro interpretaci rozhovoru klíčové.

Biografická metoda, stejně jako další metody kvalitativního vědeckého přístupu, je kritizována za svou obtížnou generalizovatelnost a nereprezentativnost vzorku. To jsou však výtky vědecké obce používající kvantitativní metody a techniky se snadnou zobecnitelností na populaci. Kvalitativní metody a techniky mají zcela jiný cíl než oklestit vzorek od všeho subjektivního,

³ Dalším typem narativního výzkumu je orálně-historická metoda, která je určena ke zjištění a zachycení dějinných událostí z pohledu zúčastněných i nezúčastněných aktérů, a to technikou orálně-historického interview založeném na životopisném vyprávění pamětníka, svědka historické události, období apod. Více k metodě orální historie např. Vaněk, Mücke 2015; Perks, Thomson 1998.

a tedy i lidského. Zaměřují se na prožívání, osobní vnímání, vzpomínání na události, důležité momenty v rámci svého životního příběhu.

Biografická metoda je založena na tzv. teoretickém výběru a nepracuje s početnými soubory respondentů oproti kvantitativním metodám. Reprezentativnost je dosahována pomocí komparace a neustálého doplňování získaných poznatků, zejména při procesu tzv. kódování a kvalitativní analýzy a interpretace rozhovorů (Strauss, Corbinová 1999: 131–145). Biografie (rozhovory) jsou neustále porovnávány z obsahového hlediska, kdy se hledají vzájemné podobnosti, průniky a rozdíly.

Biografickým výzkumem z metodologického hlediska se zabývá např. Brian Roberts (2001), který poukazuje na postavení biografického výzkumu jako legitimní výzkumné metody pro sociální vědy. Zkoumá metodický i teoretický vývoj spojený s výzkumem životních příběhů pamětníků, a to v rámci vědních disciplín, které mají největší potenciál tuto metodu využívat, tzn. sociologii, orální historii či etnografii. Roberts vysvětluje metodický postup (shromažďování a interpretace materiálů, využití biografického výzkumu, ústní a písemné zprávy, vztah mezi tazatelem a výzkumníkem při rozhovoru, konstrukci příběhu, paměť v rámci konstruování příběhu nebo vliv vlastní biografie výzkumníka na rozhovor) na příkladu prováděných biografických výzkumů.

Novější přehled o biografickém výzkumu a používané metodě biografického interview podává přehledová publikace Barbary Merrill a Linden West (2009). Autoři, stejně jako Roberts, poukazují na význam biografické metody pro sociální vědy. Dále reflektují, pro koho a k čemu je tento typ výzkumu vhodný a jaké aspekty ho činí platným. Také čerpají ze svých provedených sociologických a psychologických interview a vysvětlují postup přepisu rozhovoru, jeho analýzy i zaznamenávání životopisných údajů.

Další užití metody výzkumu

Na identitu regionu může být také nahlíženo ze socio-ekonomického hlediska, tedy na základě veřejně dostupných dat a údajů, které mohou residentům i nerezidentům představit, jak si vede region v objektivních datech, např. v republikovém srovnání. Pro analýzu uvedenou v kapitole Identita regionu na základě statistických dat jsou využita veřejně dostupná data, zejména z provenience Českého statistického úřadu, Úřadu práce ČR nebo Libereckého kraje v podobě aktuálního strategického plánu.

Obsahová analýza (*content analysis* neboli věcná analýza) má svoji kvantitativní i kvalitativní formu a využití. Kvantitativní obsahovou analýzou se rozumí soustava metod a pravidel

zaměřených na zachycení obsahu či tematiky dokumentu. Ve zjednodušené podobě se jedná o rozbor záznamu určité komunikace, proto je označována také za analýzu textu nebo souborů textů. Účelem kvantitativní obsahové analýzy je vyhledávání konkrétních slov a kategorií v analyzované komunikaci a stanovení četnosti jejich výskytu, významu a vzájemného vztahu (Dvořáková 2010: 96–97). Dle České terminologické databáze knihovnictví a informační vědy se jedná o „slovní vyjádření obsahu dokumentu v přirozeném jazyce, které je transformováno do věcných selekčních údajů v procesu věcného pořádání nebo do vět v procesu sémantické redukce textu dokumentu“ (Balíková 2003). V mediálních studiích se využívá od dvacátých let 20. století za účelem analýzy kvantitativních dat.

Kvalitativní obsahovou analýzu lze vymezit jako „...systematický, rigorózní přístup k analýze dokumentů získaných či vytvořených v průběhu výzkumu“ (White, Marsh 2006: 22). Spočívá ve vyhledávání stěžejních textů vzhledem k tématu v rámci analyzovaného materiálu. Jejím cílem je „porozumět určitému fenoménu spíše než vytvářet zobecňující závěry pro celou populaci ze studovaného vzorku na základě statistické inference“ (Forman, Damschroder 2008: 41). Kvalitativní podoba analýzy vytváří induktivně analytické kategorie. Tyto kategorie jsou následně používány při kódování skrze studium textu. Oproti kvantitativní pracuje s menším počtem analyzovaných textů či jiných mediálních výstupů (Kupka et. al. 2019: 20).

2.3. Metodické kroky výzkumu

Dílčí kroky výzkumu disertační práce lze shrnout do následujícího:

- 1) Provedení rozhovorů s narátory z vybraných okresů;
- 2) Sběr a analýza dokumentů regionální i celostátní provenience s odkazem na identitotvorné prvky pohraničních regionů;
- 3) Syntéza poznatků a identifikace prvků regionální identity v sebraných materiálech (rozhovory, dokumenty, tisk, případně jiné);
- 4) Identifikace klíčových prvků identitotvorného procesu pohraničních regionů;
- 5) Tvorba vlastních doporučení z výzkumu pro užití identifikovaných prvků regionální identity při regionálním rozvoji (s aspekty socioekonomického rozvoje).

Práce se konkrétně zabývá specifickým procesem regionální identifikace v podmínkách pohraničí zaznamenaných v biografických narativních rozhovorech u následujících skupin obyvatel:

- Původních obyvatel regionu – osoby, které žily před rokem 1945 v pohraničí a v literatuře jsou označovány za starousedlíky nebo potomci těchto původních obyvatel;
- Novoosídlenců – osob, které přišly do pohraničí Libereckého kraje po roce 1945 do poloviny padesátých let 20. století;
- První generace usedlíků – potomci novoosídlenců narození v regionu;
- Druhé generace usedlíků – potomci první generace usedlíků, tj. generace vnoučat novoosídlenců;
- Třetí generace usedlíků – potomci druhé generace usedlíků, tj. generace pravnoučat novoosídlenců.

Předpoklady pro výběr uvedených skupin dle dosavadního poznání:

- Předpokladem pro analýzu biografických interview s původními obyvateli regionu je akcentování vzpomínek spjatých s jejich regionem, obcí, komparace doby před a po roce 1945 z hlediska změny regionu po stránce sociální, kulturní i hospodářské.
- Předpokladem pro analýzu biografických rozhovorů u skupiny novoosídlenců je reflektování původního *domova*, vzpomínek spjatých s regionem průvodu, komparace života a životních podmínek v místě původu s novou lokalitou. Důvodem je prožívání mnoha životních změn, ať už se jedná o změnu zaměstnání, bydlení, opuštění přátel a známých v místě původu/předchozího setrvání, nebo o změny vztahující se k novému místu, tzn. přijetí a ztotožnění se s jiným typem krajiny a klimatu, kulturních tradic, jazyka i architektury (srov. Spurný 2006; Roubal 2013; Wiedemann 2016).
- Předpokladem pro analýzu rozhovorů u skupiny první generace jsou vzpomínky na dětství a dospívání v regionu, reflexe rodinných příběhů spojených s příchodem předků/rodiny do regionu.
- Předpokladem pro analýzu narací u skupiny druhé generace usedlíků je reflexe již běžného života v regionu a reflexe z rodinných příběhů vztahující se k příchodu do regionu.

Na předpoklady vztahující se k jednotlivým skupinám vzorku jsou navázány výzkumné podotázky, které upřesňují a zodpovídají dílčí cíle práce uvedené v kapitole Cíl práce:

- 1) Jak reflektuje region svého původu ve svých životních příbězích generace novoosídlenců?
- 2) Vzpomínají na region původu své rodiny první, druhé a třetí generace usedlíků?

- 3) Existují rozdíly v subjektivních charakteristikách regionu mezi jednotlivými generacemi?
- 4) Jaké prvky regionální identity jsou pro jednotlivé generace klíčové?
- 5) Reflektují jednotlivé generace specifické přírodní a klimatické podmínky regionu?
- 6) Jak se regionální identita obyvatel pohraničí mění v kontextu historických a současných socioekonomických vlivů?

Zde uvedené výzkumné podotázky 1–6 jsou odvozeny z hlavní výzkumné otázky, uvedené v cíli práce, a která zní:

Je teze o slabé regionální identitě v pohraničních oblastech stále relevantní?

Zodpovězení jednotlivých výzkumných podotázek se zabývají dílčí kapitoly praktické části práce. Výsledné resumé dílčích výzkumných podotázek, a především hlavní výzkumné otázky je uvedeno a zpracováno v kapitole Shrnutí hlavních zjištění dle výzkumné otázky a podotázek.

2.4. Průběh realizovaného výzkumu

První fáze výzkumu, tj. kontaktování a pořízení biografických narativních rozhovorů, proběhla v rozmezí let 2017–2021, kdy bylo celkem natočeno 31 rozhovorů s pamětníky z výše uvedených skupin. Celkově má materiál přes 50 hodin záznamu. Autorka práce v roli tazatelky si vedla výzkumný deník, do kterého si poznamenávala průběh rozhovoru, poznámky z rozhovorů, myšlenky a témata k analýze a interpretaci, které vyplynuly z rozhovoru a nebyly tak *de facto* obsahem nahrávky, ale jednalo se o momentální propojení tématu práce a konkrétních zkušeností daného narátora.

Výběr narátorů nebyl závislý na věkovém či genderovém zařazení, rovněž na stupeň vzdělání nebyl brán zřetel při navazování kontaktů. Struktura narátorů s uvedením jejich místa bydliště, regionu původu, vzdělání, zaměstnání aj. pasportizačními údaji jsou uvedena v tabulkách 1–5. Důraz byl kladen na zájem narátora o sdělení svého životního příběhu a zodpovězení doplňujících otázek s ohledem na výzkumné téma regionální identity. Rozhovory byly pořizovány v souladu s platnými zákonnými opatřeními, resp. zákonem č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů. Narátorům byla zaručena anonymita v souladu s etikou výzkumu dle Etického kodexu České asociace pro sociální antropologii. Veškerá pořízená interview stejně jako souhlas s pořízením audiozáznamu a přepis rozhovoru jsou uloženy v osobním archivu autorky práce a nejsou žádným způsobem veřejně dostupná.

Pamětníci pocházeli z vybraných regionů Liberecka a Jablonecka, resp. z okresu Liberec a Jablonec nad Nisou. Ve dvou případech byly mezi pamětníky zařazeny osoby, které nejsou z vybraných okresů, ale žily po celý svůj život v rámci Libereckého kraje s různými místy pobytu. Zde se jednalo o dvě narátorky z okresu Frýdlant a dva narátory z okresu Česká Lípa. Skutečnost, že narátoři a narátorky prožili různé etapy svého života v odlišných regionech v rámci jednoho kraje, může přispět v interpretaci rozhovorů k pochopení identitotvorného procesu i klíčových prvků identity. Také ze statistických šetření vyplývá, že pouze malá skupina obyvatel celý život setrvává na jednom místě a nedotkne se ji migrace, byť v rámci jednoho regionu, kraje nebo republiky.

Tabulka č. 1: Struktura narátorů – původní obyvatelé regionu

Akronym	Pohlaví	Rok narození	Místo bydliště	Místo původu	Vzdělání	Zaměstnání
JP	muž	1935	Jablonec nad Nisou	Liberec	Vyučen v oboru	Senior – dříve práce ve stavebnictví
AM	muž	1936	Jablonec nad Nisou	Jablonec nad Nisou	Vyučen v oboru	Senior – dříve práce v zemědělství
SP	žena	1943	Liberec	Javorník – Proseč v Podještědí	Středoškolské s maturitou	Seniorka – dříve učitelka na ZŠ a SŠ
MK	muž	1957	Rychnov u Jablonce n. N.	Jablonec nad Nisou	Vysokoškolské	Elektrotechnik
JJ	žena	1955	Stráž nad Nisou	Světlá pod Ještědem	Vyučena v oboru	Pokladní

Zdroj: Vlastní zpracování na základě provedených rozhovorů v letech 2017–2021.

Tabulka č. 2: Struktura narátorů – novoosídlenci

Akronym	Pohlaví	Rok narození	Místo bydliště	Místo původu	Vzdělání	Zaměstnání
MT	muž	1926	Liberec	Dětenice u Jičína	Středoškolské s maturitou	Senior – dříve práce ve strojírenství
VČ	žena	1927	Frýdlant v Čechách	Kvasiny	Vysokoškolské	Seniorka – dříve agronomka
KP	žena	1928	Frýdlant v Čechách	Jičín	Vysokoškolské	Seniorka – dříve agronomka
VS	žena	1928	Liberec	Rovensko	Vyučena v oboru	Seniorka – vychovatelka na ZŠ
AK	muž	1932	Liberec	Náchod	Středoškolské s maturitou	Duchovní

Zdroj: Vlastní zpracování na základě provedených rozhovorů v letech 2017–2021.

Tabulka č. 3: Struktura narátorů – první generace usedlíků (potomci novoosídlenců)

Akronym	Pohlaví	Rok narození	Místo bydliště	Místo původu	Vzdělání	Zaměstnání
JB	muž	1942	Jablonec nad Nisou	Turnov	Středoškolské s maturitou	Senior – dříve práce ve stavebnictví
LS	muž	1944	Hraničná – Jablonec n. N.	Slapy u Semil	Vyučen v oboru	Senior – dříve malíř pokojů
LS	muž	1946	Liberec - Doubí	Lužany – Jičínsko	Vyučen v oboru	Senior – dříve opravář zemědělských strojů

ES	žena	1947	Hraničná – Jablonec n. N.	Českomoravská Vysočina	Středoškolské s maturitou	Seniorka – dříve ekonomka pro zahraniční obchod
PL	muž	1948	Proseč nad Nisou	Jablonec nad Nisou	Středoškolské s maturitou	Senior – dříve práce ve stavebnictví
VB	žena	1948	Jablonec nad Nisou	Jablonec nad Nisou	Středoškolské s maturitou	Seniorka – inženýrské práce ve stavebnictví
VS	muž	1948	Liberec	Doubí u Liberce	Vysokoškolské	Senior – dříve podnikatel ve stavebnictví
SB	žena	1949	Liberec	Liberec	Středoškolské s maturitou	Seniorka – dříve pedagožka, úřednice
PP	muž	1952	Huť – Pěnčín u Jablonce n. N.	Jablonec nad Nisou	Vyučen v oboru	Senior – dříve práce ve sklárství
DŠ	muž	1956	Jablonec nad Nisou – Vrkoslavice	Jablonec nad Nisou	Vysokoškolské	Chemik
JC	muž	1962	Liberec	Liberec	Středoškolské s maturitou	Podnikatel v oboru autoopravárenství

Zdroj: Vlastní zpracování na základě provedených rozhovorů v letech 2017–2021.

Tabulka č. 4: Struktura narátorů – druhá generace usedlíků

Akronym	Pohlaví	Rok narození	Místo bydliště	Místo původu	Vzdělání	Zaměstnání
JP	muž	1961	Česká Lípa	Děčín	Středoškolské s maturitou	Podnikatel v oboru stavebnictví
PH	muž	1962	Česká Lípa	Mladý Boleslav	Vysokoškolské	Pedagog
IC	žena	1965	Liberec	Frýdlant v Čechách	Středoškolské s maturitou	Úřednice
JK	žena	1974	Jablonec nad Nisou	Jablonec nad Nisou	Vyučena v oboru	Zdravotní sestra
JR	muž	1977	Stráž nad Nisou	Liberec	Středoškolské s maturitou	Technik

Zdroj: Vlastní zpracování na základě provedených rozhovorů v letech 2017–2021.

Tabulka č. 5: Struktura narátorů – třetí generace usedlíků

Akronym	Pohlaví	Rok narození	Místo bydliště	Místo původu	Vzdělání	Zaměstnání
RJ	muž	1980	Liberec	Vratislavice nad Nisou	Středoškolské s maturitou	Zkušební technik vývoje v automobilu
KJ	žena	1981	Jablonec nad Nisou	Jablonec nad Nisou	Vyučena v oboru	Práce v oboru sklárství
JV	muž	1985	Liberec	Jilemnice	Vysokoškolské	Strojní inženýr

KK	muž	1990	Lučany nad Nisou	Lučany nad Nisou	Vysokoškolské	Pedagog
AH	žena	1993	Liberec	Liberec	Vysokoškolské	Lékařka

Zdroj: Vlastní zpracování na základě provedených rozhovorů v letech 2017–2021.

Témata biografických narativních interview s narátory:

- 1) Životopisné vyprávění – obsahovalo samostatné vyprávění narátora k narození, dětství, školní docházce, pracovním zkušenostem, rodině a jejím původu, způsobech trávení volného času;
- 2) Charakteristika regionu z pohledu narátora;
- 3) Vztah k regionu v průběhu života;
- 4) Vztah k regionu promítaný do významných symbolů regionu z pohledu narátora;
- 5) Historie rodiny (nebyla-li zahrnuta v životopisném vyprávění);
- 6) Reflexe přírodního a kulturního dědictví regionu.

Kontaktování narátorů

Pamětníci byli kontaktováni méně obvyklou formou, a to inzercí v regionálních periodikách⁴ s nabídkou zapojení se do prováděného výzkumu k regionální identitě. Inzerce vyšla v Jabloneckém měsíčníku, dále v Městských novinách Česká Lípa⁵, ve Frýdlantském zpravodaji⁶, Hrádecko – Měsíčníku města Hrádek nad Nisou⁷ a Jabloneckém měsíčníku⁸. Inzerce byla zadána do významných regionálních tiskovin, které zároveň byly finančně dostupné (cena za cca 1/8 strany se pohybovala od 300 Kč do 2 400 Kč dle množství odběratelů a dosahu periodika), a to z důvodu oslovení co největšího počtu obyvatel Libereckého kraje se zájmem o zapojení do výzkumu. Autorka tímto krokem uvažovala o rozšíření výzkumné lokality o další okresy Libereckého kraje, ale vzhledem k nízké návratnosti ve formě odpovědí na inzerát ponechala stávající záměr případové studie na dvou okresech. Regionální periodikum

⁴ Text inzerce: Pro vědecký projekt Regionální identita – potenciální faktor regionálního rozvoje realizovaný na České zemědělské univerzitě v Praze hledáme pamětníky ročníků 1930–1965, kteří by byli ochotni pohovořit o svém životě v daném regionu. Cílem projektu je poznat vztah obyvatel Libereckého kraje k danému regionu a postihnout jeho současnou proměnu oproti době socialismu. V případě zájmu prosím kontaktujte řešitelku projektu na emailové adrese cejpova@pef.czu.cz nebo na tel. číslo +420773582963.

⁵ Text inzerce byl v Městských novinách Česká Lípa uveřejněn 4x v časovém rozmezí 11. 6. 2018 – 8. 10. 2018, cena za jeden inzerát činila 1 350 Kč.

⁶ Text inzerce byl v tomto periodiku uveřejněn zdarma v červenci a srpnu 2018.

⁷ V Měsíčníku Hrádecko byla inzerce 4x opakována, kdy uveřejnění jednoho inzerátu stálo 300 Kč.

⁸ V Jabloneckém měsíčníku byla uveřejněna inzerce 2x v červenci a srpnu 2018, cena za jeden inzerát činila 2 400 Kč.

vztahující se k Liberci nebylo vybráno, a to z důvodu vysoké ceny inzerce (1/8 stránky v Libereckém zpravodaji byla v době inzerce ohodnocena na 5 000 Kč). V Liberci bylo využito kontaktů autorky práce jakožto insiderky, tj. autorka město Liberec velmi dobře zná a nebylo tak složité nalézt pro výzkum relevantní narátory.

Inzerce v regionálních periodikách pro účely regionálně zaměřeného výzkumu se ukázal jako vhodný nástroj pro oslovení pamětníků. Touto technikou může být vzorek daleko diferencovanější oproti např. technice *snow-ball*, kde se obecně doporučují kontakty se stejným či obdobím sociálním statusem, věkové skupiny nebo názorového proudu. Limitujícím faktorem byl zájem o problematiku, resp. pochopení konceptu regionální identity. Dále lze předpokládat, že inzerátem nebyli zaujati potenciální nárátoři, kteří nemají vztah k regionu a žijí s ním v nesouladu, a to např. z důvodu nemožnosti pracovního uplatnění, nespokojeností s bydlením, životní úrovní, politickou situací nebo klimatickými podmínkami. Důvodem pro relativně nízkou odezvu na inzerát mohla být samotná podoba a znění inzerátu, které potenciální nárátoři nedokázaly nadchnout pro účast na výzkumu.

2.5. Proces nakládání s rozhovory

Po výběru a oslovení účastníků výzkumu následovala příprava tazatele na rozhovor (příprava a kontrola nahrávacího zařízení, připomenutí cíle a účelu návštěvy nárátora, příprava pomocných materiálů). Samotné rozhovory byly zaznamenávány po udělení souhlasu nárátorů na nahrávací zařízení. Po provedení rozhovoru následovala pasportizace v podobě protokolu k rozhovoru, kde byly zaznamenány základní údaje o rozhovoru a jeho průběhu a informace o nárátorovi. Obecně se zaznamenává: datum, místo a čas rozhovoru, jeho délka a způsob záznamu. Dále následovala část s údaji o účastníkovi výzkumu (jméno, profese, bydliště a jiné důležité informace pro téma výzkumu). Zaznamenán byl ve zkrácené podobě životní příběh nárátora s nejdůležitějšími událostmi života a průběh rozhovoru (přítomnost další osoby, přerušení interview, dojmy a atmosféra rozhovoru apod.). (Vaněk, Mücke 2015: 154–156)

Za první krok analýzy rozhovoru se považuje transkripce rozhovoru. V případě výzkumu se jednalo o doslovný přepis rozhovorů, tedy o lexikální přepis řečeného (Turner 2010: 758–760). S přepsaným textem za pomoci nahrávky interview se přistupuje ke kvalitativní analýze a interpretaci. Tyto dva procesy se pokládají za propojené, související. Interpretace je proces pro porozumění významu závěrů pocházející z procesu analýzy.

Obecný postup pro práci s kvalitativním materiálem lze shrnout do následujících pěti kroků. Základní analytickou činností je vizualizace dat, která je umožní přehledně zpracovat.

Následuje první 1) pročitání textu, ze kterého vyvozujeme prvotní závěry. Dalším, i když propojeným krokem, je 2) zapisování úvah a komentářů k analyzované části textu, které dále umožní využít analytických postupů (kódování a poznámkování textu). Třetím krokem je 3) redukce dat, při které vybíráme zásadní data pro porozumění výzkumného problému a oddělujeme je od dat, která pouze dokreslují narátorovo uchopení tématu interpretace. Pokračujeme s vymezením jednotek a kritérií, na základě kterých budeme vybraná data 4) porovnávat. V závěrečném kroku dochází k abstrakci dat, která vede k 5) pojmenovávání (označování porovnávaných jednotek a kritérií pojmy, jež je charakterizují) (Heřmanský 2019: 420–423).

Práce s kvalitativními daty vyžaduje zvolení analytického postupu, nejčastěji se jedná o formu tzv. segmentace a kódování. Pomocí segmentace si výzkumník rozčlení analyzovaný text na dílčí části, na tzv. jednotky analýzy v podobě odstavců, řádků, vět nebo tematických celků. V procesu segmentace se tedy využije jak zobrazení dat (vizuálně se oddělí jednotky analýzy), které se zapisují a zároveň redukují. Stejná část textu může z tematického hlediska náležet do několika segmentů. Proces kódování umožňuje přidělit vytvořeným segmentům popisek, který jej charakterizuje. Následuje zápis zvolených značek, tj. kódů (slovní spojení, podstatná jména, slovesa). Jednotlivé okódované segmenty porovnáváme, aby správně zachytily význam daného segmentu. Kódování umožňuje identifikovat relevantní jevy, koncentrovat příklady těchto jevů, které jsou dále podrobeny rozboru pro zjištění společných znaků, rozdílů, vzorců a struktur. Kódy dáváme do vzájemného vztahu s uvedením popisu a příkladu. Produktem tohoto typu analýzy jsou okódované segmenty, vytvořené kategorie a sdružené segmenty konkrétních kódů, popř. poznámky. Při kódování je tedy důležité rozlišovat mezi kódy popisnými (označují téma segmentu), interpretativními (označují obsah segmentu) a kategoriemi (abstraktní pojmy sdružující oba typy kódů). Poznámkování představuje základ interpretace se čtyřmi hlavními typy poznámek: interpretativními, teoretickými, metodologickými a reflexivními. Provést rozbor a identifikaci jevů umožňuje identifikace vztahů mezi kódy, na kterých je založena interpretace dat (Mišovič 2019: 163–190).

3. Literární rešerše

V této kapitole jsou uvedeny tituly ze současného vědeckého bádání k tématu disertační práce. Zejména se jedná o téma českého pohraničí ve výzkumech spojených s regionální identitou a regionálním rozvojem, o samotné regionální identitě a regionálním rozvoji. Vzhledem k tomu, že se jedná o vlastní pohled na uvedená díla, nejsou citovány konkrétní stránky v případě odkazu na publikaci či článek.

3.1. České pohraničí ve výzkumech o regionální identitě a regionálním rozvoji

Publikace Františka Zicha a kolektivu autorů *Kdo žije v pohraničí: Česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace* (1996) vychází z dlouhodobého výzkumu *České pohraničí v procesech evropské integrace* zaměřeného na identifikaci změn sociálního systému na české straně česko-německého pohraničí a obecně se zabývá vlivem transformačních procesů po roce 1989 na české pohraničí. Další cíl publikace spočívá v deskripci sociálních procesů na daném území. Jednotlivé autorské studie jsou zaměřeny na česko-německé vztahy⁹ a sociální charakteristiky území. Stranou nezůstává známé téma tzv. sudetoněmecké otázky a nuceného vysídlení německy hovořícího obyvatelstva. Autoři poukazují na vybrané aspekty průběhu transformace česko-německého pohraničí ve 20. století s ohledem na historické milníky, které měly markantní vliv na budoucí vývoj tohoto území, především pak nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva po roce 1945.

O česko-německém pohraničí ve světle první poloviny devadesátých let 20. století upozorňuje Václav Houžvička ve své stati *Česko-německé pohraničí v nových souvislostech* (1996) na význam českého pohraničí, které se „z nejzápadnější výspy socialismu stalo nejvýchodnějším sousedem integrovaného západoevropského prostoru“ (Houžvička 1996: 11). V roce 1996 autor hovoří o významu pohraničí z hlediska vojenského, protože by se tato část republiky stala hranicí vojenské koalice v případě vstupu českého státu do NATO. Dále uvádí, že zřejmě stejně v nejbližší době dá politická elita přednost vstupu do ekonomicko-politického uskupení, Evropské unie. V tomto případě byla predikce autora mylná. Česká republika přistoupila k mezinárodnímu vojenskému paktu, Severoatlantické alianci, již v roce 1999 spolu s dalšími státy bývalého sovětského bloku, Polskem a Maďarskem, a české pohraničí tak zůstalo bez možného budoucího dějinného významu v obraně západní a střední Evropy. Houžvička dále

⁹ Studie Milana Jeřábka řeší již v roce 1996 přeshraniční aktivity obyvatel na hranici, František Zich poznává postoje obyvatel pohraničí k příslušníkům jiných etnik a národů.

rozebírá možný vliv znovusjednoceného Německa nejen na Evropskou unii jako celek, ale i na východní sousedy, Českou republiku a Polsko. Vůbec narovnané vztahy s Německem na diplomatické úrovni, a především pak korektní *národnostní* vztahy považuje za klíčové pro úspěšnou integraci ČR do západního prostoru. České (severozápadní) pohraničí v tomto směru pokládá za podstatný faktor přibližování České republiky k evropským strukturám a integračním procesům (Houžvička 1996: 11–15). V současné době již lze přiřknout pohraničí roli v integračních procesech. Zejména v příhraničních regionech, kde se navázala spolupráce se sousedními zeměmi, Německem nevyjímaje, v uskupení euroregionů.¹⁰ V roce 1994 z provedeného výzkumu vyplynulo, že ¾ dotazovaných nemělo bližší představu o funkci a poslání euroregionů, instrumentů přeshraniční spolupráce. Pouze 13 % obyvatel českého pohraničí nebylo přesvědčeno o výhodnosti spolupráce s německou stranou (Houžvička 1996: 17–18). I po téměř 30 letech od započetí česko-německé spolupráce se odehrává kooperace výrazněji v hospodářské oblasti. Obchodní propojení ČR a Německa je především pro prvně zmiňovaného partnera klíčové v národním hospodářství. Euroregiony se svými aktivitami a podporovanými projekty snaží tuto kooperaci prohloubit o sociálně-kulturní rozměr.

Studie Quido Kastnera (1996) *Změny národnostní skladby obyvatelstva českého pohraničí* svým odborným jazykem odpovídá trendům devadesátých let, který z dnešního pohledu velmi kontrastuje se současným vědeckým pojetím. V historickém exkurzu o vývoji národnostní skladby českých zemích by Kastner mohl být zařazen mezi stoupence hesla *Čechy Čechům*. V průběhu líčení o příchodu německy hovořícího etnika na území českých zemí v průběhu 12. a 13. století, ve druhé vlně v 16. a 17. století především vlivem 30. leté války a změny z protestantismu na katolické vyznání dané politickým obratem, autor hovoří o *německém živlu*, který se usadil i ve vnitrozemských obcích a městech (Kastner 1996: 25). Zatímco doba národního obrození v 19. století byla *probuzením českého národa*, mezi českými Němci probíhalo *nacionální vzednutí*. V soudobé české historiografii i příbuzných historizujících věd se s těmi nekorektními pojmenováními setkáme pouze výjimečně.

¹⁰ Na tomto místě by si autorka dovolila poznámku, že Česká republika vzhledem ke svému současnému členění na 13 krajů a hl. m. Prahu, by se dala považovat za příhraniční zemi. Kromě hl. m. Prahy a Středočeského kraje všech zbývajících 12 krajů přiléhá k hranici německé, polské, slovenské či rakouské. Vhodnější by tedy bylo nezabývat se v rámci integračního uskupení jednotlivými kraji, ale sejít v administrativním členění republiky o úroveň níže. Ze 76 okresů (nepočítáme-li hl. m. Prahu jako okres) katastrálně sousedí s některým ze čtyř zmíněných zemí 36, tj. méně než polovina z nich.

Souvislostmi mezi identitou (národní i regionální) obyvatel v prostoru tzv. pohraničí a proběhlými historickými událostmi a procesy se zabýval česko-německý projekt *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí – Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Stejnojmenná publikace (Houžvička, Novotný 2007) českých a německých autorů se zabývá historickým vědomím, konstrukcí identity, konceptem *domova a místy paměti* v relaci k česko-německým vztahům a vzájemné historické zkušenosti. Kvalitativní empirické šetření se uskutečnilo na české i bavorské straně pohraničí. Autoři dále využili obsahové analýzy regionálních a celorepublikových periodik a regionální literatury vztahující se k vymezené lokalitě výzkumu v období druhé poloviny 20. století. V první části nazvané *Dějiny jako zdroj regionální identity* jsou na příkladu česko-německých vztahů vysvětleny počátky a faktory, které vedly akademickou obec na obou stranách hranice k bádání o tématu česko-německých vztahů v kontextu evropských změn současného a minulého století.

Česko-německý dialog po roce 1989 byl v pozitivním smyslu ovlivněn navázanou ekonomickou spoluprací a ruku v ruce jdoucími politickými deklaracemi o kooperaci, na druhé straně ale česká veřejnost požadovala hájení státních zájmů ve vztahu k Německu. Klíčové bylo v tomto směru zaktuálnění tzv. sudetské otázky v 90. letech po pádu železné opony. Obyvatelé Česka rozlišovali v době vzniku publikace a dle citovaných výzkumů Němce na rakouské Němce, východní a západní Němce a sudetské Němce na základě historických precedentů a zkušeností (Houžvička, Novotný 2007: 40). Dalším stěžejním pojmem pro publikaci je *identita* a její podoby, kterou rozpracoval ve studii František Zich. Regionální identitu člení na tři základní typy dle síly a obsahu vazby člověka k místu, které dokládá na konkrétních úryvcích z provedených biografických interview (Zich 2007: 49–61).

Publikace se také věnuje přeshraniční spolupraci. K přibližování kultur na obou stranách hranice mohou přispět, resp. omezit bariéry vzniklé v nedávné i daleké historii. Přeshraniční spolupráce je uskutečňována na bázi partnerských měst, vyšších správních celků (např. krajů) nebo nadnárodních uskupení, euroregionů. Dalším prvek, který se jeví za signifikantní, je spolupráce v oblasti kulturně-náboženské. Němečtí vysídlenci ve svých rodných krajích formou sbírky přispívají k obnově církevních památek, a tím i náboženského života. Na těchto místech se následně uskutečňují interkulturní setkání, která mohou přispět k vzájemnému sblížení (Novotný 2007: 66–74).

Milan Jeřábek, Jaroslav Dokoupil a Tomáš Havlíček eds. (2004) vydali publikaci *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* v době příznivé pro dané téma, neboť právě ve čtvrtém roce druhého tisíciletí přistoupila Česká republika ke státům sdružujícím se

v evropském ekonomicko-hospodářsko-politickém uskupení, Evropské unii. I když v rámci Evropské unie a Schengenského prostoru hranice jednotlivých členských států ztrácejí význam politický, stále existují oblasti, pro které má pojem *hranice* smysl, resp. sociokulturní sféra, u které se nejen díky evropské integraci snažíme pomyslné bariéry eliminovat. V teoretických východiscích autoři charakterizují využívané pojmosloví, a to z různých hledisek. Jedná se především o koncept pohraničí v politické a regionální geografii, hraniční efekt na vybraných příkladech, geografický potenciál pohraničí či zamyšlení se nad pohraničím a jeho významu a možnostech v regionálním rozvoji. Další kapitoly jsou zaměřeny konkrétně na regionální rozvoj českého pohraničí v kontextu národní regionální politiky i územní diferenciaci v České republice. České pohraničí je následně dáváno do relace s evropskými integračními procesy, hraničními regiony EU nebo na vybraných projektech je dokládán rozvoj přeshraniční spolupráce ve středoevropském prostoru. Výzkum je zasazen do teoretických přístupů i do roviny strukturální politiky z pohledu sociálních geografů. Naopak zde není zanesena historická rovina českého pohraničí. Cílem však bylo zachytit situaci českého pohraničí v 21. století a změny, ke kterým došlo primárně v devadesátých letech 20. století. Pohraničí je dle autorů značně diferencované a odpovídá historickému vývoji vztahů se sousedním regionem. Česko-saské a česko-polské pohraničí prošlo obdobným historickým vývojem a má k sobě z hlediska současných problémů blíže než česko-bavorské a česko-rakouské pohraničí, kde se vývoj ubíral poněkud jiným směrem v dichotomii kapitalismus versus socialismus, Západ versus Východ. Česko-slovenská hranice se nese v duchu přetrvávání rodinných i kulturních vazeb a společné historie. Dále se zabývají fenoménem osídlení pohraničí po druhé světové válce. K symetrickému osídlení došlo na obou stranách na hranicích s Polskem, naopak k výměně obyvatelstva došlo pouze na české straně v případě hranice s Bavorskem a Rakouskem.

3.2. Regionální identita v současných výzkumech

Regionální výzkumy týkající se identity obyvatel mohou být různého charakteru – od výzkumu s využitím narativních metod a technik až po využití techniky mentálních map z prostředí behaviorální geografie.

Identitou v pohraničním regionu za využití kvalitativní výzkumné metody biografického interview se v publikaci *Biografická identita v pohraničí* (2013) zabýval Ondřej Roubal. Na příkladu české části Euroregionu Nisa se Roubal věnuje poznání teritoriální identity poválečných osídlenců pohraničí a zároveň objasňuje strukturu a obsah biografické identity pamětníků. Upozorňuje, že adaptační procesy tzv. novoosídlenců spojených s novou životní situací byly různé intenzity i charakteru. Prostředí jim bylo neznáme z hlediska klimatických

podmínek, okolní krajiny, materiálního zázemí i z pohledu nově se formujícího sociálního a kulturního života. Autor uvádí, že „...narrativní tematizace vztahu k území se jeví více než jen jako postojová záležitost, je také součástí hodnotových struktur člověka a projevem hlubších životních zkušeností, ovlivňujících další životní osudy“ (Roubal 2013: 130). Biografické narace, dle závěrů autora, mohou přinést kvalitní a hluboké informace o procesu utváření nejen teritoriální identity.

Barbora Spalová a Václav Umlauf a kol. se v publikaci *Ruprechtice: veřejný prostor podle mentálních map* (2017) zabývají jednou ze čtvrtí krajského města Liberce, a tedy i lokalitou výzkumu disertační práce. Výzkum veřejného prostoru navazoval na předešlou práci řešitelského kolektivu, a to *Střed Liberce v proměnách staletí* (2011), která sledovala utváření intravilánu krajského města z historické perspektivy. Tématem publikace byl *genius loci* města předávaného minulými generacemi. Nezájem o nemovité a územní bohatství autoři shledávají v historických danostech regionu, tj. nuceném vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a nezájmu současných residentů o veřejný život i prostor. Pro utváření charakteru města je však zásadní vnímání společného prostoru a veřejných občanských aktivit jeho obyvateli. Z tohoto důvodu tým pokračoval ve výzkumu veřejného prostoru v Liberci – Ruprechticích. Velikost městské části odpovídala potřebě terénního výzkumu v podobě mentálních map. Publikace je také zajímavá z metodologického hlediska, protože kombinuje metody a techniky sběru dat, a to z ideového prostředí různých vědeckých disciplín, např. mentální mapy jako zástupce vizuální techniky sociálně vědního výzkumu a kvalitativní rozhovory jako standardní techniku ve společenskovědních oborech. Z hlediska struktury informátorů autoři pracovali s poměrně pestrým vzorkem – místními pamětníky, kolemjdoucími nebo se žáky zdejší spádové základní školy. Z pamětnických nákresů mentálních map vyplývá, že velmi reflektují např. proměnu funkcí jednotlivých objektů. Co se týká dominant čtvrti, ty se jeví v historickém srovnání za relativně stálé. Ruprechtice si také budují částečně novou identitu, a to prostřednictvím aktivního lokálního spolku i vzpomínkami na německý původ obce a jejich obyvatel.

Regionálním vědomím a regionální identitou se formou případové studie z Českého ráje dle konceptu institucionalizace regionu (teorie utváření regionů) finského sociálního geografa Anssi Paasiho zabývá Pavel Chromý, Michal Semian a Václav Kučera (2014). Na základě dotazníkového šetření se zaměřili na institucionální, územní ale především na symbolický tvar regionu. Tedy s jakými symboly si respondenti spojují představy/obraz o daném regionu. Z výzkumu vyplývá, že hranice regionu jsou v představách nejen jeho obyvatel velmi volné a nelze je tedy zobrazit jako jednotnou linii v rámci geografického zobrazení. Na základě analýzy

územní diferenciacie byla také zjišťována sounáležitost respondentů s vybraným regionem. Zde ve vědomí obyvatel existuje nesoulad mezi institucionalizovanými hranicemi Českého ráje (CHKO a turistický region) a hranicemi vymezenými na základě sebeidentifikace obyvatel. Region Českého ráje vymezen na bázi ochrany přírody a krajiny (CHKO) je rozlohou menší oproti regionu vymezeného na základě sebeidentifikace. Turistický region obě tyto hranice významně překračuje. Sounáležitost s tímto územím je z hlediska symboliky založena na přírodním, kulturně-historickém a krajinném dědictví. Za nejvýznamnější symboly autoři uvádějí zříceninu hradu Trosky a skalní útvary. Předpokládaným závěrem poté je, že míra identifikace s konkrétními, především přírodními, ale také kulturně-historickými prvky, se směrem z jádrové oblasti snižuje.

3.3. Regionální rozvoj

Regionálnímu rozvoji z pohledu socioekonomické geografie se věnovali v publikaci *Socioekonomická geografie a regionální rozvoj* (2013) Alois Kutscherauer, Ivan Šotkovský, Jiří Adamovský a Igor Ivan. Ve své práci představují analytické přístupy k regionálnímu rozvoji, socioekonomické, sociogeografické a demografické aspekty tohoto přístupu. Autoři se zabývají rolí v procesu poznávání regionů z ekonomického, geografického i sociálního hlediska a neopomíjejí lidský potenciál pro rozvoj regionu. Seznamují dále s metodami zkoumání regionálního rozvoje (analýzou časových řad, konjunkturální a komparativní analýzou či s municipálními analýzami). Autoři se věnují klasifikaci, faktorům vzniku a komparaci regionálních disparit či využití geografických informačních systémů pro prezentaci regionálních analýz. Kutscherauer v pozici hlavního řešitele projektu s názvem *Regionální disparity v územním rozvoji ČR – jejich vznik, identifikace a eliminace* v letech 2007–2010 se detailněji zabýval právě regionálními disparitami v podmínkách České republiky. Posláním projektu bylo navržení teoretického, systémového a metodologického rámce, které by umožňovalo poznání a také zmírnění regionálních disparit v České republice. Výsledky výzkumu byly mimo jiné publikovány v elektronickém recenzovaném periodiku *Regionální disparity* v období let 2007–2014.

Regionálními disparitami jako i regionální politikou v evropském prostoru se dále zabývali např. Norbert Vanhove a Leo H. Klaassen (1980), samostatně pak Norbert Vanhove (1999). V obou dílech autoři kombinují teorii a praxi regionální ekonomické politiky v Evropě. Na soudobých tématech vysvětlují teorii regionální a ekonomického rozvoje a politiky na nadnárodní úrovni, rozdíly mezi tehdejšími regiony Evropské unie, dopady na integraci regionů a regionální politiku EU v letech 1975–1999.

Typologizací regionu se ve svých pracích (srov. Hampl 1983, 1996; 2001; 2010) zabývá od sedmdesátých let 20. století v českém prostředí sociální geograf Martin Hampl. Jako jeden autorů publikace *Territory, society and administration: the Czech republic and the industrial region of Liberec* se zabýval regionálními procesy na příkladu Libereckého kraje. Typologizací venkovského prostoru Česka se ve své studii (2010) zabývají Radim Perlín, Silvie Kučerová a Zdeněk Kučera. Představují typologie venkovského prostoru z hlediska jeho rozvojového potenciálu. Potvrzují klíčový význam velikosti a geografické polohy jako faktorů pro diferenciaci obcí venkovského typu v ČR. Vymezují tzv. moravský venkov, pro který je charakteristický právě faktor velikosti, který vytváří *vybavený moravský venkov a moravskou periferii*. Charakteristické pro český venkov jsou malé obce rozdělené do vyššího počtu malých sídel. Faktor velikosti i periferní polohy v podobě *nerozvojového sousedského venkova* je dle autorů nejčastějším typem v Česku. Venkovský prostor z hlediska jeho rozvojového potenciálu považují za hluboce diferencovaný. Autoři charakterizují tři typy venkova, které jsou dále děleny do dalších podtypů, a to (1) venkov v zázemí velkých měst, (2) český nerozvojový venkov, (3) moravský venkov.

Josef Postránecký (2010: 10–16) ve své studii hovoří o trendech v české regionální politice a jejím vlivu na regionální rozvoj. Tehdejší trend, tj. programové období 2004–2010, prosazoval posilování decentralizace se zvyšujícím se významem krajských samospráv a pro evropskou myšlenku evropských fondů jako nástroje k hospodářské a sociální soudržnosti. Dále se zabývá úlohou státu v rámci regionální politiky a charakterizuje typy regionů v rámci struktury Česka.

V rámci analýz, úvah a výzkumů o diferenciaci regionů v České republice a jejich příčinách se Martin Ouředníček, Petra Špačková a Marie Feřtová (2011) zabývají depopulačními regiony se zaměřením na změny sociálního prostředí a kvality života. Dokumentují diferenciaci území Česka na případové studii Pacovska, kde identifikují hlavní příčiny migrace především z marginalizovaných venkovských regionů. V článku poukazují na odliv či stárnutí generace lokálních aktérů v postižených regionech, stejně jako na zánik institucí a s nimi ustupující aktivity sociálního a kulturního života. Dle autorů je zapotřebí pro přerušení negativních

kauzalit venkovských obcí podporovat příchod kreativní třídy, tj. aktivní, kreativní část populace do obcí a sídel v rámci mikroregionů. Zároveň potvrzují trend tzv. kontraurbanizace, tj. rezidenční preferenci venkovských periferních oblastí před jádrovými.

Jan Kubeš a Stanislav Kraft (2011) na příkladu periferní oblasti jižních Čech řeší sociálně-populační stabilitu pomocí práce se statistickými a sociálními populačními charakteristikami v rámci daného regionu. Periferní obce a oblasti byly vymezeny na základě dosažitelnosti mikroregionálních středisek, a to dle veřejné dopravy. Upozorňují však, že perifernost sídla nutně neznamená jeho populační a sociální nestabilitu. Autoři věnovali pozornost také sociální exkluzi, která v periferních sídlech postihuje především seniory nebo zdravotně či jinak znevýhodněné skupiny osoby. Problémy periferních oblastí dále spojují s ekonomickou, hospodářskou i sociální transformací v ČR po roce 1989 a s ohledem na hospodářskou krizi 2008. Do těchto periferních oblastí přišlo obyvatelstvo mj. na základě výzev státního aparátu k dosídlování pohraničí, ochrany státní hranice, rozvoje lesnictví a zemědělství apod. S transformací ekonomiky by tedy stát prostřednictvím regionální sociální a hospodářské politiky z úrovně krajské, státní i evropské měl být schopen pomoci těmto lokalitám ke zlepšení životních podmínek pro život v 21. století.

Charakteristika a vymezení periferních regionů je také výzkumným tématem zahraničních autorů, např. v rámci Polska (Szymańska, Bieganiska, Gil 2009), Německa (Spellerberg, Huschka, Habich 2006), Rakouska (Sedlacek, Kurka, Maier 2009) či Slovenska, kde rozdíly mezi regiony na krajské i okresní úrovni jsou velmi hluboké (Halás 2008).

Životní podmínky na periferním venkově jsou předmětem zkoumání Josefa Bernarda (eds.) a kol. v publikaci *Nic se tady neděje* (2018). V úvodu Bernard upozorňuje na fenomén české kinematografie vztahující se k představám o venkovském prostředí. Tyto *kulturní obrazy* tvoří *image*, tzn. identitu venkovského regionu v podobě zaostalých venkovských obcí s nespokojenými obyvateli. Naproti tomu stojí obrazy *venkovské idylly* typické pro výzkumy v západoevropském prostoru. Oba pohledy na venkov jsou zejména *sociálním konstruktem*. Autoři se snaží o přesnější uchopení termínu periferní venkov, ve kterém, právě dle vymezení, žije 10 až 20 % obyvatel Česka. Větší část periferního venkova leží v pohraničí, menší část ve vnitrozemí. Nosným tématem publikace je poté sociální znevýhodnění venkovských obyvatel, jejich životní podmínky, ekonomické možnosti a řešení problémů. Kniha nabízí teoretický vhled do tématu sociálních nerovností, resp. působení residenčního prostředí na nerovnost. Dalšími tématy v publikaci jsou nerovnosti ve vzdělání, mezigenerační mobilita spokojenost se životem na venkově, příjmy a pracovní příležitosti na periferii, dopravní dostupnost či sociálně

vyloučené lokality. Tato témata následně autoři zasazují do metodického rámce užitého při výzkumech. Jednou z použitých metod byl kvalitativní nestandardizovaný rozhovor s obyvateli periferních regionů (mj. byly rozhovory realizovány na Frýdlantsku v Libereckém kraji). Ze záměrů studií lze upozornit např. na potvrzení teoretického konceptu omezené struktury příležitostí, kdy jsou místa podprůměrně vybavena pro obyvatele důležitými zdroji a institucemi v podobě pracovních míst, vzdělávání, veřejných a soukromých služeb nebo volnočasových aktivit. Obyvatelé venkovské periferie pro dosažení běžně dostupných aktivit, příležitostí i zdrojů musí vyvinout několikanásobně větší úsilí než obyvatelé mimo danou periferní oblast.

4. Teoretické vymezení regionu a regionální identity

Regionální identita je v odborném diskurzu provázána se snahou o pochopení sociálních, kulturních i ekonomických specifik v rámci určité prostorové jednotky. V rámci těchto diskuzí je od devadesátých let poukazováno na rozdíly v síle sounáležitosti s daným regionem ze strany jeho obyvatel, a to zejména v dichotomii pohraničí¹¹ versus vnitrozemí. Autoři zabývající se výzkumem pohraničí v kontextu různých společenských a humanitních věd (např. Heřmanová et al. 2009; Šimáček, Šerý 2012; Šifta, Chromý 2014) stále akcentují slabou regionální identitu pohraničních regionů. Slabá regionální identita zejména pohraničních regionů je spojována se ztrátou původních nositelů regionální identity po nuceném vysídlení autochtonního obyvatelstva po roce 1945, a tedy s přerušenu tradicí regionální identity navázanou na původní obyvatelstvo. Pohraniční regiony byly před rokem 1945 chápány za kompaktní oblasti se silnou tradicí. Tyto oblasti však byly ekonomicky i demograficky přetvářeny ze shora, zdejší tradice zmizely spolu s odchodem autochtonního obyvatelstva, regionální identita i regionální vědomí byly eufemisticky řečeno transformovány. Nízká míra regionální identity se stala specifikem, podílející se na polarizaci prostoru: vysídlené a následně (částečně) dosídlené pohraničí a kontinuálně se vyvíjející se vnitrozemí země.

4.1. Vymezení pojmu místo a prostor

Chceme-li se zabývat regionem ve vztahu k regionální identitě je třeba vymezit návazné teoreticko-metodologické zázemí související s regionem coby prostorovou i sociální jednotkou. Pro geografické myšlení, které se úzce zabývá sepětím člověka s prostorem, je *region* spolu s pojmy *prostor* a *místo* základními pojmy.

Alan Pred (1984: 279–297) chápe *místo* coby prostor reprodukce sociálních a kulturních forem. Akcentuje časoprostorové specifické aktivity a dynamiku role místa. Americký geograf byl stoupencem tzv. time-geography (časová geografie, také *time-space geography* – časoprostorová geografie), která staví na transdisciplinárním pohledu prostorové a časové procesy a události, tj. místo je pro ni prostředím pro sociální a ekologickou interakci i pro tvorbu biografie jednotlivce. V této souvislosti Pred kritizoval chápání regionu jako exaktně

¹¹ V případě této studie není pojem pohraničí chápán v geografickém pojetí, ale je spojován s historiografickým pohledem, tj. pohraničí je území obývané před rokem 1945 majoritně autochtonním německy hovořícím obyvatelstvem, které je shodné s geograficko-politickým termínem *Sudety*. Zároveň se jedná o nehomogenní území z důvodu odlišností jednotlivých regionů ve sféře ekonomické, kulturní i sociální, které jsou až do současné doby relevantní. Prostor pohraničí netvořil souvislé pásmo podél hranic ani jeden administrativní, a především kompaktní celek (Kastner 1999: 18; Radvanovský 1997: 25, 26; Wiedemann 2016: 27–29).

měřitelných, viditelných a statistických oblastí. Spolu s dalšími zástupci časoprostorové geografie posunul geografické myšlení od sběru a vyhodnocování faktických dat k interpretaci společenských a kulturních jevů ve vztahu k prostoru. Oba termíny, místo i region, se vztahují k prostorové struktuře společnosti a jsou abstraktními a subjektivními pojmy, jež vykazují totožné symboly a prvky. Místo zastupuje dynamickou sféru prostoru, ve které člověk žije a prožívá každodenní realitu (každodenní život). Má tak pro každého individuální rozměr a z tohoto důvodu můžeme říct, že je časově omezený. Místo je také prostředím pro tvorbu individuální historie jedince (Chromý 2003: 164–165).

4.2. Vymezení pojmu region

Slovo latinského původu *regere* (vládnout nebo řídit) dalo vzniknout právě tomuto pojmu, které rezonuje u laické i odborné veřejnosti dle svého subjektivního či oborového zaměření. Jedná se o oblast vymezenou geografickými, geologickými, historickými a sociálně-ekonomickými podmínkami, dle mínění regionalistů. Ostatní definice, dle svého oborového diskurzu, pracují s krajinnou, klimatickými a geografickými podmínkami, hospodářským zaměřením a v neposlední řadě s lidskou aktivitou, která je neopomenutelným prvkem utváření regionu.

Existují však dvě základní vymezení regionu, které určují jeho mantinely, a to *objektivní* a *subjektivní* pojetí. Objektivní pojetí regionu vychází z geografické determinovanosti, tj. geografické prostředí předurčuje lidské a ekonomické charakteristiky regionu. Region zde určují definované kategorie, jakými je geografická nebo administrativní hranice. V subjektivním pojetí je region spojen s příznačnými rysy, které jsou definovány člověkem, jeho kulturou či historií, a není je tak možné objektivně vymezit (Kadeřábková, Khendrich Trhlínová 2008: 8–9). Regiony je dále možné vymezit z *fyzicko-geografického* a ze *sociálně geografického pohledu*. Historicky starší fyzicko-geografické vymezení charakterizuje region na základě prvků jako jsou pohoří, vodstvo, klimatické podmínky, reliéf aj. Socio-geografické vymezení staví na hospodářské struktuře, rozmístění výroby a spotřeby, obyvatelstva dle jeho rozmístění v prostoru, jazyka, kultury, sociálního postavení apod. (Šilhánková 2007: 9).

Základní prvky regionu tvoří *jádro, zázemí a hranice regionu*. Kolem jádra se vyvíjí systém osídlení, kde se intenzivně koncentrují probíhající vztahy a vazby v regionu. Několik jader v regionu v podobě měst pak tvoří sídelní regionální aglomeraci. Zázemí regionu přiléhá k jádru, se kterým má vztahy a vazby vykazující rozdílnou intenzitu. Zájmové území je typické svou potřebností pro jádro, které musí v součinnosti s tímto územím řešit technickou a funkční stránku oboustranně prospěšného vztahu. Zájmové území slouží jádru jako např. zdroj pitné vody, rekreační prostor, ukládání odpadu. Naproti tomu území, které je závislé na občanské

vybavenosti centra, spektru pracovního uplatnění, vzdělávacím systému apod. je nazýváno spádovou oblastí. Hranice regionů jsou tvořeny kombinací historických, přírodních a administrativních linií. Existují však území, která přirozeně náleží k více regionům, v tomto případě se hovoří v socio-geografickém pojetí o tzv. oscilaci hranic (Šilhánková 2007: 9–10).

Tato práce vychází především z konceptu sociální konstrukce regionů, kde regiony nejsou pouhými geografickými celky, ale jsou utvářeny na základě sociálních interakcí, politického diskursu a kulturního vývoje. (Fioramonti 2012) Tento koncept vychází ze sociologického konstruktivismu¹² Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna, kteří prosadili myšlenku, že sociální realita je „vytvářena“ lidmi v procesu společenských interakcí a kulturní výměny. (Berger, Luckmann 1999) V kontextu globalizace a vzestupu multiregionálních iniciativ je region vnímán jako společenský konstrukt, jehož význam a identita jsou utvářeny interakcemi mezi státními i nestátními aktéry, kteří definují jeho funkce a symbolický význam. Regiony dle tohoto konceptu nejsou objektivními skutečnostmi, ale výsledkem politických a kulturních diskurzů. Region tedy není pevně danou geografickou entitou, ale je výsledkem komunikativní interakce a kolektivního vnímání, které se mění v čase a prostoru. Konstruktivistický přístup k regionalismu nahlíží na regiony jako na entity, které vytvářejí a sdílejí své vlastní ideje, a že tyto myšlenky následně ovlivňují chování a hodnoty v rámci regionu i mimo něj. Regionální spolupráce je v tomto kontextu chápána jako politický proces, kdy se jednotlivé regiony snaží uplatnit svůj kulturní kapitál a zároveň čelit globálnímu vlivu. (Acharya 2012)

Konstrukce regionů se neodehrává pouze na úrovni států, ale i na úrovni občanské společnosti a lokálních komunit, které definují region na základě svých specifických zkušeností a hodnot. V tomto ohledu můžeme hovořit o konceptu „regionu odspodu“, který zdůrazňuje participaci místních aktérů na vytváření regionální identity a na určování rozvojových priorit regionu. (Van Langenhove 2016)

¹² Sociální konstruktivismus je jedním z klíčových směrů moderní sociologie a nabízí náhled na to, jak jsou sociální skutečnosti utvářeny a interpretovány prostřednictvím lidského vnímání a mezilidských interakcí. Tento přístup se prosadil zejména díky práci Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna, kteří ve své knize Sociální konstrukce reality (1966) rozpracovali myšlenku, že realita je „vytvářena“ lidmi v procesu společenských interakcí a kulturní výměny (Berger a Luckmann, 1999). Berger a Luckmann definovali realitu jako produkt, který vzniká prostřednictvím procesu socializace, kdy jednotlivci sdílejí a udržují společná přesvědčení a hodnoty. Tento proces je dynamický a dialektický, což znamená, že jednotlivci a společnost jsou ve vzájemném vztahu: společnost je výtvořem člověka, avšak zároveň je objektivní realitou, která na člověka působí a formuje ho. V tomto smyslu je tedy i regionální rozvoj ovlivněn představami a kolektivním vnímáním lidí, kteří v daném regionu žijí. konstruktivistický přístup v sobě zahrnuje proces „výstavby“ sociálních fenoménů, kdy lidé svými činy a přesvědčeními vytvářejí realitu a kultivují sdílené významy. Tento koncept nachází uplatnění v mnoha oblastech, včetně výzkumu identity, etnicity nebo regionálního rozvoje. (Paulíček, Mlynář, Vido 2016)

Region vytváří interakce lidí s místem, jedná se o jejich vzájemný vztah. Jedná se o neustálý proces transformace individuálních a institucionálních zkušeností. Region zastupuje institucionální struktury a má tak kolektivní rozměr. V každodenním životě jedince, dané komunity je zastoupen prostřednictvím symbolů shodnými pro jeho subjekty i aktéry. Z časového hlediska je považován za dlouhodobý, protože rozvoj regionu souvisí s jeho historií, tradicemi, přírodním prostředím i s dělbou práce ve společnosti. Region se může stát místem spjatým s každodenním životem jedince skrze instituce, symboly, historii apod. Místo je s regionem propojeno prostřednictvím symbolů. Význam symbolů je vytvářen na základě individuálních životních příběhů za stálé přítomnosti historie regionu. Ve vztahu k identitě místo zastupuje v identitotvorném procesu jednotlivce právě individuální identitu (též místní, lokální), region dodává prostorový aspekt a vztahuje se k lidem a jejich regionální sounáležitosti (Chromý 2003: 164–167).

Rozdíly mezi „starým“ a „novým“ pojetím koncepce regionu v případě regionální geografie a sociální geografie uvádí práce Karola Kasala a Miroslava Šifty (2017) a Šifty (2018), viz Tabulka č. 6: Koncepce regionu v tradiční regionální geografii a nové sociální geografii. Nová sociální geografie chápe region za dynamickou sociální jednotku, která je důsledkem záměrného procesu formování regionu, kdy hlavním aktérem je společnost. Naopak tradiční regionální pojetí staví na statickém a neměnném vymezení regionu, který je důsledkem přirozeného vývoje v interakci člověka a přírody.

Tabulka č. 6: Koncepce regionu v tradiční regionální geografii a nové sociální geografii

Tradiční regionální geografie	Nová sociální geografie
Komplexní	Převážně sociální
Statický	Dynamický
Důsledek přirozeného vývoje	Důsledek záměrného procesu
Pochopení a popis	Pochopení a vysvětlení
Aktéry jsou člověk/společnost a příroda	Aktérem je společnost
Identita regionu	Regionální identita (sounáležitost lidí s regionem) i identita regionu (<i>image</i>)

Geografie: fyzická, sociální, kulturní, ekonomická, politická	Geografie: převážně sociální a politická
Jedinečný region jako důsledek unikátní kombinace jevů	Jedinečný region jako důsledek procesů a faktorů, které do nich vstupují

Zdroj: Šifta (2018: 22).

Procesy formování regionu jsou v nové sociální geografii označovány za reciproční. Probíhající interakce uvnitř regionu jsou výsledkem i podmínkou procesů. V každodenním životě člověka je jím region produkován i reprodukován, i když nepokládá region za důležitou jednotku např. pro vlastní sebeidentifikaci. Klíčovými aktéry jsou regionální vědomí obyvatel stejně jako aktéři žijící za hranicemi dané jednotky a jejich vzájemné sociální sítě a interakce. Jejich vědomé i nevědomé působení na region je zásadní pro je dynamický vývoj. (Zimmerbauer 2011; Paasi 2010; Vainikka 2013).

Fyzické prostředí je dalším neopomenutelným prvkem v procesu formování regionu. Krajinné a přírodní prostředí výrazně předurčuje a ovlivňuje jak materiální, tak symbolickou stránku procesu formování regionu, jeho fyzickou podobu i jeho *image* (Šifta, Chromý 2014; Šifta, Chromý 2017).

Region je kolektivní subjekt, který disponuje historickou zkušeností, narativy a mezigenerační solidaritou. Představy a prožitky společné historické zkušenosti se prostřednictvím významových kategorií přednáší do přítomnosti. Sdílená dějinná empirie je principiálním prvkem při tvorbě regionální identity. Historická zkušenost obyvatel spolu s historií oblasti je generačně podmíněná (Řezník 2015: 72–75). Kontinuita regionální identity je dále podmíněna politickou stabilitou. Dojde-li například ke změnám v osídlení regionu, následuje změna sociální reality, a tím nastane narušení regionální identity. S novým osídlením přichází jiné zkušenosti a zvyklosti kulturní, hospodářské, sociální apod., které budou prostor přizpůsobovat a *zdomácnovat* novým obyvatelům.

Kulturní a venkovský region

Kulturní region lze charakterizovat jako prostor obývaný skupinou lidí sdílející rozlišné a výrazné kulturní charakteristiky (srov. Fellmann et al. 1992). Dělení kulturních regionů uvádí např. Lukáš Zemánek (2003: 125) formální region je specifický svou kulturní homogenitou a v reálném prostředí se nevyskytuje, funkční či modální region je naopak kulturně nehomogenní, jako příklad lze uvést město nebo diecézi, vjemový region je utvářen pocity a názory svých rezidentů.

Tradiční kulturní oblasti se formovaly na základě identifikace obyvatel s geografickými prvky a územními jednotkami. Kulturní oblasti jsou tak kromě sdílených sociokulturních prvků tvořeny způsoby nakládání s kulturní krajinou a také identifikací obyvatel s typem krajinného rázu. Krajina je tak sama regionálním symbolem a prostředkem pro identitotvorný proces identity regionu i regionálního vědomí (Chromý 2003: 173).

Venkovský prostor (venkov) vymezuje Vít Jančák (2003: 181) nízkou hustotou zalidnění s převládající formou extenzivního hospodaření a využívání půdy za účelem zemědělství či lesnictví. Obraz tradiční venkovské společnosti je silně zakořeněn v majoritně přijímaných představách. Zásadními důvody rozpadu tzv. tradiční společnosti zejména v oblasti pohraničí jsou 1) nucené vysídlení německy hovořících obyvatel coby nositele venkovské identity v pohraničních oblastech, 2) kolektivizace v období socialismu, 3) politika vyrovnávání se města a venkova (Delín, Pospěch 2016: 210).

Materiální i duchovní základnu venkovského prostoru tvoří hmotné (stavební) kulturní památky. Urbanistická struktura obce a lidová architektura tvoří viditelný rys určité oblasti. Ke krajinnému rázu ve venkovském prostoru patří stavby profánního (usedlosti, rozhledny, hrady aj.) i sakrálního (kostely, zvonice, kapličky, křížové cesty, boží muka aj.) typu. Lukáš Zemánek (2003: 127) uvádí, že na stavu hmotného kulturního dědictví je viditelná péče státu a místní samosprávy o kulturně-historické dědictví venkova. Dále tvrdí, že sakrální stavby v oblasti tzv. Sudet jsou častým cílem kriminality a vandalismu kvůli nižšímu zájmu zdejších obyvatel o dědictví svých předchůdců, ke kterému je neváže sounáležitost s odkazem vlastních předků. Dotýká se tak regionálního vědomí pohraničních regionů, které se stále mají za identitně slabé na rozdíl od vnitrozemských. Jak uvádí příspěvek Ireny Cejpové a Andreji Šimákové (2021) diskontinuita regionální identity i regionálního vědomí v pohraničních regionech byla již v mnoha výzkumech potvrzena. Sakrální i profánní dominanty se staly symboly daného regionu s významným identitotvorným vlivem pro autochtonní německy hovořící obyvatelstvo ve vztahu k obývanému prostoru. Nově příchozí sice započali proces

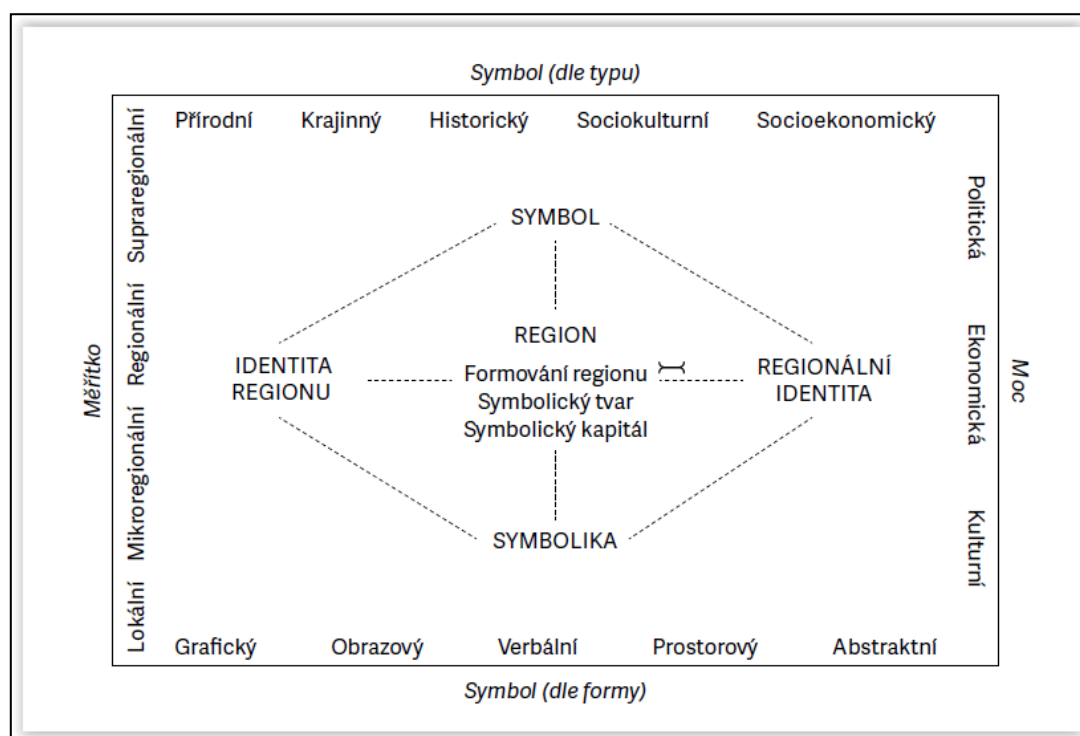
formování sounáležitosti s prostorem, ale vlivem vnějších i vnitřních okolností tento proces nebylo možné úspěšně dokončit. Diverzita obyvatelstva po stránce náboženské, etnické i sociálně-ekonomické se stala první z překážek, kterou následovalo symbolické i faktické ničení symbolů spojenou s německou minulostí příhraničních regionů socialistickým režimem. Přelomovým se stal rok 1989, kdy se o venkovský pohraniční prostor začali zajímat tzv. neovenkované¹³ a rodáci. Výzkum však připomenul, že regionální identita ve vztahu k uchování hmotného kulturního dědictví má omezený vliv. V pohraničních regionech i mimo stály kulturní památky (fary) mimo zájem zdejších obyvatel. Stav far není tedy primárně záležitostí úrovně regionální identity, ale má spojitost s dalšími faktory (se strategiemi diecézí, religiozitou, vzdáleností od centra, dostupností místa apod.).

4.3. Typologizace regionálních symbolů

Specifické prvky nacházející se na určitém území, výjimečné a unikátní svou kulturní, přírodní či emocionální hodnotou mají potenciál stát s procesem formování identity regionu identitotvornými. Avšak za předpokladu, jsou-li přijímány především obyvateli onoho území. Pouze tehdy se mohou stát symboly regionu posilovat tak regionální vědomí, tj. identifikace obyvatel s prostorem, ve které prožívají své životy. Proces utváření symbolů má také svou zpětnou dynamiku – přijaté symboly slouží následně k regionální profilaci místních aktérů. (Semian 2012, Hospers 2011) V konceptu institucionalizace regionu jsou klíčovými prvky v budování symbolického tvaru regionu. (Paasi 1986) Symboly jsou po svém přijetí také využívány pro vnitřní i vnější prezentaci i propagaci regionu. Často však bývají zjednodušovány, např. v zobrazení v podobě loga. (Šifta 2018).

¹³ Fenomén neovenkovanství lze charakterizovat jako životní styl zahrnující únik od městského způsobu života za využití možnosti žít ve vzdálenějších sídlech od centra s rozvojem moderních technologií, práci z místa bydliště, dopravní dostupnost. Neovenkované se zapojují do místní komunity, participují na veřejném životě a zajímají se o místní kulturní i sociální zvyklosti. Jejich regionální vědomí bývá silnější než místních tzv. usedlíků (srov. Hudečková 1997; Kayser 1991).

Obrázek č. 2: Typy a formy regionálních symbolů

Zdroj: Šifta (2018: 39) dle Šifta, Chromý (2017).

Dle Šifty a Chromého (2014 a 2017) lze symboly dělit na:

- **Identifikační** – specifickým symbolem je název území, který určuje jeho individuální charakter, zaručuje historickou kontinuitu, emočně je svázán s identitou regionu i regionálním vědomím (Bucher 2012);
- **Přírodní a krajinné** – možný první prvek identifikace člověka v prostoru, jedná se o fyzicko-geografické prostředí se sociálním obsahem (interakce člověk/společnost a krajina/příroda), náleží sem hory a vrcholy, vodní plochy a toky, skalní útvary aj. Specifickými prvky v této kategorii je unikátní geografická poloha místa (pohraničí, nížina, horský region aj.) nebo klimatické podmínky regionu;
- **Historické** – Historie a tradice na daném území, historické symboly (události, symboly, osobnosti, slovesnost) tvoří duchovní hodnoty regionu (Heřmanová, Chromý a kol. 2009;
- **Sociokulturní** – Působení člověka v prostoru, tj. architektura nebo kulturní dědictví;
- **Socioekonomické** – Hospodářská symbolika v podobě specifické zemědělské či průmyslové produkce.

Mezi těmito kategoriemi symbolů se prolínají další „neviditelné“ symboly regionu, které jsou stejně podstatné v procesu identifikace jako výše uvedené „viditelné“, např. etnografická oblast, etnické složení regionu, jazyková oblast, historické území nebo kolektivní paměť. Kolektivní paměť je významná pro uchování jevů, jimiž byl region v minulosti formován. (Semotanová 2013)

4.4. Vymezení pojmu regionální identity

V obecné rovině se identitou jedince rozumí, *kým* a *čím* jedinec či společenství/skupina lidí je a cítí se být. Synonymem k pojmu identita v psychologickém pojetí je individualita či osobnost. Sociální psychologie rozlišuje mezi osobní identitou ve smyslu sebe definice a sebe vnímání. Sociální identita určuje sociální příslušnost k určité skupině, resp. kategorii jiných osob. V rámci odborných diskurzů i ve veřejném životě dostává pojem identita různé významy. Dle psychologie se v současných kulturách identitou chápe: a) autenticita, b) integrita, c) kontinuita, d) relativní stejnost v čase, e) sebedefinování, f) definování jinými, g) odlišnost od jiných, h) uvědomování si odlišností, ch) afilace k lidským společenstvím. Zároveň se od identity jedince odvozuje a vysvětluje jeho konání. Osobní identita je propojena se sociální, neboť jedinec interaguje v sociálním světě, se kterého, přichází uznání jeho osoby (Bačová 2019: 88–89).

Z pohledu sociální psychologie se hovoří o dvou konceptech identity tzv. silné a slabé. Dle Rogera Brubakera a Fredericka Coopera (2000: 15–20) tzv. silná koncepce identity představuje stejnost osob v čase stejně jako stejnost sociálního společenství. Dále staví na předpokladech, že identita je *substance osobnosti*, kterou by měli mít či ji hledají všichni lidé i skupiny (etnické, národní, náboženské aj.), aniž by si ji museli uvědomovat. Kolektivní identita se vyznačuje homogenní skupinovou příslušností a zřetelnou hranicí mezi *my* a *oni*. Tzv. slabý koncept identity pracuje s teoretickým vymezením pojmu založený na měnící se identitě dle času, místa, situace a okolností. Podle Jamese D. Fearona (1999: 4) se pojem identita využívá v minimálně ve dvou vzájemně propojených významech. První z nich je identita *coby sociální kategorie*, tzn. lidé tvořící skupinu a jedinec k ní přísluší. Druhý význam identity spočívá v *sociálně významné charakteristice jedince*, která mu zároveň slouží jako zdroj sebeúcty, respektu a sebehodnocení.

Termín identita v psychologických teoriích používá např. klinická psychologie, která se zabývá jejím vývojem, formováním a poruchami. Představitelem Erik Homburger Erikson v rámci psychoanalýzy pracoval s konceptem identity a stavěl na předpokladu, že se identita jedince formuje identifikací v období konceptem identity. Eriksonova koncepce ego identity je vystavěna na předpokladu, že se identita jedince formuje identifikací v období dětství,

současných identifikací a životních závazku (*commitments*). Erikson také zavedl do psychologie pojmy jako *ego identita*, *krize identity* a *difuze identity*. V postmoderní feministické psychologii je identita spojována s oblastí jevů jazyka, diskurzu, či kontextuálnosti. Mezi představitele tohoto směru patří např. Kenneth J. Gergen či Joachim Shotter. Teorie sociální identity a meziskupinových vztahů se zabývá jedincem ve skupině a mezi skupinovými vztahy. Tato teorie vymezuje identitu jako poznání a sebe přesvědčení, emocionální význam a členství ve skupině. Zastánci teorie jsou např. John C. Turner nebo Michael A. Hogg (Bačová 2019: 91–92).

Teoretickým východiskem pro společenské vědy v zájmu o rozkrytí identity se stalo však sociologické pojetí tohoto pojmu. Identita je obecně chápána za výsledek vzájemné sociální interakce jedince a společnosti. Šifta (2018: 27) shrnuje dosavadní chápání identity nejen v pojetí sociální geografie následovně: „Dokáže-li se jedinec identifikovat s určitou institucí, sociální rolí nebo prostorem, kde žije (místo, region), posílí se nejen jeho přesvědčení o smysluplnosti objektu, s nímž se ztotožňuje, ale i subjektivní pocit sounáležitosti s ním, rozvíjí se sebepojetí osobnosti.“ Identita tvoří komplexní sociální, prostorový, kulturní a historický fenomén (Raagma 2002: 65–70). Sociální interakce umožňuje jedinci proniknout do sociálních vztahů a pozic, skrze které dostává jeho jednání smysl pro něho samotného stejně jako pro danou skupinu (Kreisslová 2013: 21). Identita jedince může nabývat pluralitních rozměrů skrze vztahování se k jiným jedincům, sociálním skupinám, hodnotám, vzorcům, kulturám či fyzickému prostředí. Struktura identity je během života jedince transformována.

Jedním z využívaných konceptů identity, zejména ve společenských vědách, a zároveň jedním z projevů identity jedince, je identita biografická. Biografická identita jedince závisí na tzv. identifikačních momentech, kterými jsou např. životní události, proces poznání a uvědomování si sounáležitostí, identifikace s hodnotami, ideji, sociálními celky, aj. Neméně podstatným identifikačním momentem je přijetí sebe sama. Biografická identita vzniká také konfrontací s prvky z vnějšího světa – s přáními, očekáváními, potřebami *těch druhých*. Prostřednictvím tohoto procesu si jedinec vyjasňuje svoje očekávání, postoje, místo v určité skupině a společnosti (Zich, Roubal, Spalová 2003: 11).

Ve formování identity jednotlivce či skupiny jsou zastoupeny různé aspekty. Jedním z nich je aspekt geografický či prostorový. Vztah lidí k určitému území je součástí jejich života, každodennosti, životního příběhu. *Prostor* se specifickým historickým vývojem, ekonomickými, sociálními i přírodními podmínkami tvoří základ pro formování regionální

identity. „Klíčovou roli při formování územní identity mohou hrát také přírodní podmínky a krajina, jako výsledek soužití člověka s přírodou“ (Chromý 2003: 167).

Do způsobů vytvoření individuální identity zasahují právě hierarchické úrovně prostoru. Prvním aspektem, který je označován za nejsilnější, je *vědomí příslušnosti k prostoru*, jedná se o vymezení se na základě principu „já oni“ ve vztahu k místu. U *vědomí příslušnosti k prostoru* je problematické vyjádření a vnímání jeho hranic v mysli jedince. Druhým aspektem je *vědomí kontinuity života* na daném území. Třetím je pocit hrdosti na *svůj region*, jedná se o princip *sebeúcty (self-esteem)*, kdy jedinec projevuje hrdost, pýchu nad místem, kde žije. Čtvrtým aspekt je *sebeúčinnost (self-efficacy) místa*, které svou podstatou, charakterem a kvalitou ovlivňuje život jedince. (Breakwell 1993: 198–217).

Tato práce staví na konceptu regionální identity, jak jej popsal Anssi Paasi ve svých pracích (srov. 1986, 2002, 2010). Regionální identita se skládá ze dvou subkonceptů: *regionálního vědomí* jeho obyvatel a *identitou regionu* coby kombinací subjektivního a objektivního poznání, viz Obrázek č. 1: Schéma regionální identity dle A. Paasiho. V následujících podkapitolách jsou tyto dva subkoncepty blíže charakterizovány. Termín *regionální identita* se nejčastěji ztotožňuje se sounáležitostí obyvatel s regionem, ve kterém žijí, tj. s vnitřní identitou. Pro druhý subkoncept vnějšího obrazu regionu, tj. vnímání těmi, kdo žijí mimo něj, se užívá označení *identita regionu* (Paasi 1986, 2000).

4.4.1. Identita regionu

Identita regionu dle konceptu sociální geografie nabývá dvou vzájemně se ovlivňujících pólů – regionální vědomí a regionální identitu. Regionální vědomí je jiné pojmenování pro identitu obyvatel regionu. Regionální identita (*image regionu*) je naproti tomu obraz lokality, který je konstruován jak zdejšími obyvateli, tak jedinci mimo region. Identitu regionu (*image regionu*), stejně jako regionální vědomí, lze rozdělit na vnitřní, kdy prvně jmenovaná je utvářena místními usedlíky, residenty, a druhá je formována širokou skupinou neresidentů, tzn. turisty, rekreanty, dojíždějícími pracovníky i lidmi, kteří region nikdy nenavštívili z žádného důvodu osobně, ale již o něm mají představu vytvořenou na základě *doslechu* z různých informačních kanálů (rodina, známí, média apod.). Identita není tedy výlučné právo člověka či podmíněný atribut lidství, ale každé místo, prostor, region může nabývat identity. Jeho identita je vystavěna na interakci mezi jeho *geniem loci* a člověkem. Tyto dva na sobě závislé subjekty formují jeden druhého. (Paasi 2002: 802–811; 1986: 105–146)

4.4.2. Regionální identita

Regionální identita (regionální vědomí) je vytvořený koncept dílčí identity vycházející z historického vědomí, existence hodnot, norem, se kterými se jedinec ztotožňuje s daným územím a zdejší skupinou. Jedinec může cítit sounáležitost s daným územím, případně se zdejší skupinou. Regionální identita v sobě zahrnuje složku sociální, kulturní, etnickou i vztah k určitému obývanému prostoru (Zich 2003: 19–21). Ve vědeckých pracích bývá také spojován s konceptem vnímáním místa (*sense of place*) (srov. Relph 1976; Tuan 1977), příp. s vnímáním krajiny (srov. Tuan 1990; Semian 2012). Regionální vědomí, jinak též řečeno regionální identita, sounáležitost s regionem či vnitřní identita) zahrnuje identifikaci jedince s danou komunitou i prostorem regionu. Podle Michaela Keatinga (1998) nabývá několika forem: a) kognitivní – uvědomování si regionu a jeho odlišení od ostatních v myslích residentů, b) emocionální – vnímání/cítění regionu jeho obyvateli, c) instrumentální – využívání regionu pro mobilizaci společných akcí k dosažení politických a jiných cílů.

Regionální vědomí nemusí být neměnnou složkou lidské identity. Jedinec během svého života může pociťovat různá ztotožnění se s regionem/místem. Formování osobní identity lze připodobnit k výrobě barevné mozaiky, kdy autor postupně přikládá jednotlivé kamínky různé velikosti, barev a tvarů až vznikne celistvý obraz. Mozaika se proměňuje v čase, jako jsou vypadlé kamínky nahrazovány novými. Tento přístup nelze generalizovat na celou společnost. Jejich ztotožnění se s regionem je trvalé nebo naopak této dimenzi identity nepřikládají význam a je pro ně primární identita národní, kulturní, náboženská aj.

Regionální identita se může stát základním kamenem identity, bez které by se jedinec cítil nejistý či *vykořeněný* (Houžvička, Novotný, 2007: 50). Identifikace s určitým prostorem, ve kterém se narodil, žije, tráví většinu svého osobního nebo pracovního času, neprobíhá vždy a zcela. Sebeidentifikační prostor je tak v průběhu života jedince zužován a rozšiřován. Vyjadřuje míru sounáležitosti lidí s daným prostorem (Šifta, Chromý 2014: 403). Osoby, které si vytvářejí vztah k danému prostoru, můžeme rozlišit dle míry jejich zapojení do života regionu, resp. jak a kolik času tráví v daném regionu. První kategorií s nejvyšší mírou zapojení svého každodenního života v regionu jsou tzv. residenty, tj. osoby, které trvale aktivně žijí v regionu nikoliv *de jure* (míněno trvalé bydliště občana ČR) a vykonávají zde běžnou občanskou agendu, tzn. region je pro ně bydlištěm stejně jako prostorem pro realizaci své profese či trávení volného času. Kategorie residentů může obsahovat také rodáky, tj. osoby, které se v regionu narodily a část svého života zde aktivně prožily. Do druhé kategorie náleží osoby, které se v regionu vyskytují pouze příležitostně. Do této skupiny lze zařadit rekreanty, chalupáře a chataře (druhé

bydlení), rodáky, kteří již trvale v regionu nežijí, ale např. navštěvují příbuzné, spravují nemovitý majetek. Třetí kategorii tvoří osoby, které zprostředkovaně region znají např. z médií, literatury, od známých, avšak osobní zkušenost s regionem nemají.

4.4.3. Koncept rodáctví ve vztahu k regionálnímu vědomí

Rodáctví je sociálně-kulturní koncept, který odkazuje na vztah jednotlivce k místu jeho narození nebo výchovy, a na identitu, která z tohoto vztahu vyplývá. Zahrnuje nejen emocionální a symbolické spojení s konkrétní geografickou oblastí, ale také širší vazby na společenské a kulturní struktury, které ovlivňují vnímání vlastní identity. Tento koncept je zvláště důležitý ve studiu komunit, migrace nebo národní identity. Koncept rodáctví má v sociologii a antropologii široké uplatnění, zejména v oblastech studia identity, migrace a kolektivní paměti. Rodáctví poskytuje jednotlivcům pocit sounáležitosti a stability, a to jak v rámci jejich místních komunit, tak i ve vztahu k širším kulturním a národním strukturám.

Za rodáka se považuje obvykle osoba trvale žijící v místě svého narození. Dle Heřmanové, Chromého a kol. (2009: 101) nabývá tří možných významů: a) rodák je ten, kdo se narodil na místě, kraji nebo zemi; b) rodák je ten, kdo se narodil v obci současného bydliště (s touto definicí také pracovala metodika Českého statistického úřadu při Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 a 2011); c) rodák je ten, kdo má kladný vztah ke svému rodišti a svoji osobní identitu odvozuje od lokality svého narození, cítí k místu sounáležitost bez ohledu na to, kde v rámci svého života pobývá.

Ve vztahu k identitě se také jedná o protipól „přistěhovalce“ či „cizího“. Je symbolem domova a jistoty. Ve veřejném diskurzu je pojmu přisuzována pozitivní konotace, na rozdíl od např. přistěhovalce. V rodáctví se uchovává kolektivní paměť místa – sdílené příběhy, tradice, místní významy apod. Na identitu regionu mohou mít vliv i rodáci z řad významných osobností, a to oběma směry – pozitivní i negativní. Podněcují opět pozitivní či negativní zájem o region ze strany neresidentů, ale také jeho obyvatel. Příkladem ve zkoumané lokalitě libereckého regionu může být Konrad Henlein, rodák z Vratislav nad Nisou, který byl říšským místodržícím Sudetské župy, založil Sudetoněmeckou stranu SdP (Sudetendeutsche Partei). Byť se jedná o významného rodáka se silnou stopou v regionu, není raději v místě připomínám. Na druhé straně rodáctví Ferdinanda Porsche či Vlasty Buriana jsou v regionu připomínáno pro jejich pozitivní významnost ve veřejném vnímání, i když se v jejich životě najdou také „sporné“ okamžiky.

Z jiného pohledu rodáctví poukazuje na migrační stabilitu v regionu. Předpokládá se, že rodákovi není lhostejný společenský, politický, ekonomický či enviromentální stav a vývoj dané lokality. (Heřmanová, Chormý a kol. 2009: 103). Tuto premisu však nelze paušalizovat ani ji přeceňovat. Záleží vždy v první řadě na osobnosti samotného jedince, jak je k prostoru vnímavý a zda je v řešení problémů aktivní. V pohraničním páse republiky korelující s česko-německou jazykovou hranicí a oblastí tzv. Sudet se z pohledu statistiky na základě dat ze Sčítání lidu, domů a bytů 2001 a 2011 zvětšuje podíl rodáků. V dosud posledním v tomto statistickém šetření nebyla kategorie rodáctví zjišťována. (Český statistický úřad 2021)

4.5. Syntéza pojmů region a regionální identita

V rámci konceptu regionální identity samotný pojem *region* nemusí vykazovat prvky administrativní nebo politické jednotky ve formě obce, okresu, kraje či státu. Představa regionu je do jisté míry subjektivní a individuální záležitostí. Důležitá je identifikace jedince se *svým regionem*, tzn. osobitá představa o prostoru, ke kterému se jedinec cítí být příslušen. Ve výzkumu spojeném s regionální identitou je snahou identifikovat vztah a míru sepětí jedince či skupiny s určitou lokalitou. Případně jaké prvky pro formování vztahu a míry sepětí jsou identitotvorné. Lokalit může být v životě jednotlivce několik. Region může a nemusí korespondovat s prostorem, kde prožívá člověk svůj každodenní (pracovní či soukromý) život. Ve výzkumu regionální identity je stěžejní otázkou, jak je určité místo/lokalita chápána ze strany jeho residentů, zda dochází ke ztotožnění s místem a jakými způsoby se tento vztah projevuje (Houžvička, Novotný, 2007: 49–53).

Petr Šimáček a Miloslav Šerý (2012: 38) chápou za významný atribut regionální identity spojený s určitým územím hranice, tzn. např. regionů, a to pro vnější i pro vnitřní identitu regionu a jeho obyvatel. Lokalitou jejich výzkumu se stalo Jesenicko, pohraniční region na pomezí historických zemí Moravy a Slezska, které je zároveň udáváno za příklad oblasti s nízkou regionální identitou. Za využití techniky mentálních map analyzovali percepci územní identity obyvatel Jesenicka. Vývoj Jesenicka stejně jako ostatních pohraničních regionů byl významně predestinován nuceným vysídlením autochtonního obyvatelstva, německy hovořících obyvatel, po druhé světové válce. Poválečná migrační vlna znamenala pro region ztrátu nositelů regionální identity. Autoři zdůrazňují důležitost kontinuity/diskontinuity lokálních tradic, které mají přímý dopad na charakter komunity coby nositele regionální identity. Výsledky regionálně orientovaného výzkumu ukazují, že v povědomí obyvatel regionu je pouze slabě zastoupen aspekt hranice mezi dvěma historickými zeměmi, Slezskem a Moravou. Pro současné obyvatele oproti původním má územní hranice minimální význam ve

vztahu k regionální identitě. Autoři hovoří o deformovaném prostorovém rozsahu regionální identity, která se projevuje nejasností a prostorovým zmenšením oproti pravděpodobné regionální identitě původních nuceně vysídlených obyvatel. Obraz hranice regionu byl shledán velmi přesný na základě dat z mentálních map u vysokoškolsky vzdělaných obyvatel a u věkové skupiny 45 až 54 let (Šimáček, Šerý 2012: 44–45).

Pavel Chromý, Michal Semian a Zdeněk Kučera (2014) přispívají do diskuse v rámci oboru regionální a humánní geografie k významu regionální identity pro rozvoj regionů a k alternativnímu vymezování regionů ve smyslu *žitého* vnímaného území v konfrontaci s institucionalizovanými správními jednotkami. Oblast Českého ráje¹⁴ podrobili analýze regionálního diskurzu¹⁵, vnímané symboliky regionu a dotazníkovému šetření. Symboly kategorizovali na přírodní, kulturně-historické, krajinné a reflektující ekonomické aktivity v území. Hranice regionu Český ráj jsou volné na základě sebeidentifikace obyvatel. Jádrovou oblast tvoří CHKO Český ráj (pomyslný trojúhelník mezi městy Jičín, Železný Brod a Mnichovo Hradiště). Sounáležitost s územím je spojena se symboly přírodními, kulturně-historickými a také s krajinným dědictvím. Mezi nejvýznamnější symboly patří zřícenina hradu Trosky a skalní pískovcové útvary. Výzkum identity, resp. sounáležitosti obyvatel s územím na příkladu Českého ráje, ukazuje, že 1) zjištěná míra identity s daným územím se odvíjí od prostorového vymezení jednotky, 2) region sebeidentifikace není totožný např. s regionem ochrany přírody a krajiny v podobě CHKO, NP apod., správními oblastmi nebo turistickým regionem, 3) na periferii vymezené jednotky je sounáležitost obyvatel s regionem nižší oproti jeho centru a prolíná se s identitami okolních územních celků, 4) na periferii je vyšší míra sebeidentifikace s menší jednotkou, tzn. lokálním prostředím (Chromý, Semian, Kučera 2014: 272).

4.6. Typologizace regionů

Dynamika rozvoje jednotlivých regionů a jejich úspěšná či neúspěšná transformace na prosperující prostorovou jednotku 21. století dala vzniknout kategoriím regionů definující jejich rozvojový potenciál.

Klasifikace regionu coby prostorových jednotek lze členit z pohledu:

¹⁴ Ve výzkumu vymezena za turistický region dle České centrály cestovního ruchu.

¹⁵ Terénní sběr dat od místních aktérů – obyvatelé a návštěvníci regionu, starostové, učitelé ZŠ v oblasti.

1. Odvětvového, které je odvozeno od monoistického a dualistického pojetí geografie. Monoistický přístup rozlišuje přírodní, humánně-geografický a komplexní region. Komplexní region je výsledkem vzájemného působení přírodních a sociálních procesů. Dualistický dle své oborové premisy umožňuje existenci pouze fyzicko-geografickému a sociálně-geografickému regionu. Komplexní region není z dualistického hlediska možný (Hampl 1971: 25–28).
2. Taxonomického, které rozlišuje v rámci geografie regiony na (a) individuální (idiografické) a (b) typologické (nomotetické) dle jejich geografické lokace. Individuální regiony jsou idiografické a neopakovatelné a vyznačují se unikátním znakem, např. v podobě vlastního jména (např. Krkonoše, Valašsko, Chodsko). Naopak typologické regiony nejsou znakově unikátní, jsou opakovatelné, definované na základě příznačných vlastností a lze je tedy vymezit kvantitativně více než individuálních. Jsou dále součástí určitého typu regionu, např. regiony s určitou nezaměstnaností obyvatelstva, regiony s x kilometry dálniční sítě apod. (Toušek, Kunc, Vystoupil 2008: 374–375).
3. Metodologického, které vychází ze samotného účelu regionu a důležitosti vymezování těchto prostorových jednotek. Základními přístupy proto jsou region jako (a) nástroj geografického výzkumu (region je statistickou jednotkou a jako takový slouží pro další výzkum zvolené problematiky, jedná se o tzv. statistický region), (b) objekt geografického zkoumání (region je předmětem výzkumu a je tzv. cílovým regionem), (c) nástroj managementu území (tzv. plánovací region, pro který jsou zpracovávány regulační a rozvojové strategie) (Dziewonski 1967: 25–36).

Z pohledu regionální identity jsou důležité především taxonomické regiony, resp. nacházení individuálních (idiografických) regionů a jejich unikátních znaků, kterou mohou promlouvat do identitotvorného procesu.

Typologie regionů z pohledu hospodářské výkonnosti regionů, socioekonomického vývoje a geografické polohy lze rozdělit na:

1. Rozvíjející se dynamické regiony s vysokým ekonomickým potenciálem a mezinárodním přesahem (Praha a Středočeský kraj);
2. Regiony s průměrnou nebo nižší dynamikou rozvoje, kde se nachází silná aglomerace krajských měst ovšem mimo ně, tj. periferní – venkovská území nedosahují v ekonomických ukazatelích republikového průměru (Jihočeský, Královehradecký, Pardubický, Liberecký, Zlínský kraj a Kraj Vysočina);

3. Zaostávající nebo problémové regiony se potýkají s útlumem až zánikem dříve dominantního odvětví (Ústecký, Moravskoslezský kraj), nedostatečným napojením na tuzemské dopravní tepny (Karlovarský kraj) a nevyužitím růstového potenciálu v oblasti vzdělanosti obyvatelstva (Olomoucký kraj) (Postránecký 2010: 11).

Regionální vědy se zabývají zejména méně úspěšnými regiony a snaží se definovat možnosti jejich rozvoje. Tyto méně vyspělé regiony lze rozdělit na:

1. Zaostalé regiony potýkající se především s nedostatkem infrastruktury, nízkými příjmy nebo nízkou úrovní kvalifikace a produktivity (např. Mostecko, Karvinsko);
2. Venkovské regiony charakteristické převahou zaměstnanosti v zemědělském sektoru a nižší mírou zaměstnanosti v sektoru průmyslu a služeb, vysokou fluktuací obyvatelstva (např. Vysočina);
3. Příhraniční regiony (pohraničí) potýkající se s dlouhodobou marginalizací danou jejich polohou od centra, oproti vnitrozemí s méně rozvinutou infrastrukturou dopravní, technickou i občanskou (např. Ústecký kraj);
4. Regiony s urbanistickými problémy potýkající se s vysokou koncentrací obyvatelstva, jedná se spíše o ekonomicky vyspělé oblasti, které jsou však vysoce zatíženy dopravou, a tím i nepříznivým ekologickým vývojem (např. Praha);
5. Strukturálně postižené regiony, které byly v minulosti významnými, ekonomicky vyspělými regiony, které však včas nezareagovaly na měnící se hospodářskou a ekonomickou situaci (např. Mostecko, Sokolovsko);
6. Periferní regiony, jež jsou geograficky izolovány od ekonomických center, vyznačují se však dobrým životním prostředím, např. Šumpersko, Jesenicko, Nymbursko. Jsou vymezovány coby podřízené jednotky k jádrovým územím. Problém perifernosti se vyskytuje zejména u strukturálně postižených regionů, venkovských regionů nebo pohraničních oblastí (Kadeřábková, Khendrich Trhlínová 2008: 22–23).

Regionalizace pohraničí dle sociální geografie lze dále dělit na dva typy: funkčního (nodálního) a homogenního (zonálního) typu. Pohraniční region nodálního typu se vyznačuje silným regionálním centrem, vyšší mírou osídlení, urbanizovaným prostorem a industriálním charakterem. Příkladem nodálního/funkčního typu je v českém prostředí např. Ústecko, Karlovarsko, Ostravsko, Zlínsko nebo Liberecko. Pohraniční region zonálního typu má charakter periferní zóny bez větších střediskových center. Příkladem druhého typu regionu je Šumava, jižní Čechy (např. okresy Jindřichův Hradec a Český Krumlov), severovýchod Čech

s okresy Trutnov a Náchod, Jesenicko s okresy Šumperk, Jeseník a Bruntál (Hampl 2000: 241–254).

Identita regionů, jinak řečeno regiony, ke kterým se váže regionální vědomí, lze v českém prostředí roztrždit do čtyř typů:

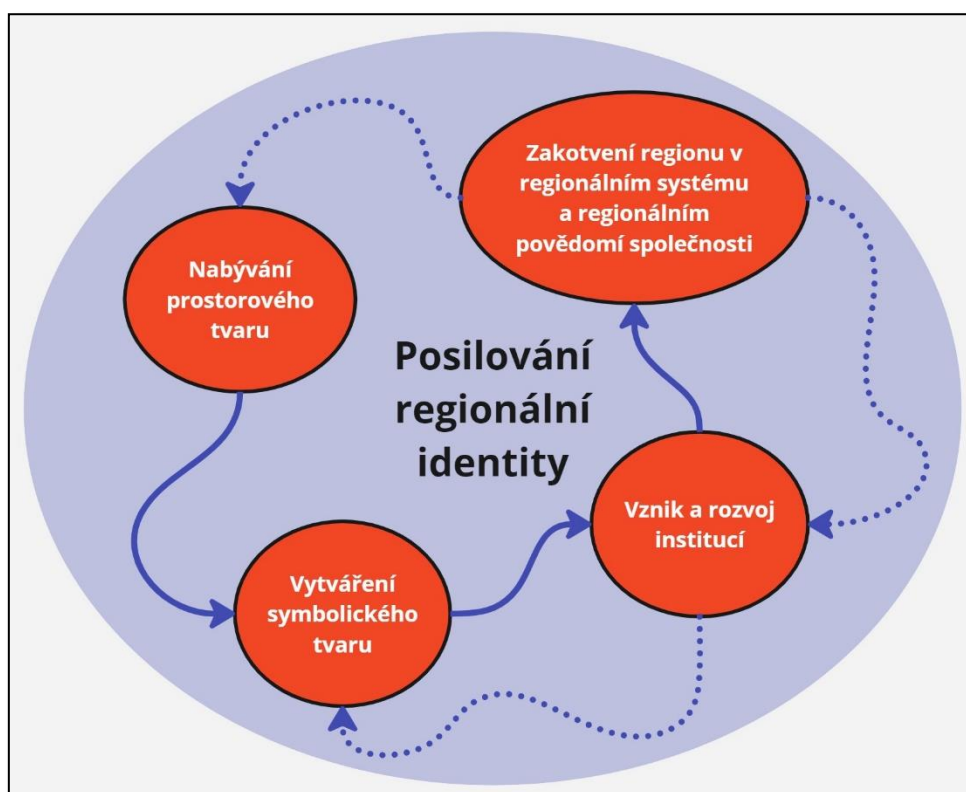
1. Regiony, které v prvním kroku dosáhly suverenity a poté následovalo formování identity. Příkladem je Moravskoslezský kraj a Kraj Vysočina. Oba tyto kraje jsou rozděleny identitou s historickými kořeny a historiografickou hranicí, které jsou stále přítomné ve vědomí zdejších obyvatel (srov. Siwek, Kaňok 2000).
2. Regiony s tradiční regionální identitou bez dokončené institucionalizace regionu, mezi takové lze zařadit kulturní oblasti jako Slovácko, Haná, Chodsko nebo Valašsko.
3. Regiony s pozbytou identitou v důsledku ztráty své ideové funkce (např. Podblanicko) nebo se ztrátou nositele identity, tj. obyvatelstvem, tedy oblasti zasažené nuceným vysídlením německy hovořícího obyvatelstva, např. české pohraničí.
4. Regiony částečně institucionalizované např. v podobě sdružení obcí, místních akčních skupin, které využívají regionálního povědomí spjaté s určitou historickou epochou, např. Horácko (Chromý 2003: 172).

4.7. Rozšíření pojmů region a regionální identita

Regionální identita ve vztahu k institucionalizaci regionu

Koncepce institucionalizace regionu dle Anssi Paasi je v současné době využívaným pojetím vzniku a vývoje regionu ve vztahu k regionální identitě. V institucionalizaci regionu se hovoří o socioprostorovém procesu, „...během něhož vzniká prostorová jednotka jako část prostorové struktury společnosti a stává se viditelnou a jasně identifikovatelnou v různých sférách sociální praxe a sociálního povědomí“ (Paasi 1986: 121). Dle Paasiho existují čtyři stádia procesu institucionalizace regionu 1) nabývání prostorového tvaru, 2) vytváření symbolického tvaru, 3) rozvoj institucí, 4) zakotvení regionu v regionálním systému a regionálním povědomí společnosti, viz Obrázek č. 3: Schéma procesu institucionalizace regionu. Pořadí jednotlivých stádií v čase není pevně dané, přičemž mohou v daném regionu probíhat i současně.

Obrázek č. 3: Schéma procesu institucionalizace regionu

Zdroj: Vlastní zpracování na základě Paasi (2002; 1986).

Součástí institucionalizace je i formování regionální identity. Region získává svůj tvar, tj. nabývá prostorového tvaru, *vytyčením hranic* (u administrativních regionů jsou hranice dané tzv. ze shora). Hranice jsou podstatným prvkem ve formování regionální (prostorové) identity, protože tvoří základ regionálního vědomí. Existuje-li v kolektivním vědomí hranice regionu, resident i neresident se mohou vymezit v durkheimovském smyslu *my a oni*. Hranice jsou přítomny v prostorové struktuře regionu i v neviditelných, avšak stále přítomných kulturních a symbolických sférách (Chromý 2003: 169–170). Hranice jsou ve fázi získávání prostorového tvaru stanovovány dle hranic historických, etnologicko-kulturních, administrativních i percepčních (Šerý, Šimáček 2012: 38–40).

Druhou oporou regionální identity tvoří *zakotvenost v čase*, na které se podílejí všechna čtyři stádia institucionalizace regionu. U prostorového vymezení, tak u symbolického tvaru regionu je jeho formování v přítomnosti propojeno s minulostí i budoucností. V přítomnosti se vytvářejí jeho současné hranice a zeměpisné jméno, které je skloňováno v každodenních hovorech a stává se tak součástí každodennosti. Za použití obecně přijatého jména s ohledem na současné hranice v přítomném čase hovoříme také o historických období a budoucnosti regionu i přes to, že

region jako institucionalizovaná prostorová a identitotvorná jednotka v minulosti neexistovala (Chromý 2003: 169–170).

Regionální symboly představují soustavu, která umožňuje regionu a jeho obyvatelům vymezit se vůči jiným regionům. Ve formování regionální identity jsou tedy znaky, vlajky, přírodní dominanty významným identitotvorným prvkem. Chromý (2003: 170–171) symboly regionu v českém prostředí dokládá na znacích jednotlivých krajů ČR. Upozorňuje tak na jeden z kroků institucionalizace regionu prostřednictvím specifík, charakteristických rysů regionů, které ovšem reprezentují názor zvolených zástupců (zastupitelů kraje). Z přehledu Chromého vyplývá, že kraje vybraly symboly vážící se k přírodnímu (geografickému) prostředí. Fyzicko-geografické prvky a krajina se staly symbolem např. pro Liberecký, Jihočeský, Plzeňský. Kraje dále vyzdvihovaly historii svého území, zejména svou *zlatou éru*, např. Středočeský, Královéhradecký, významné kulturní osobnosti a tradice regionu, např. Karlovarský, Pardubický, či odkazují na kulturní regiony (oblasti) na území kraje, např. Zlínský, Olomoucký. Vzhledem k heraldickým pravidlům tvorby krajských znaků, které jsou rozděleny na čtyři pole symbolizující historickou zemi, v níž kraj leží, hlavní město kraje, symbol samotného kraje, jsou oficiální znaky kraje vždy kombinací těchto prvků.

Vzhled krajiny a přírodní symboly jsou neopomenutelnými složkami procesu utváření a stabilizace regionálního vědomí i regionální identity. Miroslav Šifta a Pavel Chromý (2014) sledují vliv přírodního dědictví v oblastech s intenzivně změněnou krajinou na příkladu pohraničních regionů (ve formě vyšších samosprávných celků – krajů) na formování prostorového a symbolického tvaru regionů dle teorie institucionalizace Anssi Paasiho (1986). Autoři upozorňují na dosud nedoceněný význam přírodního dědictví v procesu tvorby identity, a to na jedné straně regionálního vědomí a regionální identity na straně druhé. Dále identifikují přírodní symboly krajů na základě jejich prezentace v sekundárních zdrojích, které doplňují o poznatky z výzkumu zaměřeného na percepci přírodních symbolů krajů obyvateli Česka.

Instituce jsou značně formujícím prvkem identitotvorného procesu. Zastávají funkci ekonomickou, administrativní, kulturní i vzdělávací v rámci regionu. Také od nich se odvíjí budování *image* regionu jak směrem dovnitř k residentům regionu, tak ven k neresidentům a jiným regionům. Významným hráčem na poli formování regionální identity jsou média, především regionální periodika, publikace zaměřené na regionální problematiku, umělecká tvorba (básně, písně, filmografie aj.), které spoluvytváří obraz regionu v myslích residentů i neresidentů, a tím participují na identitě regionu. Transformují územní symbolismus a stereotypizaci do každodennosti regionu a jeho obyvatel. Obecně lze říci, že do

procesu formování identity regionu zasahují veškeré organizace a subjekty, které využívají regionální symboly a loga.

Zakotvení regionu v regionálním systému a regionálního povědomí společnosti bývá závěrečnou etapou institucionalizace regionu. V českém prostředí došlo k tomuto kroku ustanovením čtrnácti samosprávných krajů ústavním zákonem č. 347/1997 Sb. o vytvoření vyšších územních samosprávných celků. Je třeba dodat, že v rámci České republiky byly kulturní regiony v rámci této administrativně správní reformy rozděleny do více samosprávných celků, např. na kulturní oblast Hané odkazují ve své symbolice kraje Olomoucký a Zlínský (Chromý 2003: 170–172).

Region a sociokulturní kapitál

Sociokulturní kapitál je stimulujícím prvkem nejen rozvoje regionů. Propojuje prostor s jeho aktéry a je tak jedním z předpokladů pro tvorbu identity jedince i kolektivu s určitým sociálním celkem i územím (Zich et al. 2006: 7). Teoretikem sociálního kapitálu je francouzský sociolog Pierre Bourdieu, který tímto pojmem rozumí síť kontaktů, které jednotlivec využívá ke svému hmotnému i nehmotnému užítu skrze mezilidské interakce. Jedná se o individuální bohatství jednotlivce. Sociokulturní kapitál se skládá ze dvou složek (1) sociální a (2) kulturní. Sociálním kapitálem Bourdieu myslí např. sdílené normy chování, vzájemnost, sounáležitost, sociální sítě a informační kanály nebo vztahy mezi stakeholdery. Pro kulturní kapitál je charakteristický socializační proces, v jehož rámci jedinec získá určité poznání (vědění), které v budoucnu ovlivní jeho vztah a přístup k podnícení sociálního kapitálu. Kulturním kapitálem jsou shledávány např. kulturní hodnoty, duchovní život, způsob života, zájmy (Bourdieu 1986: 248–249). Další teoretik sociálního kapitálu, Robert Putnam, ve svých dílech prosazuje myšlenku, že sociální kapitál má podobu sociální organizace, např. v podobě norem, sítí, důvěry, která zjednodušuje efektivitu a koordinaci společnosti (Putnam 1993: 31). Tento americký politolog shledává sociální kapitál kolektivistickým. Funguje zde synergický efekt, pokud jednotlivci tvoří danou věc společně např. v rámci místních asociací. Putnamovo pojetí má jako základní stavební kámen důvěru. Organizovanost a organizace spoluvytváří důvěru, která produkuje prosperitu a solidaritu společnosti a zvyšuje důvěru v hospodářský rozvoj, politickou spolupráci i chod institucí. Putnam dále dělí kapitál na svazující sociální kapitál¹⁶ a přemostňující sociální

¹⁶ Svazující sociální kapitál charakterizuje jako homogenní, s výraznou loajalitou a silnými vazbami ke skupině ve snaze o její exkluzivitu. Kritici Putnamova díla právě ve vzájemnosti a solidaritě vidí prostor pro negativní stránky soc. kapitálu např. v podobě korupce či úplatkářství.

kapitál¹⁷ (Putnam 2000: 22–24). Třetí formou je spojující sociální kapitál, který propojuje skupiny bez ohledu na sociální či ekonomické hledisko. Pro regionální rozvoj se jeví významným na vertikální úrovni spojení místních aktérů s institucemi regionálního či centrálního charakteru na lokální úrovni (Šafr, Sedláčková 2006: 27–28).

Mezi sociálním a kulturním kapitálem tvořící spojovací článek stojí lidský kapitál, který je určován mírou vzdělanosti, kvalifikací, jazykovou vybaveností, identitou aj. Lidský kapitál podle amerického teoretika urbanistických studií zaměřující se na sociální a ekonomickou teorii, Richarda Floridy (2003: 5–12), je tvořen ideou kreativní třídy na regionální a urbánní úrovni. Pro české rurální prostředí je tato teorie využitelná, protože jedním z parametrů lokálního prostředí je talent a tolerance (ve smyslu otevřenosti komunity). Tyto dva parametry umožňují integraci nových obyvatel, nové aktivity a myšlenky mimo zavedené vnitřní stereotypy komunity. Venkovská území znevýhodněná svou polohou vůči centru/metropoli regionu, dopravní obslužností či úbytkem institucí veřejného, sociálního i kulturního života jsou postižena sociálně prostorovými nerovnostmi. Venkovské obce však v rámci společensko-ekonomického systému často zastávají funkci krajinotvornou, rekreační, zemědělskou či obytnou (Ouředníček, Špačková, Feřtová 2011: 795–798).

Tyto kapitály propojují tematické zaměření regionálních věd spolu se zájmem o hlubší pochopení motivů jednání jedinců žijících v určitém prostoru, např. skrze bádání nad regionem, regionální identitou, identitou regionu apod. (Lošťák 2006: 253–254). Souhrnně lze sociokulturní kapitál chápat za schopnost společenství daného prostoru v podobě konkrétního územního celku (např. obce, kraje) vykonávat činnosti související s rozvojem území. Sociokulturní kapitál je tedy nutnou podmínkou pro regionální (územní) rozvoj.

4.8. Region a regionální vědy

Regionální vědy tvoří komplexní pohled na regiony a jejich rozvoj z různého vědeckého zaměření. Jestliže se hovoří o regionálních vědách v teoreticky zaměřených publikacích, má se na mysli ekonomie, geografie, územní plánování nebo politologie. Kulturně-společenské aspekty, kterými se zabývají sociologie, kulturní a sociální antropologie nebo historiografie jsou marginalizovány, a to zejména kvůli svým metodickým přístupům zakládajících se na měkkých datech. Žitý prostor by však měl být zkoumán multidisciplinárně. Regionalistika je

¹⁷ Pro přemostňující sociální kapitál jsou na rozdíl od svazujícího typické slabé sociální vazby, heterogenita a šíření informací mezi diferencovanými sociálními skupinami.

vědním oborem, který se komplexně zabývá regionálním rozvojem, procesy a vztahy s ním související.

Do 19. století byly ovládané země, krajiny či politická území chápána za region. Deterministický přístup stavěl proto na myšlence, že sociální, ekonomické a kulturní charakteristiky jsou určovány přírodními podmínkami regionu. Do popředí se tedy dostala enviromentální podstata regionů. Zásadním způsobem posunul deterministické myšlení francouzský geograf z přelomu 19. a 20. století Paul Vidala de la Blache, pro kterého byl region výsledkem vzájemného působení fyzicko-geografických a sociálně-geografických charakteristik. Zakladatel regionální geografie tak dal vzniknout tzv. idiografickému přístupu, kdy jedinečné prvky každého regionu slouží za identifikátory jejich specifčnosti. Na jeho práci navázal americký geograf Richard Hartshorne s pojmem prostorové diferenciacie. Tento přístup je založen na prostorovém rozšíření fyzikálních a sociálních jevů. Hartshorne se však na rozdíl od francouzské geografické školy nedomníval, že povaha společnosti je determinována přírodním prostředím (Toušek 2008: 370–372). Ve své práci *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past* (1939) vyslovil myšlenku, že region je výsostně subjektivní záležitost, libovolně vymežitelné území.

Generace geografů první poloviny 20. století nahlížela na region jako na územní jednotku přirozeně existující na základě přírodních a kulturních specifík, na kterém působí aktéři, tj. obyvatelé prostoru. Pomocí statistických a popisných charakteristik určovali podobu regionu. Ve druhé polovině 20. století byl region chápán za jednotku sloužící k organizaci geografických informací za využití analytických metod a prostorových modelů mnohdy vzdálených od skutečného prostoru. Od osmdesátých let 20. století je také v geografii neopomenutelným prvkem regionu lidský kapitál. Vedle kvantitativních se od této doby prosazují také kvalitativní metody výzkumu, které vysvětlují sociální organizaci v prostoru. Od kvantitativního pohledu na region se tedy nejen geografie posunula k porozumění regionu skrze její aktéry (Heřmanová, Chromý 2009: 20–26).

Postmoderní přístupy hovoří o sociální konstrukci regionu. Tento pohled se stal klíčovým především v rámci nové sociální geografie (srov. Thrift 1983; Pred 1984; Paasi 1986; Gilbert 1988; Murphy 1991; Paasi 2010; Semian 2016), která klade důraz na proces formování regionu, o to, jakým způsobem regiony vznikají, z jaké příčiny a za jakým účelem. Region má subjektivní charakter nestálý v čase na základě své kulturní, sociální, ekonomické a historické zkušenosti společnosti, která dané území obývá. Nejedná se tedy o pouhý ohraničený geografický prostor. V případě percepčního regionu si každý jedinec může konkrétní svůj

prostor vymezit, vnímat ho a prožívat zcela dle svých představ. Region tak nabývá různých významů a konotací podle faktorů, jež utváří identitu jedince, např. etnicita, náboženství, sociální a ekonomické postavení, úroveň vzdělání apod. Podoby regionů v myslích jedinců nabývají podobných obrazů, které lze dále členit do skupin umožňující porozumění prostoru a jeho významu pro jednotlivce i skupiny. Existence regionů je tak objektivizována skrze podobné individuální obrazy prostoru (Toušek 2008: 373).

Těžištěm výzkumů sociální geografie je geografická organizace společnosti, tzn. zejména struktura osídlení. Sociální či socioekonomická geografie je zaměřena na prostorovou diferenciaci a organizaci lidských aktivit ve vztahu k fyzicko-geografickému prostředí, krajíně. Aktivním činitelem je v této perspektivě obor člověk ve vztahu ke geografickému prostředí, které se jeho činnostmi přetváří. Ovšem je tu i vliv opačného směru, tedy že geografické a klimatické podmínky výrazným způsobem ovlivňují charakter lidských činností. Geografické prostředí nemusí být bez významu i pro složku života člověka, která je vždy jedinečnou substancí pro každého jedince, tj. identitu (Cejpová 2018: 79–81).

Citovanou publikací pojednávající o vývoji i současnosti regionálního rozvoje je *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace* (2011), která vzhledem ke své celistvosti a významnosti pro obor dosáhla opakovaného vydání s mnoha doplněními. Autoři Jiří Blažek a David Uhlíř popisují metodologii, teorie, koncepty a přístupy regionálního rozvoje, a to z historické i současné perspektivy. Nejnovější vydání (2020) nabízí čtenářům detailně rozepsané moderní aplikované teorie regionálního rozvoje, tj. institucionální teorii regionálního rozvoje a novou ekonomickou geografii a s nimi související koncepty, např. globální produkční sítě, znalostní základny, klastry, koncept *local buzz – global pipelines*, odvětvová a geografická krátkozrakost.

Ucelený přehled o ekonomické a sociální geografii podává publikace se stejnojmenným názvem (*Ekonomická a sociální geografie* 2008) od Václava Touška, Josefa Kunce, Jiřího Vystoupila a kolektivu autorů. Autoři propojují ekonomickou a geografickou disciplínou, kterou doplňují o sociální rozměr problematiky. V historickém přehledu představují myšlenkové zázemí současné socioekonomické geografie, dále charakterizují stěžejní témata pro obor jako je geografie obyvatelstva, sídel, zemědělství, průmyslu, dopravy, služeb, cestovního ruchu. Reflektují také v rámci globálního světa enviromentální problematiku. Samostatnou kapitolu věnují stěžejním pojmům pro disertační práci, a to regionu a regionalizaci, kdy ze soudobého i historického pohledu vysvětlují tyto termíny, uvádějí základní klasifikace, hierarchizaci regionů a regionální taxonomii.

4.9. Teorie regionálního rozvoje

Exogenní a endogenní modely regionálního rozvoje představují dva rozdílné přístupy k ekonomickému a sociálnímu rozvoji regionů, na jejichž základě staví jednotlivé teoretické přístupy. Modelem, jež propojuje vnější investice a zásahy do regionu exogenního modelu a význam sociokulturního kapitálu místních aktérů endogenního rozvoje, je neoendogenní model regionálního rozvoje.

Exogenní model rozvoje se začal výrazně uplatňovat po druhé světové válce, v období přibližně mezi lety 1950 a 1975, v rámci keynesiánského diskurzu, který podporoval příliv investic do problémových a zaostávajících regionů. V tomto období se prosadila teorie regionální nerovnováhy, jako je například teorie růstu pólů, která se stala jedním z hlavních teoretických základů exogenního modelu rozvoje (Blažek a Uhlíř 2011; Lowe 2000). Tento model je založen na přístupu „shora dolů“, kdy je ekonomický růst iniciován externími zdroji a investicemi, které mají podporovat industrializaci a modernizaci zaostávajících regionů. V exogenním modelu hraje klíčovou roli koncentrace výroby a výnosy z rozsahu, kdy se růst soustřeďuje především v městských oblastech, které slouží jako hlavní centra ekonomické aktivity. Venkovské a zaostávající oblasti jsou považovány za doplňkové regiony, které mají poskytovat suroviny, potraviny a další produkty primární výroby pro rozvinuté regiony (Blažek a Uhlíř 2011). Exogenní model se zaměřuje na transfer progresivních technologií a postupů z rozvinutých oblastí, což by mělo vést k překonání periferality a marginalizace těchto oblastí (Lowe, 2000: 21–22).

Jedním z cílů exogenního rozvoje bylo zvýšit produktivitu a efektivitu zemědělství a ostatních ekonomických aktivit v zaostávajících regionech prostřednictvím industrializace a modernizace (Společná zemědělská politika 2005). Například poválečné snahy o modernizaci zemědělství, které zahrnovaly podporu soběstačnosti ve výrobě potravin, měly za cíl zajistit stabilitu a nezávislost na zahraničních dodavatelích. Model ovšem nedokázal přinést odpovědi na problémy společnosti, které začaly nabývat na významu od osmdesátých let 20. století, tj. na ekologickou udržitelnost, sociální nerovnosti nebo omezené možnosti absorpce migrujících obyvatel z venkova do měst. (Van der Ploeg, Long, Banks 2002) Problémy exogenního rozvoje byly shrnuty do několika hlavních bodů, mezi něž patří závislostní rozvoj, úzké zaměření na specifické sektory, narušení regionální diverzity a „diktující“ charakter rozvoje, který byl řízen externími experty bez ohledu na místní potřeby (Lowe 2000).

Endogenní model rozvoje, který se rozvinul jako reakce na limity a nedostatky exogenního přístupu, je založen na využití a rozvoji vnitřních zdrojů a kapacit regionů. Tento model klade

důraz na participaci místních komunit a na využívání místních zdrojů, což podporuje trvalou udržitelnost a sociální soudržnost. Endogenní model usiluje o rozvoj inovací přímo v regionu a zaměřuje se na specifické potřeby, schopnosti a hodnoty místních obyvatel. (Ray 2000)

Endogenní model zahrnuje tři klíčové pilíře:

1. Teritoriální rámce – model se zaměřuje na rozvojové aktivity zasazené do menších geografických oblastí (lokalit), nikoliv do sektorových rámců. Tento přístup zdůrazňuje územní vazby a propojení s místními hodnotami a potřebami lidí v dané oblasti.
2. Využívání místních zdrojů – ekonomické aktivity jsou orientovány na uchování a znásobení užitku uvnitř lokality. Zisk je tak reinvestován přímo v regionu, což má za cíl zvýšit jeho ekonomickou soběstačnost a omezit odliv kapitálu (Newby a Buttel 1980).
3. Podpora místní populace – model klade důraz na zapojení místních obyvatel do rozvojových aktivit a využívá jejich dovednosti, schopnosti a znalosti. Tento model podporuje sociální kapitál, který je základem rozvojových aktivit a napomáhá eliminovat sociální exkluzi (Ray 2000).

Endogenní přístup je reakcí na proměnu společnosti a na postmoderní přístupy v regionálním rozvoji. Ray (2000) uvádí, že endogenní model rozvoje je často postmoderní formou intervence, která zahrnuje určitou míru autonomie a svobody pro místní aktéry. Tento přístup umožňuje, aby místní aktéři vytvářeli své vlastní rozvojové plány, přičemž vycházejí z místních zdrojů a možností (Lowe, 2000).

Odlišnosti v modelech lze charakterizovat následovně; zatímco exogenní model se opírá o externí zdroje a příliv investic, endogenní model se zaměřuje na aktivizaci a posílení vnitřních zdrojů a kapacit regionů. Exogenní model je často kritizován pro svou závislost na vnějších financích a podporách, zatímco endogenní model klade důraz na udržitelnost a dlouhodobou soběstačnost regionů. Dalším rozdílem je participativní charakter endogenního přístupu, který zahrnuje místní obyvatele do plánování a realizace rozvojových projektů, což vede k posílení místní identity a sounáležitosti a má tedy vliv na vnitřní identitu regionu. Exogenní model je více zaměřen na ekonomický růst a industrializaci, zatímco endogenní model zahrnuje také kulturní, environmentální a sociální aspekty rozvoje. Tento rozdíl odráží i širší změnu v přístupu k regionálnímu rozvoji, který dnes zahrnuje také otázky trvalé udržitelnosti a ochrany životního prostředí (Společná zemědělská politika, 2005).

Neoendogenní model regionálního rozvoje představuje kombinaci endogenních a exogenních přístupů, kdy se zaměřuje na posílení místních zdrojů a znalostí s využitím externích podpor

pro trvale udržitelný rozvoj stejně jako na aktivní participaci místních komunit v rozvojových aktivitách a integraci vnějších vlivů a zdrojů, jež podporují sociální, ekonomické a environmentální cíle regionu.

Hlavním východiskem neoendogenního modelu je orientace na místní zdroje a schopnosti, což je základní princip i klasického endogenního modelu, který klade důraz na využití místního kapitálu a znalostí (Ray 2006). Tento přístup však neopomíjí exogenní vlivy, naopak předpokládá, že vnější zdroje a znalosti mohou podpořit místní rozvojové aktivity, pokud jsou implementovány způsobem, který respektuje a doplňuje místní podmínky (Bosworth et al. 2016).

Neoendogenní model se soustředí také na tzv. společné řízení (*governance*), kdy jsou do rozhodovacích procesů aktivně zapojeni místní aktéři společně s externími odborníky a investory. Tato spolupráce je klíčová pro dosažení rovnováhy mezi využitím místních a vnějších zdrojů a přispívá k udržitelnosti rozvojových projektů (Dargan, Shucksmith 2008). Vzhledem k tomu, že místní aktéři mají často hlubokou znalost sociálního a kulturního kontextu regionu, mohou externí odborníky efektivně vést a usměrňovat při rozhodování o tom, jak nejlépe přispět k rozvoji dané oblasti. Dalším důležitým aspektem modelu je podpora sociálního kapitálu a rozvoj komunitních sítí, což umožňuje vytváření vazeb mezi jednotlivými aktéry na lokální úrovni a podporuje sdílení znalostí a inovací. Podle Shucksmitha (2010) mají tyto vazby zásadní vliv na rozvoj a udržitelnost regionálních projektů, neboť podporují místní spolupráci a důvěru, které jsou klíčové pro efektivní využití vnějších investic a odborných zdrojů.

V modelu je kladen důraz na multifunkčnost venkovských oblastí. Regionální rozvoj není založen pouze na jedné ekonomické aktivitě, ale podporuje jejich rozmanitost, včetně zemědělství, cestovního ruchu a malého podnikání (Dax a Fischer, 2018). Multifunkčnost přispívá k větší odolnosti regionů vůči ekonomickým a sociálním změnám a snižuje jejich závislost na jediné ekonomické činnosti.

Neoendogenní model přináší oproti svým předchůdcům komplexnější přístup k regionálnímu rozvoji, který integruje místní a vnější zdroje, podporuje společné řízení, rozvoj sociálního kapitálu a multifunkční využití regionálních zdrojů, což zajišťuje vyšší udržitelnost rozvojových aktivit. (Ray 2006; Shucksmith 2010; Dax a Fischer 2018) Ve vztahu k výzkumu regionální identity i identity regionu je v současném pojetí regionálního rozvoje nejkomplexnějším model.

Teorie regionálního rozvoje lze dále rozdělit do dvou skupin, a to tzv. konvergenční a divergenční teorie. Tyto teorie regionální rovnováhy (konvergenční) a nerovnováhy (divergenční) se svým způsobem vztahují k rozdílům mezi regiony, viz tabulka č. 5. Dále lze teorie regionálního rozvoje dělit na induktivní a deduktivní a na poplatkové a nabídkové dle toho, kterou stranu zdůrazňují. Předchůdcem teorií regionálního rozvoje je např. lokalizační teorie, která se zakládala na neoklasickém přístupu. Právě lokalizační teorie z počátku 19. století jsou pokládány za prvopočátky teorií regionálního rozvoje. Jsou zaměřeny na prostorovou ekonomiku, vyhledávají principy lokalizace ekonomických subjektů. Walter Isard shrnul pod regionalistiku lokalizační teorie spolu s dalšími navazujícími směry vtahující se k pochopení prostoru a ekonomiky (Šilhánková 2007: 45–46).

Jak uvádějí Jiří Blažek a David Uhlíř (2011: 35–37) cílem lokalizační teorie bylo nalezení faktorů, které ovlivňovaly umístění ekonomických aktivit, a tím vysvětlit rozmístění ekonomiky v prostoru. Jedním ze směrů v rámci lokalizační teorie byla behaviorální koncepce vyzdvihující měkké faktory percepce, rozhodování a lokalizace. Brala tedy v potaz subjektivní vnímání aktérů a dávala tak věcnější obraz ekonomických aktivit v prostoru. Prostorové uspořádání ekonomiky se snažili vysvětlit teorií centrálních míst Johann Heinrich von Thünen, Alfred Weber nebo August Lösh.

Přínos této teorie tkví ve vysvětlení geografické organizace společnosti jako celku. Problémem teorie je vysoká míra abstrakce a idealizace společnosti stejně jako geometrický přístup k sídelnímu systému. Za zakladatele regionálních věd lze považovat Waltera Isarda (*regional science*), který ve svých dílech propojoval ekonomii, geografii a prostorové plánování. Lokalizační teorie sice pronikly do tehdejší geografie v šedesátých letech 20. století, ale setkaly se s kritikou. Obecně byly neoklasické přístupy považovány za příliš odtržené od skutečného světa. Od devadesátých let 20. století rezonuje u ekonomů i geografů přístup tzv. nové ekonomické geografie¹⁸ (srov. Fujita a Krugman 2004, Krugman 1995). Vychází z tradice neoklasického modelování lokalizačních faktorů. Narozdíl od předešlých neoklasických teorií, které byly pro reálný svět nepoužitelné, nová ekonomická geografie pracuje s nedokonalou až monopolistickou konkurencí, rostoucími výnosy a vnějšími úsporami. Jedná se o pokus modelovat, za jakých podmínek dochází ke koncentraci obyvatel a ekonomických aktivit v prostoru (Blažek, Uhlíř 2011: 38–40). Podle Gianmarca Ottaviana a Jacquesa Francois Thisse (2005: 1711–1720) jedním z principů lokalizační teorie je široké spektrum zboží a

¹⁸ Také se využívá termínů geografická ekonomie – *geographical economics*.

specializované pracovní trhy ve městech, které jsou tímto atraktivní pro spotřebitele i pracovní sílu. Aglomerace jsou proto kumulací výše uvedeného na straně poptávky i nabídky.

4.9.1. Regionální identita v teoriích regionálního rozvoje

Z teorií regionálního rozvoje, které jsou z pohledu výzkumného tématu regionální identity a identity regionů významné i se svým zaměřením opírají o jednání místních aktérů a jejich vztahu k prostorové jednotce, lze uvést teorii sítě kontaktů a teorii zakořeněnosti (*embeddedness*), které vycházejí z práce amerického sociologa Marka Granovettera čerpajícího nejen ze sociologie, ale také z ekonomických teorií. Teorie sítě kontaktů vychází z výhod těsných vazeb mezi podniky a dalšími aktéry z ekonomického hlediska, tj. kdy jejich úzká spolupráce a důvěra je klíčem pro uskutečnění obchodních aktivit. Teorie zakořeněnosti klade důraz na vliv sociálních vazeb a vztahů na ekonomické chování jednotlivců a organizací. (Blažek, Uhlíř 2011: 175–178) Obě teorie tak vychází ze „sítového“ pojetí ekonomiky Granovetterových prací (1973; 1985). Od devadesátých let 20. století se v regionálním rozvoji hovoří o regionu coby průsečíku prostorových vztahů a sítě kontaktů či o vztahovém prostoru (*relational space*) (srov. Amin a Thrift 1994; Allen et al. 1998). Ekonomické vztahy jsou těmito teoriemi obohaceny o význam sociální interakce mezi aktéry, kterou lze objasnit mikrosociální procesy i hospodářské difference mezi jednotlivými regiony.

Teorie sítě kontaktů

Teorie sítě kontaktů představuje klíčový přístup v oblasti regionálního rozvoje, který zdůrazňuje význam vztahů a vazeb mezi jednotlivými ekonomickými aktéry, institucemi a regionálními komunitami. Koncept vychází z předpokladu, že ekonomické aktivity a inovace nejsou generovány izolovanými subjekty, ale že jsou výsledkem interakce a spolupráce mezi různými aktéry. V rámci regionálního rozvoje se teorie sítě zaměřuje na propojení místních firem, univerzit, výzkumných institucí a veřejného sektoru, což podporuje sdílení znalostí, inovace a celkovou konkurenceschopnost regionů.

V regionálním rozvoji se teorie sítě kontaktů vztahuje k vytváření tzv. regionálních inovačních systémů (RIS), které představují soubory organizací a institucí, které jsou vzájemně propojeny a spolupracují na podpoře inovací a regionální konkurenceschopnosti. Tento systém zahrnuje aktéry z veřejného sektoru, soukromé firmy, výzkumné instituce a další organizace, které společně vytvářejí inovační a podnikatelské prostředí, ve kterém se podporuje ekonomický růst a rozvoj. (Cooke, Uranga a Etxebarria, 1997)

Granovetter (1973) ve své práci *The Strength of Weak Ties* rozlišuje mezi silnými a slabými vazbami v sociálních sítích. Silné vazby představují vztahy mezi blízkými a často komunikujícími partnery, zatímco slabé vazby jsou vztahy mezi méně frekventovanými kontakty. Slabé vazby mají zásadní význam pro šíření nových informací, neboť spojují různé sociální a ekonomické skupiny. V kontextu regionálního rozvoje slabé vazby umožňují propojení různých firem, odvětví a institucí, čímž podporují inovace a šíření znalostí. (Porter 1998) Dále pracuje s termínem centralita, která v rámci sítě označuje význam aktéra vzhledem k počtu a intenzitě jeho vazeb na další subjekty a podporuje sdílení znalostí a usnadňuje spolupráci mezi různými regionálními aktéry. (Boschma, 2005)

Sítě kontaktů poskytují regionům větší ekonomickou odolnost vůči krizím. Jestliže je ekonomika regionu založena na síti spolupracujících firem a institucí, dokáže lépe zvládnout externí šoky a recese než regiony, kde existují pouze izolované firmy bez vzájemné podpory. (Scott a Storper, 2003) Sítě kontaktů posilují také regionální identitu a sounáležitost aktérů ke konkrétnímu místu. Sociální vazby a sdílené hodnoty mezi místními firmami, institucemi a obyvateli vytvářejí pevné spojení s regionem, což zvyšuje míru zapojení místních aktérů do rozvojových aktivit a projektů. (Porter, 1998)

Teorie zakořeněnosti

Teorie zakořeněnosti (*embeddedness*) se v kontextu regionálního rozvoje zabývá vzájemným propojením a integrací ekonomických, sociálních a kulturních aktivit v rámci konkrétního regionu nebo lokality. Granovetter (1985) poukázal na to, že ekonomické aktivity nejsou vykonávány ve vakuu, ale jsou pevně zakořeněny v sociálních strukturách, což má přímý dopad na ekonomické výsledky a procesy v daném regionu. V oblasti regionálního rozvoje tento koncept odkazuje na důležitost propojení místních firem, institucí a komunit, což může podporovat dlouhodobý růst, stabilitu a konkurenceschopnost regionu.

Teorie vychází z kritiky tradičního ekonomického přístupu, který se zaměřuje především na individuální racionální aktéry a ignoruje sociální, kulturní a institucionální vlivy na jejich chování. Granovetterův koncept zakořeněnosti (1985) představuje jednu z odpovědí na omezení této neoklasické perspektivy. Podle něj nelze ekonomické vztahy a aktivity chápat izolovaně od sociálních vazeb, které je formují a ovlivňují. Ekonomické chování je vždy v jistém smyslu „zakořeněno“ v sociálních vztazích, normách a institucích, což znamená, že každý ekonomický aktér je součástí komplexního systému vztahů, který ovlivňuje jeho možnosti a rozhodování.

Granovetter (1985) rozlišuje mezi dvěma typy zakořeněnosti:

1. **Strukturální zakořeněnost** – odkazuje na formální a neformální sítě vztahů, ve kterých jsou jednotlivci nebo organizace začleněni. V kontextu regionálního rozvoje to znamená, že místní firmy a organizace jsou propojeny skrze různé sítě (např. dodavatelské vztahy, odběratelské vazby, partnerství s místními institucemi), což posiluje vzájemnou spolupráci a důvěru.
2. **Kognitivní zakořeněnost** – odkazuje na sdílené hodnoty, normy a představy, které formují způsob, jakým aktéři vnímají a interpretují své okolí. Tento druh zakořeněnosti hraje důležitou roli v utváření regionální identity a loajality ke konkrétnímu místu, což může posilovat společenskou soudržnost a podporovat spolupráci mezi místními aktéry.

Význam teorie zakořeněnosti pro regionální rozvoj je možné definovat ve třech základních bodech, kdy zejména podpora místních ekonomik a posilování sociální soudržnosti má přímou souvislost s identitotvorným procesem uvnitř regionu a zvyšuje sounáležitost místních aktérů s daným prostorem. Místní firmy, které se spoléhají na regionální zdroje a udržují silné vazby s dalšími místními subjekty, přispívají k tvorbě pracovních míst, což posiluje lokální ekonomiku a přináší stabilitu. Ekonomická zakořeněnost je tak silně spojena s konceptem udržitelného rozvoje, neboť lokální ekonomiky mají tendenci odolávat krizím lépe než ty, které jsou příliš závislé na globálních trzích a externích investicích. (Porter 1998) Silné sociální vazby v regionu, které jsou výsledkem zakořeněnosti místních subjektů, mohou významně přispět k rozvoji sociální soudržnosti. Společenská zakořeněnost podporuje důvěru mezi jednotlivými aktéry a podporuje kolektivní identitu a loajalitu k regionu. Takové vazby mohou být klíčové pro zvládání sociálních a ekonomických problémů, například v období hospodářské recese nebo při zvládání dopadů klimatických změn. (Scott, Storper 2003).

Tabulka č. 7: Teorie regionálního rozvoje

Teoretický předpoklad	Teoretické modely	Období vzniku	Obecný přístup	Základní myšlenka	Hlavní představitelé
Teorie regionální rovnováhy	Neoklasické modely	1920-1940	Neoklasický	Neoklasický model s ideou „dělníci za práci“, nástroje zvyšující mobilitu pracovních sil	J. H. von Thünen (model využití země), W. Christaller (teorie centrálních míst), A. Lösch (upravená teorie centr. míst)
Teorie regionální nerovnováhy	Teorie kumulativních příčin, teorie pólů růstu	1950-1975	Keynesiánský	Teorie „jádro – periferie“, investiční dotace, nástroje podporující příliv investic do problémového regionu	K.G. Myrdal (teorii peněz a ekonomických výkyvů), J. Friedmann (teorie jádro-periferie)
	Teorie prostorových dělb práce, teorie nerovné směny	1970-1985	Neomarxistický	Neomarxisté neformulovali návrhy a opatření	D.Masey (teorie prostorové dělby práce), M. Castells (studium sociálních nerovností ve městech)
	Path dependence, nová teorie endogenního růstu	1970 – dosud	Neokonzervativní /neoliberální	Teorie nové ekonomické geografie, význam lokálních aktérů, decentralizace a deregulace	P. Romer, P. Krugman, W. Arthur (teorie endogenního ekonomického růstu)
	Teorie průmyslového okresu, teorie učících se regionů	1980 – dosud	Neoinstitucionální	Regionální vývoj v tzv. post fordistické době, proměna institucí založená na učení, stěžejní jsou spolupráce a inovace, podpora malých a středních firem	R. Florida, B. Asheim, K. Morgan (teorie učících se regionů)

Zdroj: Vlastní zpracování na základě Toušek, Kuncel, Vystoupil (2008); Blažek, Uhlíř (2020); Šilhánková (2007).

4.9.2. Současná východiska regionálního rozvoje a regionální politiky

Novodobá regionalistika, resp. regionální rozvoj se datuje od sedmdesátých let 20. století po současné 21. století. Rozdíly v tomto padesátiletém vývoji mezi teoriemi jsou však zásadní, viz tabulka č. 5. Regionální politika stavějící na neoliberalismu stimuluje lokální aktéry formou deregulačních opatření, podporuje malé a střední podniky. Keynesiánská verze volí cestu centralizace pomocí nástrojů jako jsou zahraniční přímé investice, relokační podniku a institucí do slabých regionů. Jestliže chceme charakterizovat regionální rozvoj 21. století, pak je to politika využití a mobilizace endogenního, lokálního potenciálu a místních aktivit v podobě, sociálního, lidského a kulturního kapitálu a přírodního dědictví. V daném regionálním kontextu proto také mizí rozdíly mezi regionální a celostátní politikou. Prohlubuje se spolupráce mezi soukromým a veřejným sektorem. Upřednostňuje se hledání příčin problémů a nedostatků regionu před řešením následků. Stále se však využívají nástroje minulých období (přímé zahraniční investice a péče o investory aj.). Cílem současného regionálního rozvoje je tvorba strategií, které v budoucnu umožní regionu konkurenceschopnost v podobě aktivit s vysokou přidanou hodnotou. Probíhá také decentralizace veřejné správy na lokální a regionální úroveň, aby pravomoci byly co nejblíže těm, kterých se daná agenda týká. Na tento trend také reagovala regionální politika Evropské Unie, která je nazývána politikou hospodářské, sociální a územní soudržnosti. Do regionálního rozvoje se stále více implementuje strategické a projektové řízení s předem stanoveným a měřitelným cílem, který je zanesen do časového harmonogramu, monitoring průběhu aktivit i vymezení odpovědnosti za dílčí úkoly. Využívají se také nástroje ke zjištění zpětné vazby. V souladu s institucionálními teoriemi staví současná regionální politika na vazbách a síťování (*networking*), komunikaci a koordinaci mezi aktéry regionu i mimo něj. Jedním z konkrétních cílů je identifikace nových příležitostí v oblasti ekonomiky a hospodářství regionu. Místní správa konkrétními nástroji, jakými jsou např. poskytování volných prostor k podnikání, zajištění mentoringu či profesního poradenství, zvýhodnění daní a místních poplatků, se snaží podpořit endogenní potenciál regionu. Pro rozvoj podnikání slouží také nepřímé nástroje v podobě zajištění technické a sociální infrastruktury, regionální marketing atd. Cílem všech těchto přímých i nepřímých nástrojů regionální politiky má však být iniciování, organizování a posílení partnerství mezi aktéry, a to ideálně formou neutrálního prostředníka (např. rozvojové agentury, vědecko-technických parků). Za významné místní aktéry se považují: samosprávné orgány, rozvojové agentury, obchodní komory, sdružení, výzkumné a kulturní instituce, neziskové organizace, regionální sdružení, MAS aj. Představu o potřebách a perspektivě regionu aktéři získávají ze strategických dokumentů, kde

jsou charakterizovány např. SWOT analýzou silné a slabé stránky, příležitosti a ohrožení regionu (Blažek, Uhlíř 2020: 264–266).

Zvýšený zájem o regionální rozvoj jako jednu ze společenskovedních disciplín souvisí nejen v případě českého státu s integrací národnostních států do vyšší formy integrace jejich společných ekonomických, hospodářských, sociálních i kulturních zájmů. Regionální rozvoj nabýval na významu s rostoucím zájmem evropských zemí o začlenění se do systému Evropského hospodářského společenství a posléze do Evropské unie. Na počátku těchto iniciativ se zdálo, že nacionální smýšlení v rámci národních států ustoupí vyššímu cíli jednotného starého kontinentu. Regionální smýšlení stálo také v pomyslné opozici proti dlouhodobě uplatňovanému nacionalismu postsovětských satelitů. V „nové Evropě“ se regiony měly stát tmelícím prvkem, nástrojem k pochopení kulturní plurality i předmětem podpory strukturálního rozvoje (Cejpová 2018: 74–75). Miloš Řezník (2015: 59–80) k situaci regionů dodává, že „...mnohé regiony se tak nejen staly předmětem kolektivních či teritoriálních identifikací lidí, nýbrž některé z nich, především ty politicky periferní či strukturálně slabé, zahájily současně boj o uznání...“.

Evropský (neo)regionalismus¹⁹ podněcoval také v českém prostředí transformaci regionů směrem k jejich formování nových či revitalizaci historicko-geografických (srov. Keating 2004; Siwek, Bogdová 2007; Váně 2012; Jančák a kol. 2008, 2010). S tímto trendem roste význam endogenních prvků rozvoje, kvality lidského a sociálního kapitálu vedle stálých snah státu i Evropské unie o posílení významu regionů na evropském kontinentu coby kulturní, společenské i ekonomické jednotky. Česká humánní a regionální geografie se zaměřovala na hodnocení celkového potenciálu rozvoje a formulaci strategií rozvoje regionů v souvislosti s jejich socioekonomickými ukazateli. Kvalitativní přístup umožnil výzkum *měkkých* a subjektivně podmíněných faktorů rozvoje, sociokulturních a historických podmíněností vývoje regionu (Chromý, Semian, Kučera 2014: 259–260).

4.9.3. Regionální disparity

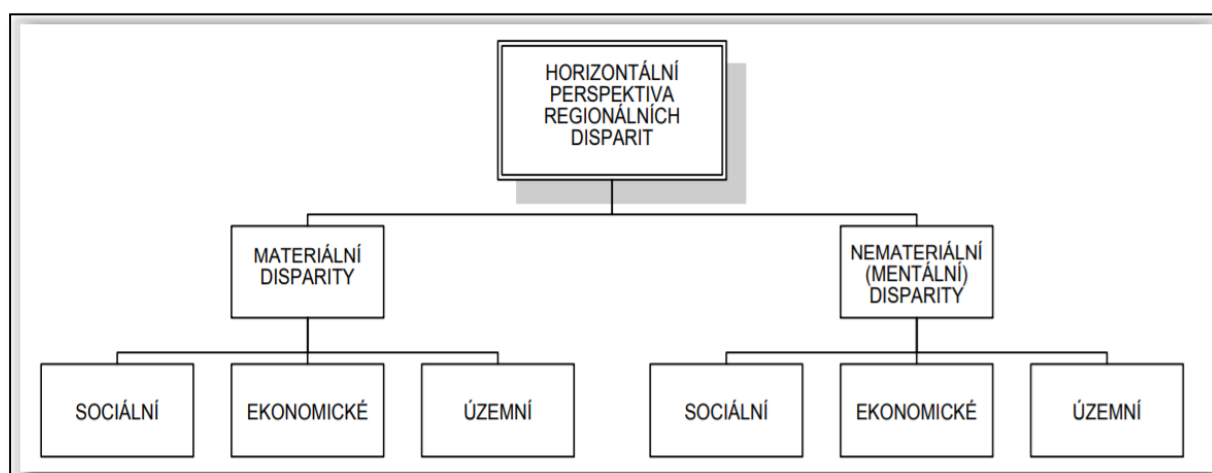
Regionální disparity jsou prostorové nerovnosti, rozdílnosti a nepoměry různých jevů a procesů s konkrétním územním umístěním, které se zároveň vyskytují alespoň ve dvou entitách územní struktury. Nejobecnější dělení faktorů je na primární a sekundární. K primárním faktorům

¹⁹ Neoregionalismus pracuje s vymezením území na základě sounáležitosti lidí s žitým prostorem. Správná příslušnost území není primárním kritériem k vymezení regionu jako u tradičních přístupů regionálního rozvoje.

náleží (a) mobilita pracovní síly, (b) mobilita kapitálu, (c) geografické faktory, (d) ekonomická struktura regionů a (e) jiné primární faktory (politická rozhodnutí, psychologické faktory atd.). Mezi nejvýznamnější příčiny vzniku nerovnoměrností mezi regiony je uváděná nízká mobilita pracovní síly a nízká mobilita kapitálu vedoucí k disparitám v příjmech a zaměstnanosti. V ČR jsou konkrétně tyto disparity elementárními příčinami, a to z důvodu nedostatečně rozvinutého kapitálového trhu a velmi omezené mobility pracovní síly. Z primárních faktorů vyplývají faktory sekundární, ke kterým patří (a) vnější ekonomika, (b) demografická situace, (c) rigidita nákladů a cen, (d) faktory prostředí (*image* či přitažlivost prostředí) a (e) další sekundární faktory (např. difference v průmyslovém a sociálním prostředí) (Kutscherauer, Šotkovský, Adamovský, Ivan 2013: 45–47).

Regionální disparity lze klasifikovat z perspektivy vertikální a horizontální. Vertikální disparity region umisťují do geografického prostoru – na evropské, národní a místní úrovni, dále na disparity na území České republiky a jejího dalšího členění na kraje, obce s rozšířenou působností a obce. Z vertikální perspektivy mají disparity tendence se zvyšovat se snižováním územního měřítka. Horizontální perspektiva (viz Obrázek č. 4: Klasifikace regionálních disparit – horizontální perspektiva) je založena na sféře výskytu regionální disparity, tzn. na věcném hledisku. Podstatou jsou materiální a nemateriální disparity a sféra výskytu disparity – sociální, ekonomické a územní. Do sociálních disparit náleží (a) obyvatelstvo (vybavenost domácností, úroveň vzdělání, zdravotní stav, migrace, segrace), (b) sociální vybavenost (zdravotnictví, školství, sociální služby, kultura, bydlení), (c) sociální patologie (sociální kriminalita a exkluze, nehodovost). Do ekonomických disparit spadá (a) ekonomický potenciál (výkonnost ekonomiky, produktivita), (b) ekonomická struktura (odvětvová struktura a struktura dle objektů), (c) rozvojový potenciál (výzkum a vývoj, zahraniční kapitál a investice) a (d) lidský potenciál (ekonomicky aktivní obyvatelstvo, zaměstnanost, nezaměstnanost, mobilita). Do územní disparity patří (a) fyzicko-geografický potenciál (nerostné bohatství, klima, struktura a intenzita osídlení, lokalizace regionu), (b) životní a přírodní prostředí (ovzduší, voda, biodiverzita, krajina, půda, odpady), (c) dopravní infrastruktura (silniční, železniční, letecká, vodní infrastruktura, dopravní obslužnost), (d) technická infrastruktura (zásobování vodou, kanalizace, čištění odpadních vod, zásobování energiemi, informační a telekomunikační sítě, infrastruktura cestovního ruchu) (Kutscherauer a kol. 2010: 25; Hučko, Kutscherauer 2011: 26–28).

Obrázek č. 4: Klasifikace regionálních disparit – horizontální perspektiva

Zdroj: Hučko, Kutscherauer (2011: 27).

Za konkrétní regionální disparity lze považovat:

- 1) ekonomickou výkonnost krajů promítající se do životní úrovně obyvatelstva (HDP/obyvatele, nezaměstnanost, příjmy obyvatelstva apod.);
- 2) dlouhotrvající strukturální změny v problémových regionech (Ústecký, Moravskoslezský kraj);
- 3) prohlubování rozdílů mezi urbánním a rurálním prostředím, městem a venkovem;
- 4) nižší ekonomickou úroveň pohraničí;
- 5) nedostatečnou dopravní infrastrukturu (regiony Moravy a Slezska);
- 6) oslabené životní prostředí (Postránecký 2010: 11).

4.9.4. Regionální rozvoj v ČR

Regionální politika se v ČR provádí na základě zákona č. 248/2001 Sb., o podpoře regionálního rozvoje s účinností od 1. 1. 2001. Z hlediska státní správy má vliv na regionální rozvoj především Ministerstvo pro místní rozvoj ČR (MMR ČR), které vytváří zásady regionální politiky v ČR. Metodicky vytváří a uvádí do praxe koncepční a strategické dokumenty a finančně podporuje regiony z podpůrných programů. Obecně tyto strategické dokumenty analyzují a hodnotí regiony z hlediska ekonomického, sociálního a enviromentálního, charakterizují rozvoj a potenciál krajů a okresů pomocí SWOT analýzy, usilují o syntézu odvětvového hlediska s územními aspekty a doporučují rozvojové aktivity, které se mohou realizovat pomocí resortních, národních či nadnárodních dotačních programů. Dle MMR ČR „Zabezpečuje provázanost národní regionální politiky s regionální politikou Evropské unie a

také s ostatními odvětvovými politikami ovlivňujícími rozvoj území, vycházejí z ní regionálně zaměřené rozvojové programy financované výhradně z národních zdrojů nebo spolufinancované ze zdrojů Evropské unie“ (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR 2020).

Dokumentem vztahující se k rozvoji na úrovni regionů v ČR je *Strategie regionálního rozvoje České republiky*. V současné době je platná Strategie regionálního rozvoje 21+ (SRR 21+)²⁰, která stanovuje cíle regionálního rozvoje do roku 2027. (Ministerstvo pro místní rozvoj 2020) Z metodického pohledu SRR 21+ pracuje s typy území dle jejich potenciálu i specifickými potřebami heterogenních regionů na území ČR. Rozděluje území na:

- a) metropolitní území (Pražské, Brněnské, Ostravské) a aglomerace (ostatní krajská města), ve který se dokument soustředí na transformaci ekonomiky směrem k aktivitám s vyšší přidanou hodnotou, zkvalitnění dopravní infrastruktury a občanské vybavenosti nebo na efektivní využívání zastavěného prostoru;
- b) regionální centra a jejich venkovské oblasti, která se mají v tomto období soustředit na podporu podnikatelského sektoru pomocí tzv. poradenských center pro začínající, malé a střední podnikatelské subjekty, dále na využívání kulturního potenciálu a moderní ekologické hospodaření v krajině;
- c) strukturálně postižené kraje (Ústecký, Moravskoslezský a Karlovarský kraj), které se budou nadále podporovat v konkurenceschopnosti v rámci nadnárodního trhu, v revitalizaci a regeneraci území zasažených těžbou;
- d) hospodářská a sociálně postižená území zahrnující obce s rozšířenou působností²¹ (a také správní území obcí zasahujících do bývalých vojenských újezdů), která budou intenzivně podporována ze strany státu (Strategie regionálního rozvoje 21+ 2020).

4.10. Využití regionální identity pro regionální rozvoj

Studie Miloše Delína a Pavla Pospěcha (2016) utváření identity regionu vysvětluje na tzv. komodifikaci venkova na příkladu vybrané místní akční skupině (MAS), která ve své strategii pracuje s metodou LEADER²². Případová studie je založena na realizaci rozhovorů

²⁰ Předcházela jí Strategie regionálního rozvoje pro období 2014–2020, která byla schválena usnesením vlády 15. května 2013 č. 344.

²¹ ORP byly určeny dle následujících indikátorů: intenzita bytové výstavby, hrubá míra celkového přírůstku, index stárí, podíl nezaměstnaných osob, intenzita podnikatelské aktivity. V těchto oblastech žije 25 % obyvatelstva ČR. (Strategie regionálního rozvoje 21+ 2020: 6).

²² Program LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale) je metodou regionálního rozvoje, která se snaží zapojit místní aktéry do navrhování a realizace strategií, rozhodování a přidělování zdrojů

(polostandardizovaných) se členy Certifikační komise regionální značky Moravský kras, dále na zúčastněném pozorování na pracovních akcích MAS, obsahové a propagační analýze a analýze organizačních a strategických dokumentů MAS. Za účelem zodpovězení výzkumné otázky byla vybrána MAS Moravský kras. MAS spoluvytvářejí identitu značky za účelem odlišení regionu od *těch druhých* specifickým produktem s tržní hodnotou. Systém kulturní ekonomiky je vystaven na základě přírodních, krajinných a kulturních specifik, které jsou spjaty s minulostí, tradicemi a autenticitou regionu. Autoři dochází k závěru, že identitní politika obsažená v programu LEADER pracuje se dvěma vrstvami regionální identity, které přibližně odpovídají vnímání identity dle konceptualizace regionu Anssi Paasiho. Identita slouží k posílení sociální koheze i ke zvýšení ekonomického potenciálu oblasti. Identitu venkova poté valorizují vybrané prvky kultury i přírodního dědictví. Vytváření identity pak považují za proces vyjednávání mezi různými aktéry i proměnnými (trhu, paměti, expertního vědění apod.) (Delín, Pospěch 2016: 229–231).

Oproti českému prostředí je situace regionů u nejbližšího zahraničního souseda, Slovenska, kulturně i historicky rozdílná, jak uvádějí Pavol Korec a Jaroslav Rusnák (2016: 217). Slovensko sociální a hospodářské rozdíly na úrovni regionů začalo vnímat až po roce 1989. Do té doby hospodářské regionální rozdíly byly nepatrné z následujících důvodů. Slovenské regiony byly v době rakousko-uherského mocnářství i První československé republiky méně rozvinuté zemědělské oblasti, kvůli plánované rovnoměrné alokaci průmyslu i správního členění stírající i malé odlišnosti mezi východem a západem země ani v době komunistické vlády v druhé polovině 20. století. Upozorňují, že některé velké rozdíly mezi regiony (v případě Slovenska se jedná např. o příměstský region kolem hlavního města Bratislavy) jsou očekávané a přirozené. Zastalé regiony byly v roce 2015 Vládou slovenské republiky stanoveny Zákonem č. 336/2015, resp. bylo stanoveno 12 okresů, u nichž vláda deklarovala zájem na snížení nezaměstnanosti a posílení jejich ekonomické situace za využití nástrojů přímé finanční pomoci, rozvojových projektů cílených na dané regiony a na využití lidského kapitálu ve slabých okresech. Kritika vládního přístupu upozorňovala na možnosti zneužití politické moci a vzestupu protekcionismu, krátkodobé řešení namísto dlouhodobého a udržitelného rozvoje regionů a deformaci podnikatelského prostředí vlivem vládních dotací do regionu. Slovenský přístup je příkladem řízeným odstranění výrazných rozdílů mezi regiony tzv. shora nicméně se

pro rozvoj jejich venkovských oblastí. Realizuje jej přibližně 2 800 místních akčních skupin (MAS), které pokrývají 61 % venkovského obyvatelstva v EU a sdružují veřejné, soukromé a občanské společnosti v konkrétní oblasti (stav k roku 2018) (LEADER/CCLD 2020).

snahou o aktivizaci lidského kapitálů v regionech v duchu evropského regionalismu (Korec, Rusnák 2016: 224–225).

Miloslav Delín a Pavel Pospěch (2016: 210) rozlišují identitu (kvazi) přirozenou a identitou marketizovanou. Marketingová prezentace venkova a tržní hodnocení jeho zdrojů dle Heleny Hudečkové a Michala Lošťáka (2008: 555–558) se propisuje i do programů a dokumentů veřejné politiky.

S marketizací venkovského způsobu a stylu života úzce souvisí pojem kulturní ekonomika. Kulturní ekonomika využívá pocitů, obrazů a symbolů. Dědictví s kulturní či historickou hodnotou je však přetvořeno nebo zcela uměle vytvořeno za účelem vytvoření tržní hodnoty. Dle Nezara Alsayyada (2001: 11) se jedná o turistickou spotřebu tradic v návaznosti a součinnosti s ekonomickou produkcí kulturního dědictví.

Dle Anssi Paasiho teorie institucionalizace regionu jsou MAS regionálním aktérem napomáhajícím k posilování identity regionu, a to v a) nabývání prostorového tvaru, b) vytváření symbolického tvaru, c) tvůrcem identitních značek (lokálních produktů) a tedy symbolů regionu.

Identifikuje se v tomto směru význam a vliv regionálního vědomí (regionální identity obyvatel) na obraz regionu. *Image* regionu se tak stává produktem pro jeho marketizaci. Marketizovaná identita vychází z identity přirozené, která je symbolicky ukotvena v tradicích regionu. Program LEADER používá pojem dědictví, na místo historie či tradice, aby zdůraznil aktivní možnost práce s identitou regionu. Dědictví v sobě obsahuje prvek minulosti (historii, na kterou se navazuje), přítomnosti (nakládáme s kulturně-historickou hodnotou) a budoucnosti (tvoříme, navazujeme pro její budoucí uchování a využívání). Marketing regionálních identit označují Delín a Pospěch (2016: 230–231). za nástroj symbolické a politické mobilizace.

Regionální produkty jsou nositeli regionální identity. Certifikace regionálního produktu však není svázána s kritérii *regionálnosti daného produktu*. Jedná se spíše o vyjednávací schopnosti marketérů v přesvědčení všech aktérů, že právě jejich produkt je autentický a přirozený, a v nadsazeném slova smyslu racionálnější než samotný region. „Vytváření a souhra těchto identit je přitom procesem vyjednáváním mezi různými aktéry a proměnnými z oblasti trhu, paměti, populárního diskurzu a expertního vědění“ (Delín, Pospěch 2016: 231).

5. Empirická část práce

Empirická část práce je založena na konceptu regionu, jak ho chápe ve svých pracích finský sociální geograf Anssi Paasic (1986; 2002) v procesu institucionalizace regionů, viz Obrázek č. 1: Schéma regionální identity dle A. Paasiho. První kapitola (viz Identita regionu na základě statistických dat) popisuje výzkumnou lokalitu, tj. okres Liberec a Jablonec nad Nisou v kontextu širší územně-správní jednotky Libereckého kraje, a tedy identitu regionu z *objektivní* stránky skrze sekundární statistická data, veřejně dostupné údaje a databáze, které interpretuje. Tento *objektivní* pohled na identitu vybraného území má svou významnost také pro formování subjektivní, vnitřní i vnější, identity (*image*) regionu, neboť dochází k jejich vzájemnému ovlivňování. Třetí kapitola (viz Regionální vědomí – vnitřní subjektivní identita regionu) staví na vlastním kvalitativním biografickém výzkumu a vztahuje se k regionální identitě (vědomí) jeho obyvatel. Je založena na subjektivním vnímání narátorů – residentů regionu. Analyzována je tedy vnitřní identita (*image*) regionu. Mezi kapitolami k identitě regionu a regionálnímu vědomí stojí samostatně kapitola Historické události 20. a 21. století formující identitu Libereckého kraje a jeho obyvatel, která dokončuje obraz o identitě vybraných regionů a je současně východiskem pro novodobé regionální vědomí současných obyvatel. Kapitola stručně charakterizuje jednotlivé historické milníky, které měly zásadní význam na identitu regionu ve 20. a 21. století. Blíže jsou popsány dva související procesy – nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a osídlování pohraničí coby klíčové body v identitotvorném procesu současných obyvatel. Významné milníky jsou zobrazeny pomocí Obrázek č. 7: Historické události formující pohraničí ČSR ve 20. a 21. století.

5.1. Identita regionu na základě statistických dat

Identita regionu je souhrnem vnímání a chápání regionu neresidentů i residentů, na základě obecných a veřejně známých dat a údajů. Vnější identita regionu se vytváří také obvykle na základě celorepublikově dostupných zpráv v médiích, např. údaje o stavu nezaměstnanosti v krajském srovnání, o pořádání významných kulturních a sportovních akcích, nebo o výsledcích voleb v kraji a jednotlivých regionech. Tím se vytváří především postoj neresidentů k regionům, ale také se ovlivňuje mínění jejich obyvatel. Propojuje se tak vnitřní i vnější identita regionu.

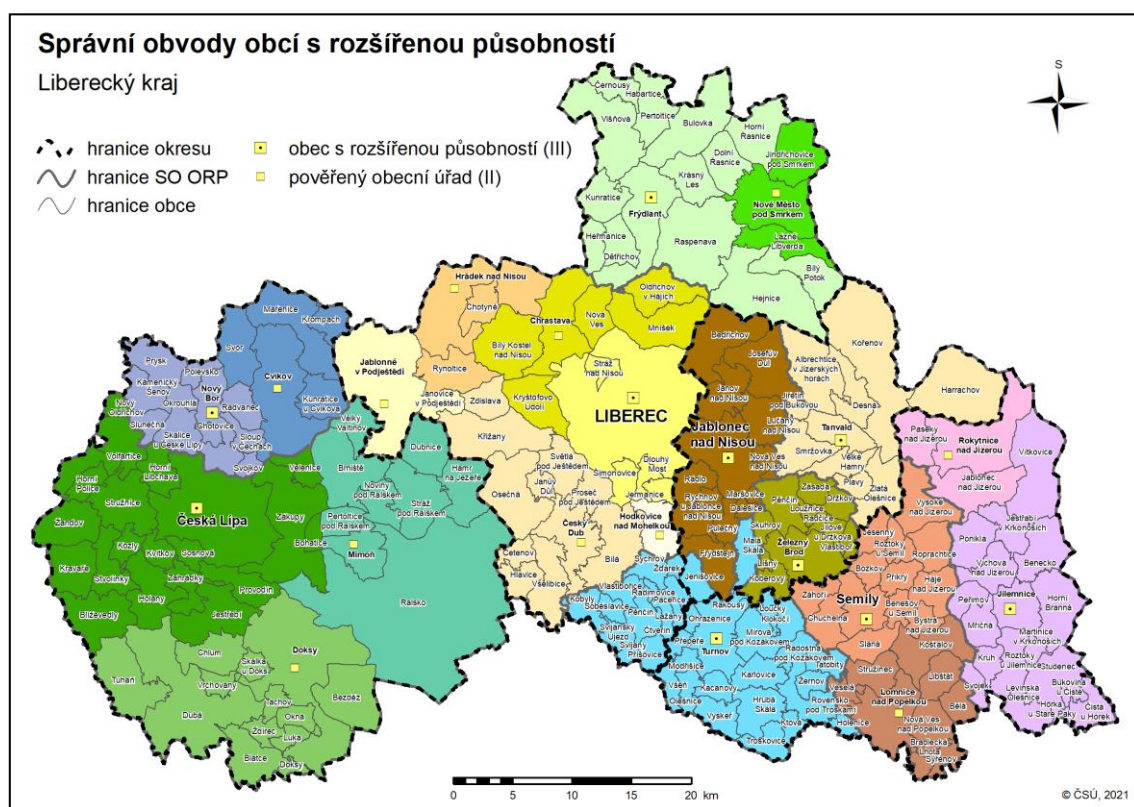
Kapitola vychází z veřejně dostupných dat z Českého statistického úřadu, Úřadu práce ČR, agentury Czech Tourism a ze strategických dokumentů Libereckého kraje. Zahrnuty byly poznatky ze společensky odpovědného výzkumu Místo pro život monitorujícího kvalitu života

obyvatel a životního prostředí v ČR od roku 2011. Kapitola vymezuje Liberecký kraj z geografického i administrativního pohledu, uvádí strategické cíle kraje na období let 2021–2027. V podkapitole Ekonomický a sociální charakter Libereckého kraje je představena sídelní struktura spolu s obyvatelstvem, jaké jsou problémové oblasti i silné stránky v odvětvové struktuře regionů, vzdělávání, zdravotnictví a sociálních službách, volnočasových aktivitách nebo jaký je zájem o politické dění na základě volební účasti a výsledků voleb. Témata jsou vybrána tak, aby podala obraz o charakteru zvolené výzkumné oblasti okresu Liberec a Jablonec nad Nisou, které náleží právě do Libereckého kraje.

5.1.1. Územní a geografické vymezení Libereckého kraje

Liberecký kraj se nachází na severu České republiky a sousedí s Královohradeckým na východě, Ústeckým na severozápadě a Středočeským krajem na jihu hranice. Rozkládá se v příhraničí oblasti se Spolkovou republikou Německo a Polskou republikou. Jako vyšší územně samosprávný celek byl vytvořen v roce 2000, zákonem č. 129/200 Sb. a za krajské město bylo zvoleno statutární město Liberec, které je zároveň nejlidnatější a největší obcí regionu se 107 tis. obyvateli. Kraj je tvořen čtyřmi okresy – Česká Lípa, Liberec, Jablonec nad Nisou a Semily, v jejichž katastrálním území se nachází 10 správních obvodů obcí s rozšířenou působností (obce III. stupně) a v rámci nich 21 územních obvodů pověřených obcí (obce II. stupně), viz Obrázek č. 5: Mapa okresů Libereckého kraje s vyznačením obcí s rozšířenou působností.

Obrázek č. 5: Mapa okresů Libereckého kraje s vyznačením obcí s rozšířenou působností

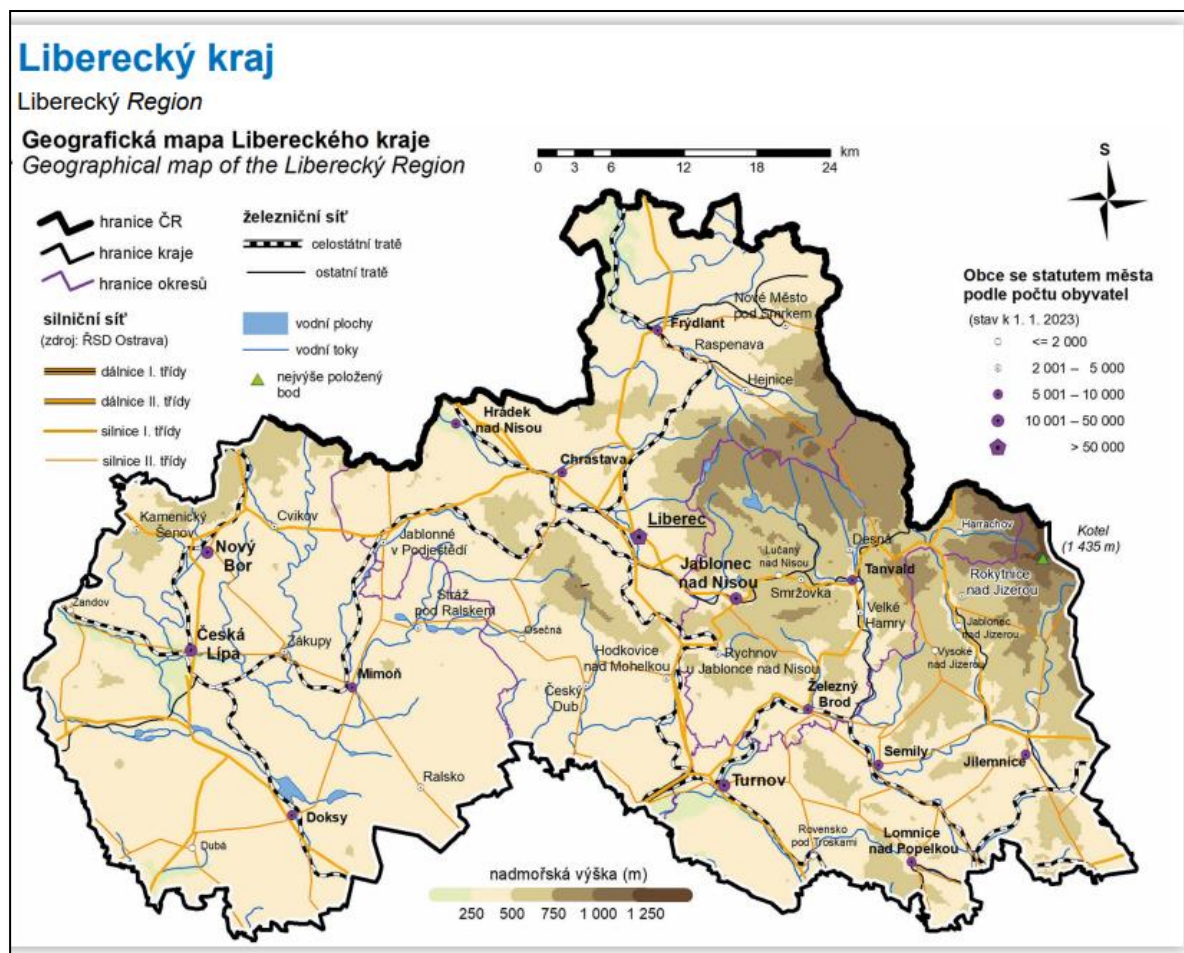

Zdroj: Administrativní mapa obcí Libereckého kraje. *Český statistický úřad* (2024).

Liberecký kraj je specifický svou geografickou i dopravní polohou. Svou rozlohou 3 163 km² je po hl. městě Praze nejmenší územní jednotkou NUTS 3. Jeho geografický reliéf je tvořen v okrese Liberec a Jablonec nad Nisou Jizerskými horami a Ještědsko-kozákovským hřbetem, okres Semily na svém východním okraji masivem Krkonoš, Česká Lípa na severu svého území Lužickými horami. Nejvyšším bodem kraje je vrchol Kotel s 1 435 m. n. m. ležící v západní části Krkonoš. Znamějšimi vrcholy jsou však Ještěd (1 012 m. n. m) s vysílačem a horským hotelem a zároveň nejvyšší bod Ještědsko-kozákovského hřebenu, který se stal dominantou a vžitým symbolem kraje. Nejvyšším vrcholem Jizerských hor je Smrk se svou výškou 1 123 m. n. m. Klima v severovýchodní části kraje patří spíše ke chladným oblastem České republiky. Nachází se zde i jedno z nejchladnějších a zároveň nejdeštivějších míst republiky, horská osada Jizerka. Území kraje náleží také k regionům s velkou pestrostí přírodních ekosystémů, vysokou koncentrací chráněných území a botanicky a zoologicky významných lokalit, což dokládá 5 chráněných krajinných oblastí (České středohoří, Jizerské hory, Lužické hory, Český ráj, Kokořínsko), 8 národních přírodních rezervací, 9 národních přírodních památek, 36 přírodních rezervací a 74 přírodních památek. (CHKO Jizerské hory 2024)

Následující zobrazení kraje na mapě ukazuje železniční a silniční síť, hranice kraje, jednotlivých okresů i státní hranice nacházející se na území kraje. Znázorněna je také nadmořská výška, která poukazuje na krajinný ráz kraje, viz Obrázek č. 6: Geografická mapa Libereckého kraje.

Obrázek č. 6: Geografická mapa Libereckého kraje

Zdroj: Statistická ročenka Libereckého kraje 2023, *Český statistický úřad* (2023: 17).

Jiný pohled na území Libereckého kraje poskytuje Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+ členící území republiky na různé typy, ze kterých následně vychází v jejich regionálním rozvoji. Ve sledovaném kraji se nachází za a) typ aglomerace (Liberec – Jablonec nad Nisou), za b) regionální centra a venkovské zázemí (Jablonec nad Nisou, Česká Lípa a Turnov), za c) hospodářsky a sociálně ohrožená území (ORP Nový Bor, Frýdlant v Čechách, Tanvald, Semily a obce zasahující do bývalého vojenského prostoru Ralsko). (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 15)

5.1.2. Strategie rozvoje Libereckého kraje

Významným strategickým dokumentem týkající se rozvoje kraje je *Strategie rozvoje Libereckého kraje* pro období let 2021–2027, z které čerpají i následující kapitoly. Jedná se o koncepční strategický dokument regionální politiky na krajské úrovni. Strategie byla schválena na základě usnesení Rady Libereckého kraje v roce 2020. Strategie tematicky navazuje na strategický dokument z let 2016–2020. Začleněna jsou i témata nová, a to klimatická změna a chytrá řešení. Strategie vychází z několika dokumentů vážící se k regionální politice – k Politice soudržnosti na úrovni Evropské unie, k České republice 2030 na úrovni Úřadu Vlády ČR a Strategie regionálního rozvoje České republiky 2021+. Do zpracování dokumentu bylo kromě odborníků na daná témata zapojena také široká veřejnost formou diskuze a nově i studenti Technické univerzity v Liberci pro budoucí pohled na směřování kraje.

Stanovenými strategickými cíli pro šestileté období se staly:

- Prosperující kraj
- Atraktivní kraj
- Propojený kraj
- Pečující kraj
- Spolupracující kraj
- Zelený kraj (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 14, 16, 99)

Kraj se v daném programovém období v oblasti *prosperujícího kraje* chce soustředit na podporu konkurenceschopného podnikání, výzkumu, vývoje a inovací; pružně reagujícímu pracovnímu trhu. Konkrétní opatření spočívají v diverzifikaci podnikatelských subjektů, podpoře klastrů, místních řemesel a lokálních ekonomik, rozvoji infrastruktury pro podnikání a inovační infrastruktury související s cílem více posílit vědu a výzkum a následné zavádění inovací. V oblasti zemědělství by měla být středem zájmu podpora místních produktů, modernizace a restrukturalizace zemědělských subjektů a aktivit nebo rozvoj zpracovatelského průmyslu navázaného na rostlinou a živočišnou výrobu. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 10–16)

Atraktivní kraj (cestovní ruch) je jedním z prioritních odvětví podpory Libereckého kraje, proto budou vynaloženy prostředky na alternativní formy cestovního ruchu (ekoturistiku, agroturistiku, venkovskou turistiku, cykloturistiku nebo hipoturistiku) včetně propojení s hmotným i nehmotným kulturním dědictvím. Jednotlivé regiony v kraji by měly mít společný systém propagace produktů spojených s cestovním ruchem a z tohoto důvodu kraj bude usilovat

o vytvoření komplexní turistické organizační struktury cestovního ruchu. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 18–28)

V oblasti *pečujícího kraje* se jedná zejména o systém školství, který by měl být daleko více schopný reagovat na potřeby trhu i prostřednictvím systému celoživotního vzdělávání a dalšího vzdělávání formou kurzů, rekvalifikací, zvyšováním kvalifikace pedagogů apod. Cílem kraje je také motivovat do zapojení výše zmíněných forem vzdělávání pracující i zaměstnavatele. Zvyšování zaměstnanosti by mělo být docíleno mimo jiné tvorbou a realizací programů pro dlouhodobě nezaměstnané a pro skupiny ohrožené na trhu práce. Kraj bude usilovat o četnější zavádění různých forem pracovních úvazků, např. zkrácené prac. úvazky, flexibilní prac. úvazky, práce z domova. Kvalitní zdravotní a sociální péče by měla být podpořena optimalizací sítě zdravotnických zařízení, podporou zdravotnického personálu, dále rozvojem domácí a ošetrovatelské péče, dostupnost služeb v sociální oblasti. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 42–62)

V oblasti *propojeného kraje* se jedná zejména o průběžnou rekonstrukci, optimalizaci, modernizaci a výstavbu všech forem dopravy uvnitř i vně kraje. Prioritou je efektivní příhraniční doprava navázaná na transnacionální koridory. Dále je v dokumentu vyslovena podpora pro budování silničních obchvatů kolem měst s cílem zvýšit bezpečnost v obcích, tak účastníků silničního provozu a těmito opatřeními docílit lepšího životního prostředí v daných obcích. Záměrem je také budování cyklistických tras nebo zvyšování atraktivity veřejné hromadné dopravy, dále zapojení bezmotorové dopravy. V neposlední řadě se jedná o zapojení tzv. chytré sítě, jež podporuje úsporné energetické technologie a informační a komunikační technologie (integrované informační síť v rámci kraje, Smart City apod.). (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 30–40)

Zelený kraj cílí na snižování koncentrací a množství znečišťujících látek do vod, ovzduší a půdy, snižováním vypouštění odpadních vod do vodních toků nebo eliminováním průmyslového znečištění a zavádění norem kvality. Záměrem kraje je v tomto směru upřednostňování environmentálně šetrných technologií, dále podpora občanské společnosti v tématu ochrany přírody. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 75–85)

Spolupracující kraj podporuje udržitelný rozvoj území a občanskou společnost pomocí posilování mezinárodních, mezinárodních a přeshraničních spoluprací na všech možných úrovních, především pak uskutečňováním přeshraničních a mezinárodních projektů a budováním sítě partnerských měst. Za významný v tomto směru považuje kraj Euroregion Neisse – Nisa –

Nysa. Kraj bude dále podporovat spolupráci dobrovolných svazků měst a obcí, místních akčních skupin, obcí a institucí veřejné správy i veřejného a soukromého sektoru. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 64–76)

Do tohoto dlouhodobého strategického dokumentu byla začleněna i tzv. SWOT analýza, která identifikuje hlavní silné a slabé stránky rozvoje regionu, jeho příležitosti a ohrožení. Za *silné stránky kraje* byly identifikovány např. diverzifikovaná průmyslová základna, ve které mají významné postavení malé a střední podniky, dále kvalifikovaná pracovní síla díky specializovaným středním a vyšším odborným školám, tradici a výzkumu v souvislosti s existencí Technické univerzity v Liberci. Za silnou stránku je považována také tradice a vhodné podmínky a infrastruktura pro rozvoj cestovního ruchu, sportovních aktivit, činnost spolků a občanských sdružení v tomto odvětví. Pestrost zastoupených krajinných typů (roviny, hory, vodní plochy, skalní města, krasové tvary apod.) a zájem veřejnosti o problematiku životního prostředí (existence nestátních neziskových organizací působících v oblasti životního prostředí) jsou identifikované silné stránky v oblasti zemědělství a ekologie. Další silná stránka byla dle dokumentu shledána v působnosti Euroregionu Nisa a Evropského sdružení pro územní spolupráci NOVUM, s r. o.

Za *slabé stránky* jsou považovány např. regionální rozdíly v oblasti hospodářského rozvoje, existence míst s vysokou ekologickou zátěží např. v podobě nevyužívaných ploch a objektů (tzv. brownfields) s potřebou investic do sanačních a revitalizačních opatření. V oblasti cestovního ruchu byla největším nedostatkem shledána nízká kvalita základních a doplňkových služeb a infrastruktury a absence destinačního managementu. Byť je považována za silnou stránku existence sítě středních a odborných škol, v slabých stránkách se objevuje nesoulad nabídky učebních a studijních oborů s požadavky trhu práce a územní disproporce v oblasti školství. V sociální oblasti je za nedostatek považována nízká kapacita zařízení sociální péče a nedostatečně rozvinuté alternativní a terénní formy soc. péče. Doprava se potýká s nízkou kvalitou komunikací II. a III. tříd a železničních tratí, s nevyhovujícím napojením kraje na mezinárodní dopravní koridory. V oblasti veřejné správy je kritizováno nedostatečné pokrytí území kraje platnými územními plány, absence koncepčních dokumentů, nízká provázanost strategických a územně plánovacích dokumentů Libereckého kraje či neefektivní hospodaření s veřejnými prostředky.

Příležitosti pro Liberecký kraj byly nalezeny např. rozvoji bezmotorové a nízkoemisní dopravy v oblasti cestovního ruchu, rozvoj SMART city technologií, stabilizace venkovského obyvatelstva, růst kvality a dostupnosti bydlení na venkově, využití potenciálu opuštěných

těžeben pro cestovní ruch, ve využití potenciálu rozvoje multifunkčního zemědělství, lesnictví a vodního hospodářství, ve zlepšení podmínek pro výrobu a distribuci místních produktů, v rozvoji spolupráce institucí na trhu práce s ohledem na potřebu efektivní realizace aktivní politiky zaměstnanosti, provázání sféry vzdělávání s trhem práce a místními specifiky výroby. Za příležitost se také jeví vybudování a modernizace technické infrastruktury na celém území kraje, zvyšování ekologické stability krajiny, posílení všech typů spolupráce (resortní, meziresortní, územní, přeshraniční, public-private partnership) nebo řízení rozvoje kraje i obcí v souladu s principy udržitelného rozvoje.

Ohrožení pro okraj jsou shledána např. v prohlubování disparit mezi jednotlivými částmi kraje, snížení konkurenceschopnosti kraje v souvislosti s nedostatečným využíváním informačních a komunikačních technologií, nešetrné hospodaření a chování se v krajině vedoucí ke snižování její kvality a k negativním vlivům na krajinný ráz (cestovní ruch, energetika, zemědělství atd.), nedostatečná obnova a ochrana památek, kulturních a sportovních zařízení a zhoršování jejich stavu. V sociální oblasti lze za ohrožení považovat zvětšování disproporce v rozmístění ordinací lékařů primární péče a některých ambulantních specialistů v rámci kraje v důsledku nedostatku lékařů, zastarávání a zhoršování stavu bytového fondu či nárůst sociálně slabších a méně přizpůsobivých skupin obyvatel spojený s nárůstem sociálně patologických jevů. Nedostatek finančních zdrojů na rozvoj technické a dopravní infrastruktury a s tím související snížení atraktivity kraje pro bydlení a investice z důvodu nevyhovujícího stavu technické a dopravní infrastruktury jsou ohrožením z hlediska sociálního i ekonomického. Za nesystematické řešení regionálního a lokálního rozvoje nízké rozpočty obcí omezující možnost získání dotací z důvodu neschopnosti zajistit finanční spoluúčast obcí na projektech z vlastních zdrojů, neprofesionální přístup a korupce politiků a úředníků při řešení konkrétních problémů, malá pružnost regionální veřejné správy, ale i přílišná lhostejnost obyvatel k problémům společnosti jsou ohrožení, která vyplývají se současného charakteru a stavu veřejné správy a politické reprezentace kraje. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 81–98)

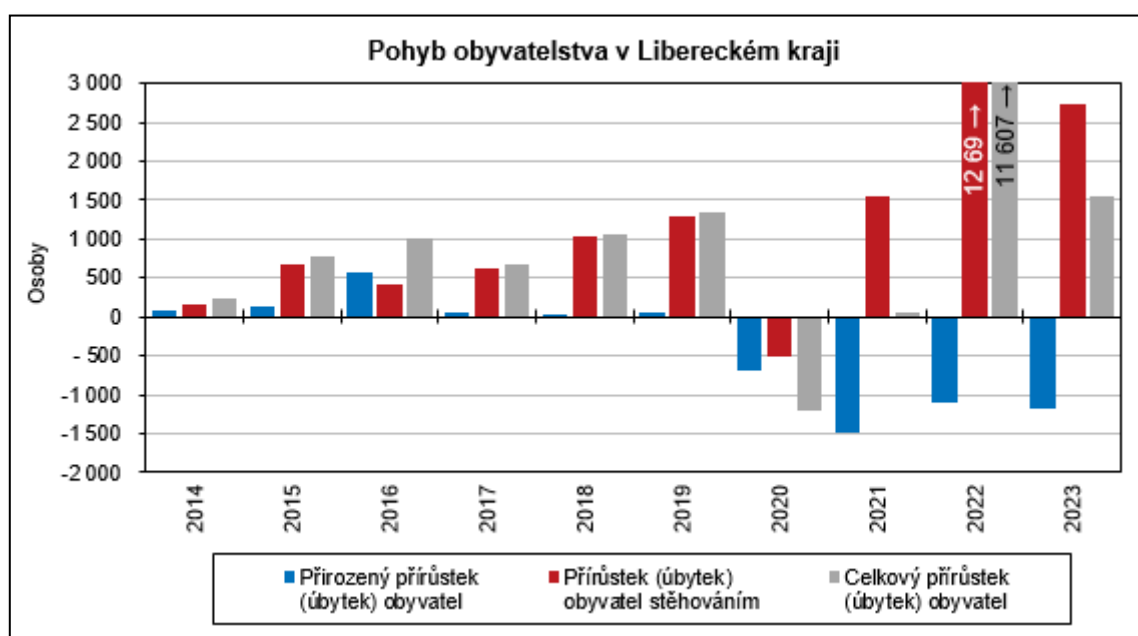
5.1.3. Ekonomický a sociální charakter Libereckého kraje

Obyvatelstvo a sídelní struktura

V roce 2022 obývalo kraj 449 tis. obyvatel (4,1 % obyvatel České republiky), a i dle této charakteristiky se řadí mezi druhý nejméně lidnatý vyšší územně samosprávný celek republiky. Graf č. 1: Pohyb obyvatelstva v Libereckém kraji v období 2014–2023 zobrazuje trend vývoje počtu obyvatel v Libereckém kraji. Na druhé straně průměrná hustota činí 142,0 obyvatel na km² a převyšuje tak republikový průměr (134,5 obyvatel na km²). Nejvyšší koncentrace

obyvatel je v okresech Jablonec nad Nisou (211,7 obyvatel na km²) a Liberec (181,9 obyvatel na km²). K 31. 12. 2022 bylo na území kraje evidováno 215 obcí (z toho 39 měst a 3 městysy – Holany na Českolipsku, Zásada na Jablonecku, Libštát na Semilsku). Podíl městského obyvatelstva v kraji je na úrovni 77 %. Oproti průměru kraje mírně zaostává okres Semily, kde je urbanizace na úrovni 56 %. Centrum kraje se nachází v městě Liberec, které je s více než 107 tis. obyvateli nejlidnatějším městem regionu a zároveň 3. největším městem Čech, pátým v rámci celé republiky. Druhým největším městem je Jablonec nad Nisou s necelými 46 tis. obyvateli, trojici nejobyvávanějších měst v kraji uzavírá Česká Lípa s více než 37 tis. obyvateli. Mezi další větší města patří Turnov s 14 tis. obyvateli, Nový Bor s necelými 12 tis. a okresní město Semily s 8 tis. obyvateli. (Český statistický úřad 2023)

Graf č. 1: Pohyb obyvatelstva v Libereckém kraji v období 2014–2023

Zdroj: Pohyb obyvatelstva v Libereckém kraji. Český statistický úřad (2023).

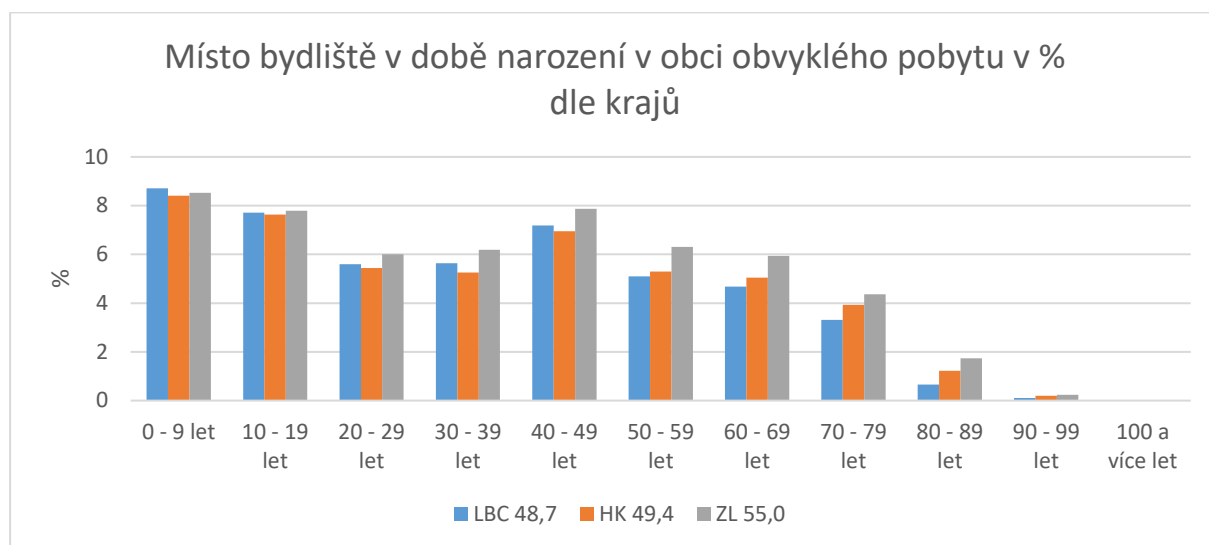
Populační vývoj v Libereckém kraji se významně neodchyluje od republikového trendu. Průměrný věk obyvatel Libereckého kraje je 42,6 let (stejně jako republikový). V rámci kraje jsou ve věkové struktuře obyvatelstva rozdíly – na Českolipsku a Liberecku patří populace k nejmladším v republice, naopak na Tanvaldsku, Jilemnicku a Novoborsku se řadí k nejstarším. Přirozený úbytek v kraji je ve výši -2,4 ‰. Natalita byla v roce 2022 8,8 ‰ a byla o 0,6 ‰ nižší oproti republikovému průměru. Mortalita se nacházela stejně jako na republikovému průměru 11,2 ‰. (Statistická ročenka Libereckého kraje 2023 – Český statistický úřad 2024)

Podíl městského obyvatelstva činí 76,8 %, což je o 8,2 % více oproti republikovému průměru. I když je kraj vysoce urbanizovaný, okres Semily dosahuje pouze 57% podílu městského obyvatelstva kvůli nižší hustotě zalidnění. Celkový počet obyvatel okresu Semily byl k roku 2022 73 tis., to je oproti zbylým třem okresům výrazně méně – druhý nejméně lidnatý okres, Jablonec n. Nisou, měl v témže roce 92 tis. obyvatel. Nižší urbanizaci přispívá i poměrně málo lidnaté okresní město Semily s 8 tis. obyvateli i pouze 8 obcí se statutem města, z nichž největší co do počtu obyvatel je Turnov, ve kterém žije 14 tis. obyvatel. (Obyvatelstvo ve městech Libereckého kraje v roce 2023 – Český statistický úřad 2024)

Do Libereckého kraje se v průběhu roku 2023 přistěhovalo více jak 9 tisíc osob (o 46 % méně než v roce 2022), polovina obyvatel přišla z jiných krajů, zbylá část ze zahraničí (zejména osoby s ukrajinským státním občanstvím). Vystěhovalých bylo více jak 6 tis. obyvatel. Celkově stěhováním získal kraj téměř 3 tisíce obyvatel. Saldo zahraniční migrace bylo kladné (3 066 osob), saldo vnitřní migrace bylo záporné (-329 osob). (Pohyb obyvatelstva v Libereckém kraji v roce 2023 – Český statistický úřad 2024)

Ukazatelem stability regionu a jeho obyvatelstva je často zmiňované rodáctví, jak je konceptualizováno v této práci, viz kapitola Koncept rodáctví ve vztahu k regionálnímu vědomí. Český statistický úřad pracoval při Sčítání lidu, domů a bytů (dále SLDB) v letech 2001, 2011 s následující definicí rodáctví: rodák je ten, kdo se narodil v obci současného bydliště. Při posledním sčítání tuto kategorii explicitně nezařadil, ale dle místa bydliště v době narození v obci obvyklého pobytu, lze rodáctví odvodit. Graf č. 2: Místo bydliště v době narození v obci obvyklého pobytu v % v Libereckém kraji znázorňuje data ze SLDB 2021 pro Liberecký, Královehradecký a Zlínský kraj. Je zřejmé, že v Libereckém kraji u věkové kategorie 60 let a více je menší podíl rodáků, a to kvůli množství nově příchozích obyvatel do kraje po nuceném vysídlení autochtonního obyvatelstva, viz kapitola práce Historické události 20. a 21. století formující identitu Libereckého kraje a jeho obyvatel. Ve věkové kategorii od 50 let a více však dochází k vyrovnání podílu rodáku ke krajům s nepřerušenou kontinuitou osídlení reprezentované v grafu Zlínským krajem. Královehradecký kraj byl částečně ve svých pohraničních, zejména horských, oblastech také zasažen odlivem původního obyvatelstva, ale jeho vnitrozemské části s českým původním osídlením zasaženy vysídlením a následným doosídlováním nebyly.

Graf č. 2: Místo bydliště v době narození v obci obvyklého pobytu v % v Libereckém kraji

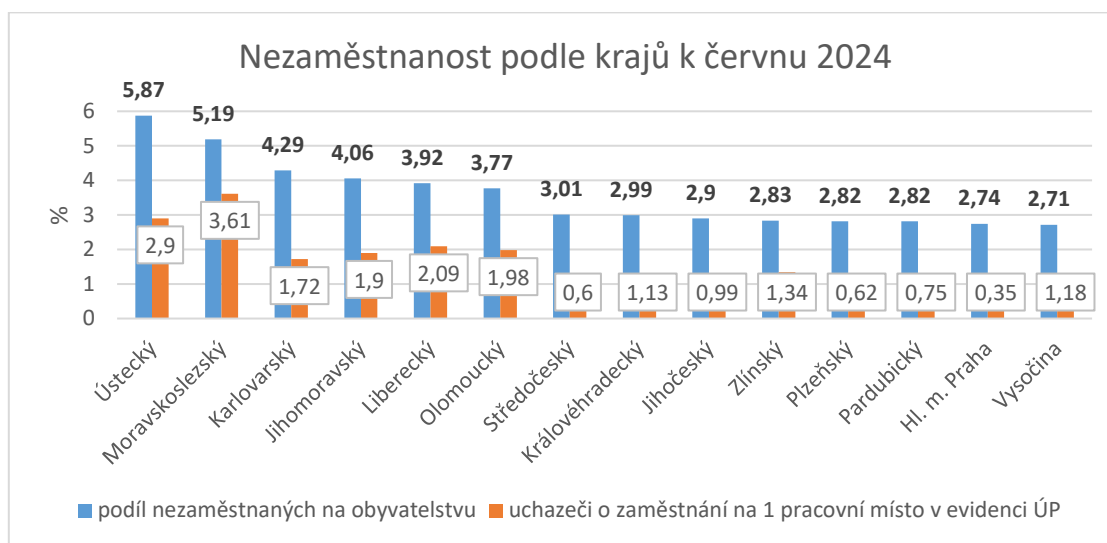

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého statistického úřadu – SLDB 2021 (2021).

Nezaměstnanost

Míra registrované nezaměstnanosti činí v červnu 2024 dle Českého statistického úřadu 3,92 % na celkovém počtu obyvatel kraje (3,61 % v ČR). Dlouhodobý vývoj nezaměstnanosti v kraji oproti republikovému trendu ukazuje Graf č. 3: Nezaměstnanost v ČR k 30.6.2024 dle krajů. Nezaměstnanost v Libereckém kraji kopíruje křivku průměrné nezaměstnanosti v České republice vlivem výkyvů na trhu práce dané hospodářskou situací země ovšem s vyššími hodnotami. Výjimku tvořily roky 2007 a 2018, kdy se krajská průměrná nezaměstnanost nacházela pod hodnotou republikové nezaměstnanosti. Nejvyšší míry nezaměstnanosti v kraji bylo dosaženo v roce 2013, kdy činila 8,46 % z důvodu poklesu ekonomiky. Mezi rokem 2008 a 2009, kdy byly zaznamenány dopady světové hospodářské krize z roku 2008, se nezaměstnanost v kraji zvýšila o více jak 3 %. (Nezaměstnanost – Český statistický úřad 2024)

Graf č. 3: Nezaměstnanost v ČR k 30.6.2024 dle krajů

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Ministerstva práce a sociálních věcí (2024).

K červnu 2024 registrovaly úřady práce v Libereckém kraji více jak 12 tis. neumístěných uchazečů o zaměstnání. Téměř 30 % uchazečů je evidováno déle než 12 měsíců (hodnota mezi ostatními kraji se pohybuje mezi 23 % v Pardubickém až po 40 % v Moravskoslezském kraji). Na jedno pracovní místo připadali více jak 2 uchazeči (třetí nejvyšší hodnota mezi kraji, vyšší hodnoty byly v Moravskoslezském a Ústeckém kraji). V rámci okresů vychází na jedno pracovní místo 1,57 uchazeče v okrese Liberec, naopak 3,87 uchazečů v okrese Jablonec nad Nisou. Věková struktura žadatelů ukazuje na průměrný věk žadatele na 42 let, nad 50 let je nezaměstnaných 36 % (zejména okresy Liberec a Semily). Téměř 72 % evidovaných uchazečů v Libereckém kraji tvoří nezaměstnaní se základním vzděláním a vyučením. Dlouhodobě zaměstnavatelé poptávají dělnické profese (výstavba budov, montáž ve výrobě), dále pozice svářečů, skladníků, kuchařů a řidičů, sezónní práce v turistickém ruchu (kuchař, číšník, pracovníci informační centra). Poptávka s podmínkou vyššího stupně vzdělání se týká zdravotnického personálu a lékařů. Dále jsou vyhledávanými kandidáty jedinci se znalostmi v oblasti IT a jazykově vybavení kandidáti. (Nezaměstnanost v červnu 2024 z pohledu regionů – Úřad práce ČR 2024)

Příčiny nezaměstnanosti se v rámci okresů mírně liší, ale v rámci celého okraje se jedná o následující problémy, jak je uvádí Krajská pobočka Úřadu práce ČR v Liberci (2022: 13): kvalifikační struktura nezaměstnaných neodpovídá požadavkům zaměstnavatelů (poptávané jsou pozice ve zdravotnictví a sociálních službách či ve strojírenství oproti nadbytku administrativních a nekvalifikovaných pracovníků), v průmyslových zónách většinou chybí

diverzifikace aktivit zaměstnavatelů (většina je napojena na automobilový průmysl), špatná dostupnost částí území některých okresů v kraji, nedostatečná nabídka pracovních míst se zkrácenou nebo flexibilní pracovní dobou na jednu směnu, nezájem investorů o problémové mikroregiony.

Problematickými regiony Libereckého kraje jsou obecně vzdálené regiony od krajského centra Liberce, které se vyznačují špatnou dopravní obslužností trpící tzv. geografickou izolací. Nejvyšší nezaměstnanost je v regionu Novoměstsko (Nové Město pod Smrkem) a Frýdlantsko (Frýdlant v Čechách) v rámci Libereckého kraje. Nedostačující dopravní obslužnost, nižší vzdělanost obyvatelstva a pouze menší zaměstnavatelé v regionu nejsou pro velké investice lukrativní.

Odvětvová struktura kraje a průmysl

Dominantním odvětvím na trhu práce jsou tržní a netržní služby, ve kterých pracuje 52,5 % ekonomicky aktivního obyvatelstva kraje, průmysl a stavebnictví zaměstnávají 45,6 % a zemědělství 2 % obyvatel (o 0,9 % méně než je celorepublikový průměr). (Statistická ročenka Libereckého kraje – Krajská správa Českého statistického úřadu v Liberci 2018)

Zemědělská výroba je v rámci kraje pouze okrajovým odvětvím i kvůli hornatému reliéfu a slabé zemědělské tradici. Kraj disponuje zemědělskou půdou ve výši 44 % ze své celkové rozlohy, orná půda je ve výši 20 % a nalézá se tak pod celostátním průměrem (38 % orné půdy ze zemědělského půdního fondu) a řadí se mezi kraje s nejmenším podílem orné půdy v republice. Naopak lesní půda (44,7 %) představuje vysoký podíl na území díky hornaté poloze kraje. (Statistická ročenka Libereckého kraje – Český statistický úřad 2023) Hlavními pěstovanými plodinami jsou v návaznosti na chov skotu obiloviny a píce.

Kraj si udržuje průmyslový charakter, i když po hospodářské recesi z roku 2008 se výrazně omezila pro kraj tradiční výroba skla a bižuterie. Dominantní postavení ztratil i průmysl textilní. Na jeho místo se dostal zpracovatelský průmysl pro potřeby automobilového průmyslu, zejména se jedná o produkci plastových a pryžových výrobků. Tabulka č. 8: Zaměstnaní podle tříd klasifikace zaměstnání v Libereckém kraji 2019–2023 ukazuje na význam automobilového průmyslu pro kraj z hlediska procent zaměstnaných v profesích souvisejících s automotive, např. techničtí a odborní pracovníci, obsluha strojů, montéři aj.

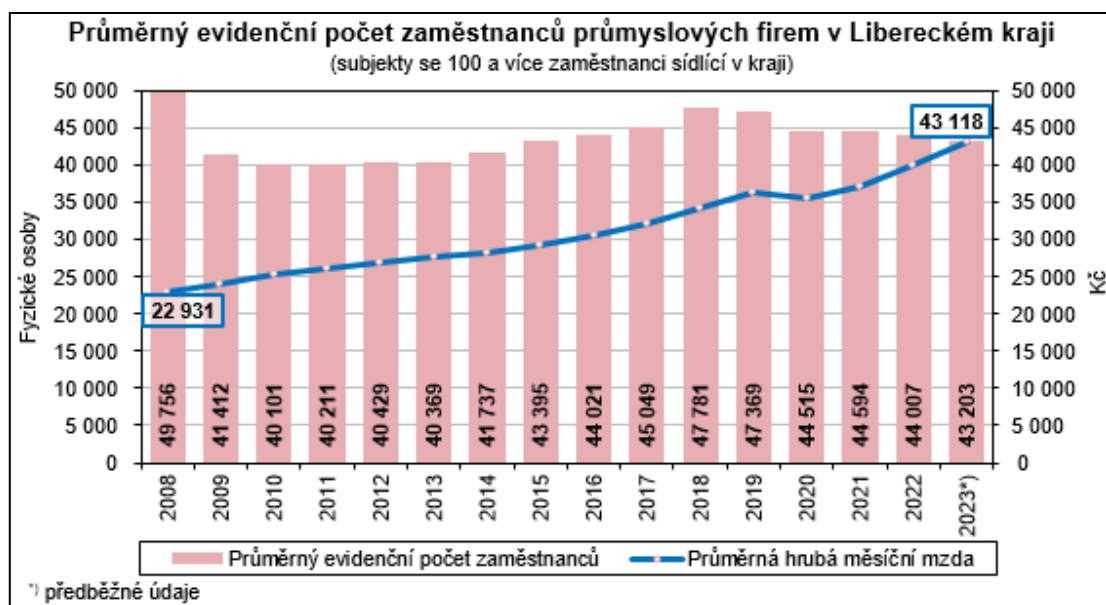
Tabulka č. 8: Zaměstnaní podle tříd klasifikace zaměstnání v Libereckém kraji 2019–2023

Zaměstnaní podle tříd klasifikace zaměstnání v Libereckém kraji v %	2019	2020	2021	2022	2023
Zákonodárci a řídící pracovníci	4,1	3,9	4,6	4,0	4,5
Specialisté	13,5	13,4	14,6	16,7	15,3
Techničtí a odborní pracovníci	16,2	15,4	14,9	14,2	14,4
Úředníci	7,8	8,1	9,0	7,7	8,8
Pracovníci ve službách a prodeji	13,2	14,0	12,9	13,9	15,0
Kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství	1,1	0,9	0,9	1,1	1,0
Řemeslníci a opraváři	19,5	19,7	16,7	17,0	18,3
Obsluha strojů a zařízení, montéři	17,6	18,0	19,2	18,8	17,0
Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	6,6	6,2	7,1	6,2	5,0
Zaměstnanci v ozbrojených silách	0,3	0,4	.	0,5	0,6

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého statistického úřadu (2024).

V roce 2023 mělo sídlo v Libereckém kraji na 109 průmyslových podniků se 100 a více zaměstnanci, které zaměstnávaly více jak 43 tis. osob (nejvíce zaměstnanců v průmyslu vykazuje Středočeský kraj – 219 podniků zaměstnává více jak 110 tis. osob, naopak nejméně Karlovarský kraj – 60 průmyslových podniků s 15 tis. zaměstnanci). Jak se vyvíjel od roku 2008 do roku 2023 průměrný počet zaměstnanců v průmyslových firmách ve sledovaném kraji zobrazuje Graf č. 4: Počet zaměstnanců průmyslových firem v Libereckém kraji 2008–2023. (Průmysl v Libereckém kraji – Český statistický úřad 2024)

Graf č. 4: Počet zaměstnanců průmyslových firem v Libereckém kraji 2008–2023

Zdroj: Průmysl v Libereckém kraji v roce 2023. Český statistický úřad (2024).

Liberecký kraj disponuje 9 průmyslovými zónami o celkové rozloze cca 467 ha. Oproti jiným krajům je zde vyšší podíl jejich využití. Průmyslovou zónou s největší užitnou plochou je *Liberec – průmyslová zóna Jih – Doubí* se 125 ha specializující se na výrobu stavebních a obráběcích strojů, izolačních materiálů, autodoplňků, kuchyňského vybavení, spedice, datové a telekomunikační služby nebo na logistiku. Mezi firmy zastoupené v průmyslové zóně Jih patří jedni z největších zaměstnavatelů v okrese Liberec – Denso Manufacturing Czech, Fehrer Bohemia, Liplastec, Magna Bohemia, které jsou svou výrobou navázány na automobilový průmysl. Druhou největší průmyslovou zónou co do užitné plochy je *Ralsko – Kuřívody* s 75 ha. Zde je dominantní lehká průmyslová výroba, smíšená logistika, komerční funkce a technické služby. Obchodní a průmyslová zóna *Liberec Sever – Růžodol* s 67 ha kombinuje obchodní a průmyslové využití plochy. V tomto prostoru jsou obchodní domy, hypermarkety, ale i prodejní sklady, zázemí pro vědu a výzkum i areály pro průmyslovou výrobu. Další průmyslové zóny *Hrádek nad Nisou – Za obchvatem*, *Nový Bor – Za Crystalexem*, *Obchodně – průmyslový areál Vesecko*, *Okrouhlá*, *Stráž pod Ralskem – Na Americe* disponují plochou v rozmezí 21 ha až 56 ha a v převážné většině se orientují na lehkou průmyslovou výrobu. (Průmyslové zóny – RIS 2018)

Největším zaměstnavatelem kraje je společnost Denso Manufacturing Czech, která sídlí v liberecké průmyslové zóně Jih. Zaměstnává více jak 2 355 zaměstnanců a dosahuje obchodního obrátu 10,5 mld. Kč (rok 2023). (Denso 2024) Byť je největším zaměstnavatel, nelze hovořit o tom, že byla společnost nejlepším zaměstnavatelem. Společnost se specializuje na výrobu klimatizací pro automobilový průmysl. Kultura firmy není pro mnohé zaměstnance přijatelná a velice často odcházejí do společnosti Magna Exteriors, která sídlí ve stejné průmyslové zóně. Společnost Magna byla v roce 2017 vyhlášena druhým nejlepším zaměstnavatelem roku. Zároveň patří mezi významné zaměstnavatele v samotném krajském měště s více jak 1 700 zaměstnanci (rok 2021). Magna je americká společnost, která má závody po celém světě. Konkrétně v libereckém se specializuje na výrobu exteriérových plastových dílů pro automobilový průmysl a je tak „dědicem“ tradice, která vznikla v roce 1946 založením firmy Plastimat. (Magna Exteriors Bohemia 2023)

Struktura školství v kraji a vzdělávání

Na vzdělávání v Libereckém kraji má vliv sídelní i dopravní infrastruktura kraje, ale také demografický vývoj, stejně jako aktuální poptávka po oborech. Počty vzdělávacích zařízení, počty žáků a pedagogů pro rok 2023 uvádí Tabulka č. 9: Vzdělávací zařízení v Libereckém kraji.

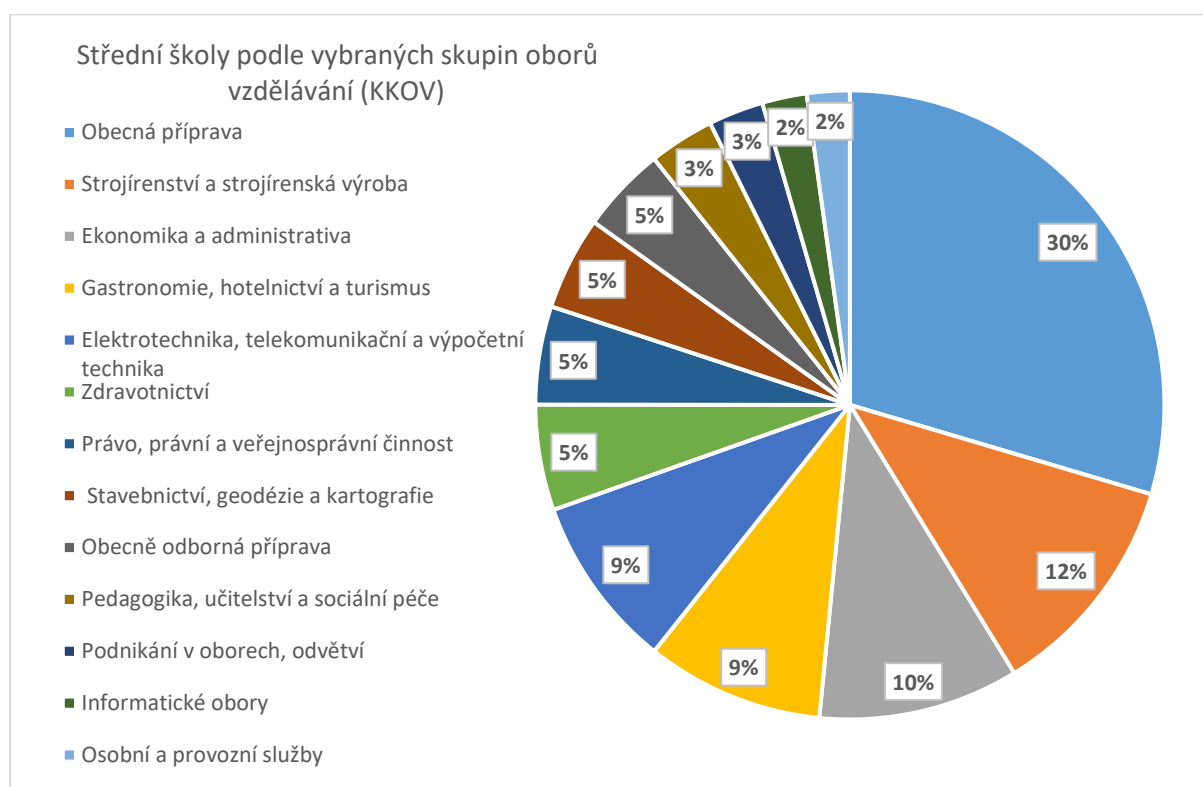
Tabulka č. 9: Vzdělávací zařízení v Libereckém kraji v roce 2023

	Počet škol	Počet žáků/studentů	Počet pedagogů
Mateřské školy	235	15490	1485
Základní školy	202	43662	3246
Střední školy	49	17328	1621
Vyšší odborné školy	5	212	26
Vysoké školy	1	9131	---

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého statistického úřadu – Statistická ročenka Libereckého kraje (2023).

Kraj sice disponuje dostatečnou sítí škol a školských zařízení ve všech stupních vzdělávání i oborová nabídka se jeví za dostačující, ale problémem je nedostatek pedagogických pracovníků či nepřehlednost systému celoživotního vzdělávání, viz Tabulka č. 8: Zaměstnaní podle tříd klasifikace zaměstnání v Libereckém kraji 2019–2023. Graf č. 5: Střední školy dle oborů vzdělávání v Libereckém kraji v roce 2023 uvádí oborovou nabídku v síti středních škol, kde dominují obecná příprava, následované strojírenstvím a elektrotechnikou, ekonomikou a administrativou, gastronomií a hotelnictvím. Na druhé straně je stále nedostatek pracovníků v oblasti technických a přírodovědných oborů, kdy zájem o jejich studium je stále malý, jak uvádí Strategie Libereckého kraje 2021–2027. Ke zlepšení situace dochází ve strojírenských oborech, kdy je pro studenty přidanou hodnotou uplatnění vzdělání přímo v regionu. Na druhé straně je minimální zastoupení žádaného informatického, pedagogického vzdělávání či specializace na oblast podnikání. Vysokoškolské vzdělávání je v kraji výlučně v díle Technické univerzity v Liberci mající aktuálně 7 fakult s více než 6 tis. studenty, kdy co do počtu studentů je největší Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, následovaná Ekonomickou fakultou.

Graf č. 5: Střední školy dle oborů vzdělávání v Libereckém kraji v roce 2023

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého statistického úřadu – Statistická ročenka Libereckého kraje (2023).

Dle srovnávacího výzkumu Místo pro život²³ je aktuálně Liberecký kraj čtvrtý nejhorší v kategorii vzdělávání a péče o dítě. Hůře si stojí v republikovém srovnání pouze Ústecký, Plzeňský a Středočeský kraj. Z hlediska spokojenosti obyvatel je na tom ještě hůře, druhý nejhorší před Karlovarským krajem. (Místo pro život 2024)

²³ Jedná se o společensky odpovědný projekt monitorující kvalitu života obyvatel a životního prostředí v ČR. Projekt se zabývá následujícími kategoriemi: bezpečnost, rozvoj infrastruktury, volnočasové aktivity a turismus, občanská společnost a tolerance, péče o děti a vzdělávání, zdravotní a sociální služby, ekologie a životní prostředí, práce. Data jsou sbírána společně s Český statistický úřad, CzechInvest, CRIF, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo vnitra, Ústav pro informace a vzdělávání, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, Centrální registr vozidel, Český hydrometeorologický ústav nebo jednotliví provozovatelé MHD. Projekt je dostupný z: <https://www.byznysakce.cz/mistoprozivot2023#/oprojektu?lang=cs>.

Tabulka č. 10: Silné a slabé stránky vzdělávacího systému Libereckého kraje

Silné stránky	Slabé stránky
dostatečná síť škol a školských zařízení	nižší úroveň vzdělanosti oproti průměru ČR
dostatečná oborová nabídka v kraji	nedostatek pedagogických pracovníků
optimální dopravní dostupnost škol a školských zařízení	nedostatečná podpora žáků k motivaci k podnikání, kreativě a kritickému myšlení
existence iniciativ na podporu základních a středních škol v oblasti polytechnického vzdělávání – sdílené dílny	nedostatečná vybavenost škol a školských zařízení pomůckami
existence Technické univerzity v Liberci	rezervy ve spolupráci TUL s podnikatelským sektorem v oblasti výzkumu
rozvinutá infrastruktura neformálního vzdělávání	nízká personální kapacita psychologických poraden, spec. pedagogických center a školních poradenských pracovišť
dostupnost volnočasových aktivit	malý zájem o studium technických oborů
dobře fungující místní akční plány a krajský akční plán vzdělávání	nepřehlednost systému dalšího vzdělávání a celoživotního učení (rekvalifikace, kurzy, zvyšování kvalifikace pedagogů
mezinárodní a přeshraniční spolupráce v oblasti vzdělávání	nedostatečné kapacity pro volnočasové a zájmové aktivity a infrastrukturu
specializované střední a vysoké školství	problém nedokončení základní či střední školy

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat ze Strategie Libereckého kraje 2021–2027 (2020: 90, 91).

Struktura zdravotnických a sociálních zařízení v kraji

Liberecký kraj disponuje 9 nemocničními zařízeními, které jsou situované v regionálních centrech, (Liberec, Jablonec nad Nisou, Frýdlant v Čechách, Turnov, Semily, Jilemnice, Česká Lípa, Tanvald, Vysoké nad Jizerou), 1 odborný léčebný ústav, 2 zařízení s následnou péčí a

2 lázeňská zařízení (Lázně Kundratice, Lázně Libverda). Je však důležité dodat, že Krajská nemocnice Liberec slučuje další nemocniční zařízení pod jednoho provozovatele, a tedy nemocnice ve Frýdlantu a Turnově poskytují pouze nenutnější péči. I když kraj disponuje vzdělávacími institucemi pro oblast zdravotnictví (Střední zdravotnická škola v Liberci a s pobočkou v České Lípě, Vyšší odborná škola zdravotnická i Fakulta zdravotnických studií při Technické univerzitě v Liberci a Střední zdravotnická škola v Jilemnici), situace s nedostatkem lékařů a ošetrovatelského personálu je dlouhodobým problémem kraje. Počet akutních a následných lůžek v lůžkových zdravotnických zařízeních přepočtený na počet obyvatel je výrazně pod celorepublikovým průměrem, stejně tak i zdravotnického personálu. V následující Tabulka č. 11: Samostatné ordinace lékařů v Libereckém kraji jsou uvedené počty samostatných ordinací v Libereckém kraji. Problematická situace je také v následné zdravotnické péči a sociálních službách. (Statistická ročenka Libereckého kraje 2023: 150; Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 41)

Tabulka č. 11: Samostatné ordinace lékařů v Libereckém kraji v roce 2023

Samostatné ordinace lékařů	
Praktických pro dospělé	190
Praktických pro děti a dorost	70
Stomatologů	204
Gynekologů	48
Specialistů	290

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat Českého statistického úřadu – Statistická ročenka Libereckého kraje (2023).

Dle analýzy Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 (2020) jsou zdravotnictví a sociální služby uvedeny mezi slabými stránkami kraje. Konkrétně se jedná o následující problémy: nedostatek lékařů v některých oborech, nerovnoměrné rozložení ordinací lékařů primární péče a některých ambulantních specialistů na území kraje, nedostatek ošetrovatelského personálu v některých nemocnicích, rezervy v infrastruktuře a vybavení (nemocnice, záchranná služba), rozdílná struktura zřizovatelů/zakladatelů nemocnic, nedostatečná provázanost zdravotních, sociálních a návazných služeb, nedostatečné pokrytí kraje službou domácí paliativní péče (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 91). Dle srovnávacího výzkumu Místa pro život v oblasti zdravotnictví a sociálních služeb je Liberecký kraj druhý nejhorší před Karlovarským kraje ve sledovaných ukazatelích (počty zařízení v sociálních službách, počty lékařů a lůžek v přepočtu na obyvatele, průměrná

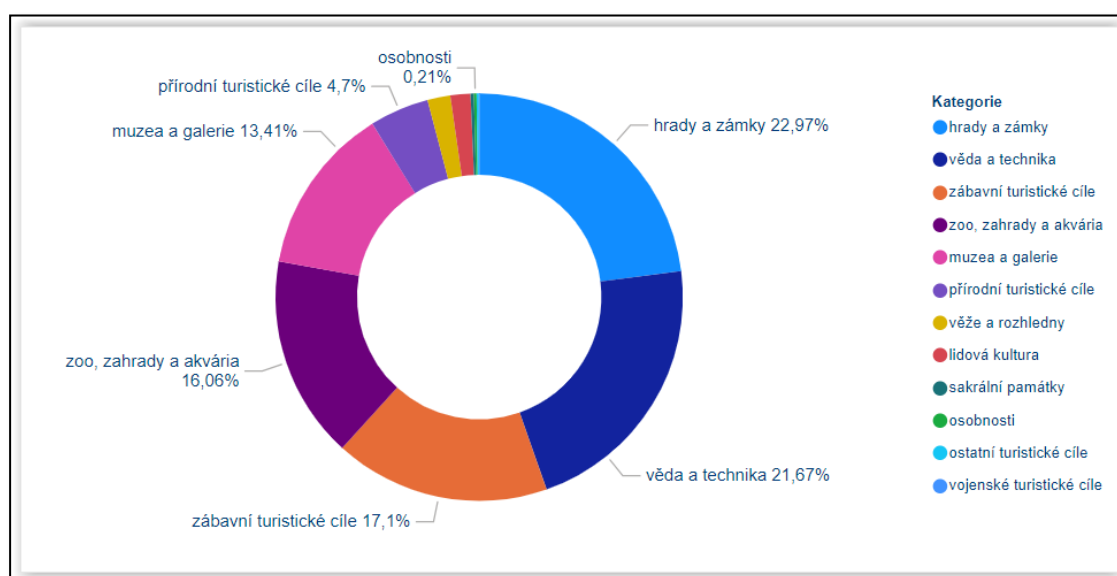
nemocnost, naděje dožití mužů a žen aj.), z hlediska spokojenosti obyvatel třetí nejhorší před Ústeckým a Karlovarským krajem. (Místo pro život 2024)

Volnočasové aktivity a turismus v kraji

Významným ekonomickým odvětvím pro kraj je cestovní ruch, potažmo turismus a volnočasové aktivity díky kulturně – historické tradici i výjimečnému přírodnímu prostředí.

Celkový počet návštěvníků v Libereckém kraji dle agentury Czech Tourism (2023) za uplynulý rok 2023 byl 2 550,82 tis. návštěvníků. Czech Tourism sledoval 67 různých turistických cílů v kraji. Ve sledovaných kategoriích v kraji dominují hrady a zámky, věda a technika (zastoupena iQLandíí a IQParkem v Liberci, sklárnou a pivovarem Novosad a syn a Hornickým muzeem v Harrachově), a trojici nejnavštěvovanější uzavírají zábavní turistické cíle (Dinopark, Aquapark, Funpark a Lunapark v Centru Babylon v Liberci), viz Graf č. 6: Zastoupení turistických cílů v kategoriích v % návštěvnosti. Z hlediska návštěvnosti v ubytovacích zařízeních byl rok 2023 pro Liberecký kraj úspěšnější oproti době před pandemií COVID-19, která de facto turistický ruch na téměř dva roky ztlumila na minimum (počet přenocování byl v roce 2019 cca 3mil., v roce 2023 dosáhl 3,35mil). Na druhé straně se průměrná doba přenocování v kraji snížila z průměru 4,2 noci na 3,9 noci za pobyt. Přes 80 % tvoří domácí cestovní ruch. Kraj je navštěvován (tzv. příjezdový cestovní ruch) pouze ze 17 % cizinci, a to především z Německa, Polska, Slovenska a Nizozemí. (Hromadná ubytovací zařízení dle krajů, Czech Tourism 2024)

Graf č. 6: Zastoupení turistických cílů v kategoriích v % návštěvnosti

Zdroj: Návštěvnost turistických cílů 2023: Liberecký kraj. Agentura Czech Tourism (2024).

Liberecký kraj informuje veřejnost o kulturních i sportovních akcích na svých webových stránkách, ale také prostřednictvím Infocenter. Tento kalendář slouží k informování směrem k residentům i nerezidentům kraje. Návštěvník si může vyhledat akci dle jednotlivých turistických/zájmových destinací. V tomto případě je pracováno s oblastmi Jizerské hory, Krkonoše, Lužické hory, Máchův kraj a Český ráj. (Liberecký kraj – Lokality akcí 2024)

Liberecký kraj se ve své prezentaci snaží aktivně podporovat aktivity spojené se sklářskou tradicí regionu. Za tímto účelem Agentura regionálního rozvoje vytvořila značku Crystal Valley, která představuje sklářskou tradici v Libereckém kraji a přímo odkazuje na „Sklo je identitou a esencí našeho kraje a patří k němu stejně jako porcelán k Míšni, whisky ke Skotsku nebo parfémy k Provence...“. V sekci „vidět a zažít“ na webových stránkách projektu si návštěvník může nalézt konkrétní činnost u konkrétního tvůrce a být tak přítomen osobně jeho tvorbě. (Crystal Valley 2024) K dalším aktivitám „značky“ patří Festival Crystal Valley konaný v srpnových dnech prezentující výrobky i aktivity spojené se sklářstvím také za účasti drobných podnikatelů z oboru. V Novém Boru se konal v roce 2023 XV. Ročník Mezinárodního sklářského symposia, kde se schází sklářští umělci a designéři, aby za účasti veřejnosti představili toto tradiční řemeslo v současné umělecké tvorbě. (Crystal Valley 2024)

Ve srovnávacím výzkumu Místa pro život pro rok 2024 je Liberecký kraj v kategorii volnočasové aktivity a turismus na šestém místě v celorepublikovém srovnání z hlediska analyzovaných dat i spokojenosti respondentů výzkumu. (Místo pro život 2024)

Pokud se z pohledu turisty podíváme na výletní místa a aktivity v Libereckém kraji, jak jsou např. uváděny na výletním portále Kudyznudy.cz, na prvním místech jsou zmíněny aktivity přímo v krajském městě Liberec (Ještěd, Zoologická zahrada Liberec, IQ Park a IQLandia či DINO park). Na sklářskou tradici kraje odkazuje Křišťálové údolí a Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. Portál poukazuje také na objekty chráněné památkovou péčí jako jsou hrad Trosky, Valdštejn, skalní hrad Sloup v Čechách, zámek Sychrov nebo Bozkovské jeskyně. Za turistické oblasti kraje shledává Jizerské hory, Krkonoše, Lužické hory, Český ráj a Máchův kraj. V Jizerských horách doporučuje portál návštěvu vyhlídky Krásná Maří, Ořešník, Paličnick, Frýdlantské cimbuří či Ptačí kupy, dále Lázně Libverda, město Hejnice s poutní bazilikou Navštívení Panny Marie, přírodní rezervace Jizerskohorské bučiny, první české přírodní památky UNESCO. Opět se odkazuje na sklářskou tradici v podobě sklářská osada Kristiánov a horská osada Jizerka, nebo rozhledny v jabloneckém regionu Bramberk, Černá Studnice, Štěpánka nebo Královka. (Kudyznudy 2024) Největší zastoupení co do turistických cílů mají

liberecký a jablonecký okres. Tyto turistické cíle mohou být vnímány neresidenty kraje za jeho symboly geografického a kulturního charakteru.

Podle statistických dat agentury CzechTourism patřily v roce 2023 mezi nejnavštěvovanější turistické cíle v Libereckém kraji IQPark a iQLandia science center a Zoologická zahrada Liberec, které dosáhly přes 400 tis. návštěvníků, viz Tabulka č. 12: Nejnavštěvovanější turistické cíle v Libereckém kraji v roce 2023. Prvních pět turistických cílů je situováno přímo v krajském městě Liberci, až na 6. místě se umístil hrad Trosky, který sice náleží do Libereckého kraje, ale z hlediska identity regionu je spjat s Českým rájem. Identita regionu je tedy v obrazech neresidentů v případě turistického ruchu výhradně s libereckým regionem.

Tabulka č. 12: Nejnavštěvovanější turistické cíle v Libereckém kraji v roce 2023

Název turistického cíle	Počet návštěvníků v tis.
IQPark a iQLandia science center	484,94
Zoologická zahrada Liberec	409,63
Dinopark Liberec	147,30
Centrum Babylon – Aquapark	137,23
Centrum Babylon – Funpark	113,34
Státní hrad Trosky	95,17

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat agentury Czech Tourism (2024).

Ve Strategii pro Liberecký kraj 2021–2027 jsou analyzovány silné a slabé stránky i příležitosti v tomto odvětví, viz Tabulka č. 13: Silné a slabé stránky v oblasti volnočasových aktivit v Libereckém kraji. Mezi vzniklé příležitosti jsou uváděny využití tradice, sousedské pospolitosti při pořádání kulturních akcí, posilování vztahu obyvatelstva ke svému místu bydliště a regionu, což přímo odkazuje na posilování místní regionální identity obyvatel. Mezi další příležitosti patří využití potenciálu méně zatížených, turisticky zajímavých území pro rozvoj cestovního ruchu, využití mimosezónních období pro další rozvoj cestovního ruchu, rozvoj bezmotorové a nízkoemisní dopravy, rozvoj měkké formy turistiky nebo růst domácího cestovního ruchu. (Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027 2020: 85)

Tabulka č. 13: Silné a slabé stránky v oblasti volnočasových aktivit v Libereckém kraji

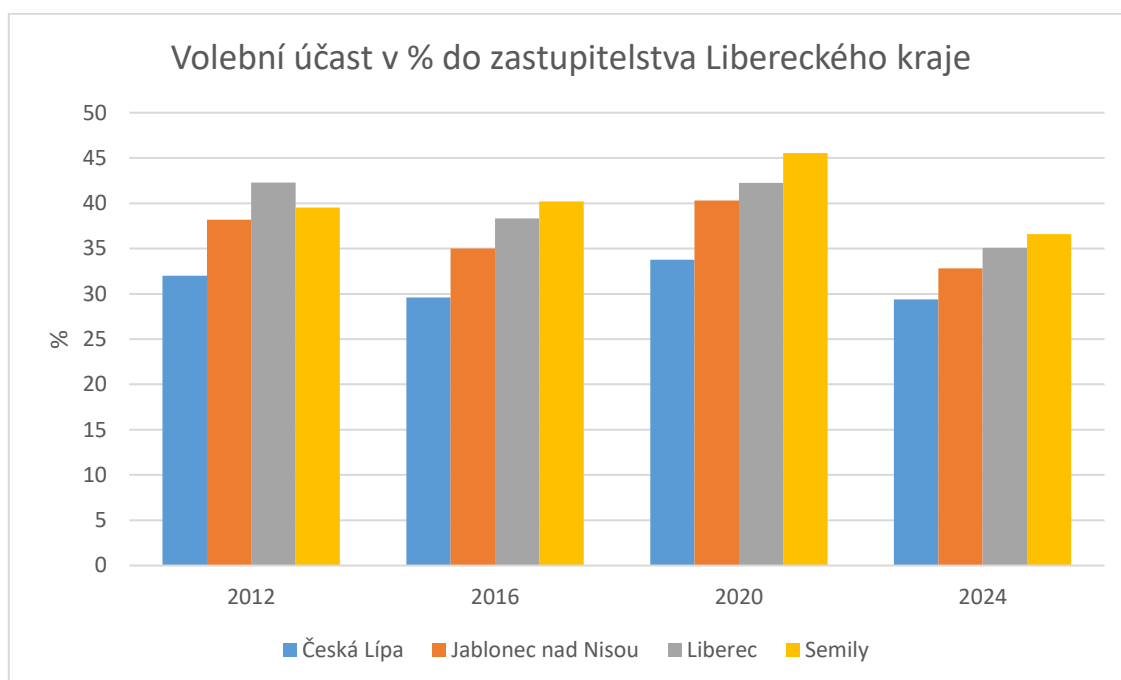
Silné stránky	Slabé stránky
hustá síť značených turistických tras, cyklotras a běžeckých tratí	špatný technický stav přístupových komunikací do některých středisek cestovního ruchu
tradice sklářského průmyslu, řemesel a regionálních produktů využitelná pro cestovní ruch	nevyvážená koncentrace cestovního ruchu (přetížení středisek, nedostatek parkování, nedostatečná veřejná doprava)
tvorba <i>image</i> kraje na šperkařství, bižuternictví a sklářství	nedostatek ucelených produktů cestovního ruchu
existence infrastruktury pro sportovní aktivity	nedostatečná koordinace a spolupráce mezi subjekty komerční a veřejné sféry v cestovním ruchu
aktivní činnost spolků a dobrovolníků v oblasti sportu	neucelená a nejednotná prezentace subjektů Libereckého kraje v oblasti cestovního ruchu, nedostatečná prezentace v sousedních státech
zájem obyvatel a návštěvníků kraje o sport	nedostatečný monitoring návštěvnosti
sportovní tradice kraje a pořádání sportovních akcí	nedostatečné financování trenérů a dobrovolníků, jejich vzdělávání a nízká prestiž
aktivní činnost spolků a občanských sdružení v oblasti kultury a volnočasových aktivit	nedostatek dobrovolníků, funkcionářů a rozhodčích
pestrá nabídka kulturních zařízení, institucí a spolků	chybějící povědomí veřejnosti o lokalitách a stavu památek místního významu, nedostatečně atraktivní propagace kultury na internetu a sociálních sítích
pořádání významných kulturních akcí	malá znalost regionální historie a kultury ze strany obyvatel kraje

Zdroj: VL zpracování na základě dat ze Strategie Libereckého kraje 2021–2027 (2020: 84, 85).

Volební účast v kraji

Volby do krajského zastupitelstva za poslední tři volební období, tj. od roku 2016 do roku 2024, vyhrálo politické hnutí Starostové pro Liberecký kraj. V roce 2016 získalo 40 % všech hlasů, druhé ANO 2011 s 20 %. O čtyři roky později Starostové pro Liberecký kraj (SLK) opět zvítězili s 38,57 % hlasů. Republikový průměr volební účasti byl pro krajské volby v roce 2024 32,91 %, v Libereckém kraji byla účast mírně vyšší na úrovni 33,53 %. I v těchto volbách vyhrálo hnutí Starostové pro Liberecký kraj s 34,75% ziskem odevzdaných platných hlasů. Druhé skončilo jako i v předcházejících volbách hnutí ANO 2011 a třetí koalice SPOLU. Dominance SLK v Libereckém kraji v čele s hejtmánem Martinem Půtou, který pravidelně získává vysoký počet preferenčních hlasů od voličů je v rámci volebního chování v republikovém chování fenoménem.

Graf č. 7: Volební účast do zastupitelstva Libereckého kraje dle okresů

Zdroj: Vlastní zpracování dle údajů z portálu Volby.cz.

Nicméně při bližší analýze výsledků jsou patrné regionální rozdíly. Největší rozdíl v procentech hlasů právě pro tyto dvě strany dominující v kraji jsou v okrese Liberec a Semily, kdy SLK má o více než 7 % větší zisk hlasů. Okres Česká Lípa se od zbývajících okresů kraje ve volebním chování dlouhodobě odlišuje. Jednak volební účastí, která je oproti zbylým okresům nižší, a také preferencí stran z jiného politického spektra, viz Graf č. 7: Volební účast do zastupitelstva Libereckého kraje dle okresů. Ve volbách do krajského zastupitelstva stejně jako do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a obecních zastupitelstev vyhrává hnutí ANO 2011 před

zmiňovaným SLK. V případě voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR zvítězilo naopak hnutí ANO 2011 s 26,86 % hlasů, následované koalicí SPOLU s 22,77 % a koalicí Piráti a Starostové s 21,37 %. V případě okresu Česká Lípa byl opět rozdíl oproti zbylým okresům, kdy hnutí ANO 2011 vyhrálo se ziskem 31,93 % hlasů, SPOLU a Piráti/Starostové získaly shodně po 18 % hlasů. V obecních volbách jsou sice přítomná regionální uskupení, např. v České Lípě získala „Živá Lípa“ přes 19 %, ale zmiňované ANO 2011 dominovalo s bezmála 41 % hlasů. V dalších větších městě regionu, Doksech ovšem vyhrálo regionální uskupení „Doksy náš domov“ s 32 % hlasů následované další regionální stranou „BOD 21–bud-odpověď-důvěra“ s 30 % hlasů.

5.1.4. Regionální vědomí ve vztahu k socioekonomickým datům

Ve vztahu k regionálnímu vědomí a přeneseně také k vyšší identifikaci s vyšší územně samosprávnou jednotkou, krajem, i s jednotlivými regiony z provedené socioekonomické analýzy Libereckého kraje vyplývá následující. Jednotlivé okresy, v nichž existují regionální centra s odlišnou regionální identitou i identitou regionu, jsou na jiné hospodářské a sociální úrovni a vzájemně se vůči sobě vymezují. Například zemědělský a venkovský charakter Frýdlantska, které je v rámci Libereckého kraje považováno za periferii nelze srovnávat s ekonomickými ukazateli průmyslově silnou Liberecko-jabloneckou aglomerací. Pro Liberecký kraj stále platí, že se jedná dle typologie regionu, o region s průměrnou dynamikou rozvoje kvůli silné aglomeraci kolem krajského města a periferním venkovským územím, která jsou hospodářsky i sociálně ohrožena (Frýdlantsko, Tanvaldsko, Semilsko, Novoborsko).

Na základě provedené socioekonomické analýzy lze konstatovat, že na území Libereckého kraje jsou přítomné následující disparity: mobilita pracovních sil i kapitálu, ekonomická a odvětvová struktura regionu, sociální disparity v oblasti zdravotnictví, sociálních služeb, školství i úrovně vzdělanosti obyvatel. Na úrovni územních disparit se jedná především o dopravní infrastrukturu a infrastrukturu cestovního ruchu. Identifikace regionální identity má potenciál napomoci ke zlepšení disparity prostředí, tj. *image* či přitažlivosti regionu pro místní aktéry i potenciální investory. Tyto regionální disparity jsou přítomné nejen v socioekonomických ukazatelích, ale vyvstávají také ze subjektivní charakteristiky regionů na základě provedených interview, viz kapitola Regionální vědomí – vnitřní subjektivní identita regionu.

Zájem o přírodní prostředí lze uvést nejen na zjištěních vzešlých z analýzy biografických interview, viz kapitola Symboly regionů z narátorské perspektivy, ale také například na zájmu

místních obyvatel o ekologii a životní prostředí, jak dokládá společensky odpovědný výzkum Místo pro život 2024. (Místo pro život 2024) Liberecký kraj se umístil v celorepublikovém srovnání na prvním místě právě a zároveň pouze v ekologii a životním prostředí. Silnou stránkou analyzovanou ve Strategickém rozvoji Libereckého kraje je zájem obyvatel o problematiku životního prostředí, který je doložitelný také na spolkové činnosti. Přírodní prostředí kraje, krajinné symboly jsou elementárním a nejvýznamnějším prvkem vnitřní i vnější identity regionů.

S přírodním prostředím úzce souvisí rozvoj cestovního ruchu v regionech. Cestovní ruch je jednou z priorit Strategie rozvoje Libereckého kraje, ve které je za silnou stránku považovaná infrastruktura a podmínky, činnost spolků a sdružení navázaných na toto odvětví. Je ovšem zapotřebí hledat ideální míru mezi udržitelným rozvojem cestovního ruchu, jako významného ekonomického odvětví regionu, a jeho usměrňováním tak, aby nedocházelo k tzv. overturismu ve vyhledávaných turisticky atraktivních centrech. A především aby nenastalo narušování sepětí místních obyvatel s přírodním prostředím právě kvůli nadměrnému zatížení cestovním ruchem. Příkladem může být republikově známá obec Bedřichov. Obec má potenciál pro svůj rozvoj díky ideální poloze mezi významnými centry dvou regionů (Libercem a Jabloncem nad Nisou), avšak její zatížení turismem především v zimních měsících je extrémní. Místní obyvatelé a obyvatelé přilehlých měst a obcí, pro které je Bedřichov přirozeným vstupem do Jizerských hor nemohou této výhody v zimních měsících téměř využívat.

Na druhé straně, turisticky atraktivní místa/aktivity jsou situována přímo v Liberci a potenciál přírodního prostředí celého kraje k využití pro cestovní ruch zatím není příliš uchopen. Z hlediska regionální identity výzkumné oblasti nejsou však tato nejnavštěvovanější místa identitotvorná, viz kapitola Symboly regionů z narátorské perspektivy. Naopak pro *image* regionu jsou zásadní. Oddělení symbolů regionu z pohledu residentů a neresidentů nemusí být na škodu, protože se využije potenciál místa, ale nenaruší se sounáležitost obyvatel s prostorem kvůli turistické zátěži. Posilování identity obyvatel vede přes podporu subjektivně vnímaných symbolů regionů, např. zkvalitnění cest k místním symbolům, péči o lesy a vodní toky, komentované prohlídky měst a obcí s odborníky z řad historiků, geografů či antropologů.

Doporučení souvisí s analyzovanými slabými stránkami kraje ve strategickém dokumentu, kde byl konstatován neadekvátní technický stav přístupových komunikací i nevyvážená koncentrace turismu. Za slabou stránku je také považováno chybějící povědomí obyvatel o historicky a kulturně cenných místních lokalitách i o stavu památek místního významu. Na druhé straně problémem může být nedostatečná propagace místně významných památek a

aktivit. Neznalost místní historie a kultury místních obyvatel může souviset také s relativně nízkou institucionální podporou, a tedy nízkým počtem pracovních příležitostí v tomto odvětví kvůli orientaci kraje na průmyslovou výrobu a návazné profese. Významné je v kulturně-vzdělávacích aktivitách Severočeské muzeum se svou muzejní, výstavní i publikační činností.

Dopravní infrastruktura v periferních oblastech Frýdlantska, Novoměstska či Tanvaldska je značně omezená oproti dobře dostupnému Liberecku a Jablonecku s dálničním i železničním napojením na vnitrostátní i mezistátní trasy. Hospodářská činnost i životní úroveň místních obyvatel je tím silně ovlivněna. Ve vztahu k regionální identitě lze hovořit o negativním ovlivnění pragmatického vztahu k regionu, neboť každodenní potřeby nemusí být naplňovány v požadované kvalitě a četnosti. Na druhé straně ztížená dopravní dostupnost skrývá jistý potenciál, například v atraktivnosti území méně „civilizačně“ zatíženého pro možnou novou vlnu osídlenců hledající alternativní životní styl více spjatý s přírodními podmínkami.

Vzrůstající „zakořeněnost“ obyvatel se ukazuje také ve statistických datech na ukazateli tzv. rodáctví. Od věkové kategorie 50 let se navyšuje podíl osob, které se narodily v obci v současného bydliště.

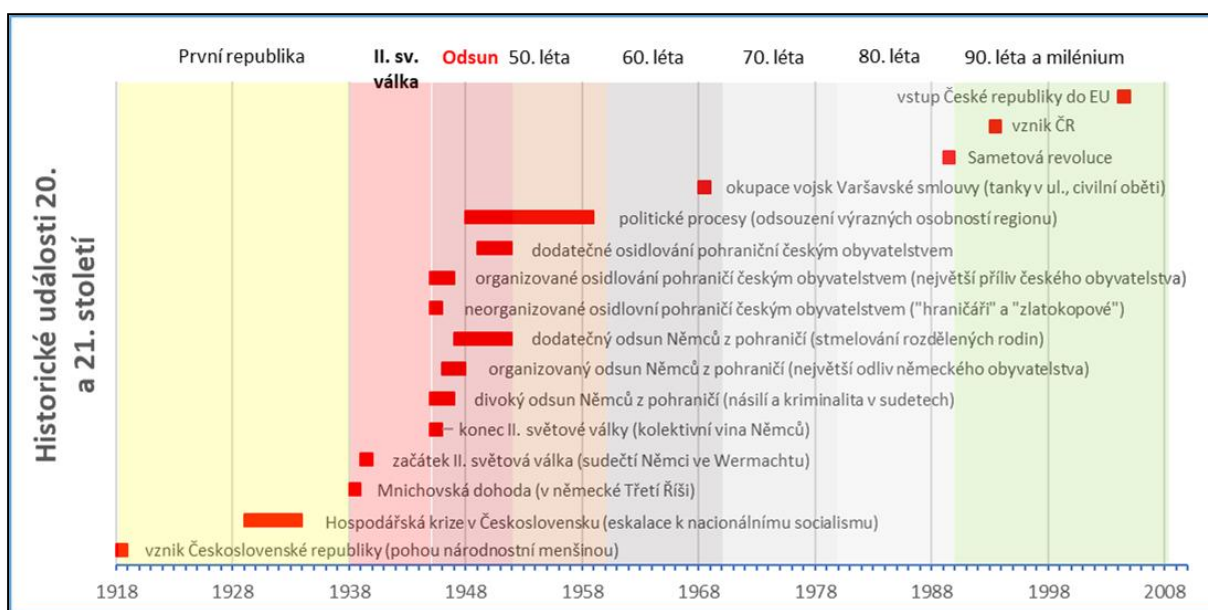
Nezaměstnanost se dlouhodobě pohybuje kolem celorepublikového průměru. Avšak mezi nezaměstnanými je vysoký podíl osob se základním vzděláním. Tento trend je ve Strategii rozvoje Libereckého kraje analyzován za ohrožení regionu. Dlouhodobě nezaměstnaní se základním vzděláním vykazují jiné volební chování (mají častější příklon k extremismu), z důvodu životního stylu vykazují vyšší náklady na zdravotní péči, nezajímají se o stav ani rozvoj regionu a mají tedy nízkou identifikaci s žitým prostorem. Na druhé straně nediferencovaná průmyslová výroba v kraji využívá tuto nízkou kvalifikaci pracovních sil. Zvyšující se zájem o strojírenské obory naopak ukazuje na cíl místních obyvatel z řad mladších generací zůstat v regionu, a tedy jejich sounáležitost s regionem původu. Hledají způsoby, jak v regionu svých předků zůstat i přes nejruznější překážky.

Výše uvedené poznatky vycházející ze socioekonomické analýzy jsou výchozím poznáním pro regionální identitu i identitu regionu, která ze subjektivního pohledu residentů je zpracována v dalších kapitolách empirické části práce. Na základě socioekonomické analýzy lze konstatovat, že Liberecký kraj může být v celorepublikovém srovnání vnímán jako kraj se slabší regionální identitou a to z důvodů přetrvávajících problémů v oblastech ekonomických, hospodářských a sociálních.

5.2. Historické události 20. a 21. století formující identitu Libereckého kraje a jeho obyvatel

Konec první světové války, a především vznik Československé republiky v roce 1918 předznamenal pro německy hovořící obyvatelstvo v pohraničním pásu nově vzniklého státu velké změny. Obyvatelstvo, které v tzv. Sudetech²⁴ tvořilo většinou majoritu, se stalo pouhou národnostní menšinou v národním státě Čechů a Slováků. Byť se dr. Edvard Beneš snažil v ženevské Společnosti národů zaručit práva menšin dle tehdejšího švýcarského vzoru, ani německý jazyk nebyl rovnoprávný s českým a slovenským jazykem. Například úředníci museli ovládat český jazyk dle dekretu z 3. února 1926, § 60. Němčina tedy oficiálně nebyla úředním jazykem státu. Německé obyvatelstvo mělo právo na volné sdružování, účast na veřejném a politickém životě, tvoření spolků a organizací v církevní, politické, kulturní i tělovýchovné oblasti nebo právo na vzdělání v mateřském jazyce. (Laurin, Nováková, Petrásková 2018: 22, 23)

Obrázek č. 7: Historické události formující pohraničí ČSR ve 20. a 21. století

Zdroj: Vlastní zpracování.

Hospodářská krize, která započala v Československu v roce 1929 a trvala až do poloviny let třicátých, zasáhla celou republiku, ale industriální pohraniční pás země obývaný německou majoritou byl významně postižený. Krize v pohraničí trvala déle oproti vnitrozemským částem,

²⁴ Více k vymezení oblasti tzv. Sudet viz kapitola Územně-správní členění a geografická identifikace narátorů.

byla zde vyšší nezaměstnanost, bankroty podniků i konfiskace majetku. Hospodářská krize eskalovala napětí mezi německým obyvatelstvem a demokratickým zřízením vedoucí k příklonu k říšskému nacionálnímu socialismu.

Mnichovská dohoda přijatá na Mnichovské konferenci konané 29. září 1938 znamenala pro Československo ztrátu území o rozloze 28 680 km² s 3 751 obcemi a 3 653 292 obyvatel z toho cca 750 tis. Čechů. Postoupení území tzv. Sudet s majoritním německým obyvatelstvem německé Třetí Říši bylo dalším dílem do poválečné nenávisti vůči německy hovořícímu obyvatelstvu nejen v pohraničí. (Němeček 2018)

Tzv. Sudetští Němci ve druhé světové válce museli narukovat do armády Třetí Říše, Wehrmachtu. Počet obětí se odhaduje mezi 190–207 tis. padlých. Na tyto oběti je málokde vzpomínáno, protože bojovali na straně poražené mocnosti, pocházeli z území, ze kterého byly jejich rodiny nuceně vysídleni. (Laurin, Nováková, Petrásková 2018: 30)

Rok 1945 se stal pro oblast tzv. Sudet osudovým. Konec druhé světové války započal dlouho trvající transformaci pohraničních regionů ze všech aspektů lidské společnosti. Češi se ocitli na straně vítězů, panovala všeobecná protiněmecká nálada, a především přesvědčení o kolektivní vině německy hovořících obyvatel. Květnem 1945 bylo zahájeno nucené vysídlování německy hovořícího obyvatelstva nejen z československého pohraničí. Vysídlení mělo několik fází – divoký odsun (1945–1946), organizovaný odsun (1946–1947) a dodatečný odsun (1947–1952/1959). Konference v Postupimi konaná 17. července – 2. srpna 1945 v Braniborsku schválila deportace Němců nejen z ČSR, ale také Maďarska, Polska, Nizozemska, Francie, Belgie, Lucemburska a Itálie. V rámci vnitřní politiky nucené vysídlení bylo realizováno na základě tzv. Benešových dekretů, kdy se samotného vysídlení týkalo osm z nich. Benešovy dekrety znamenaly pro německy hovořící obyvatelstvo odeprání české státní příslušnosti, nulová politická práva, konfiskaci majetku, omezení přidělu potravin, uzavření německých škol všech stupňů i stigmatizaci v podobě nošení bílé pásky s písmenem N na ruce, nemožnost využívat veřejnou dopravu, nakupování v určitých hodinách. ((Melanová a kol. 2017: 323, 324)

Na Liberecku a Jablonecku, kde žilo majoritně německy hovořící obyvatelstvo, nucené vysídlení probíhalo v letech 1945–1952, kdy bylo zrušeno poslední odsunové středisko v Liberci, v Husově ulici. Literatura uvádí, že Jablonecko v roce 1930 obývalo 101 tis. lidí a z toho 83 % německé národnosti. Po odchodu tzv. hraničářů v důsledku Mnichovské dohody bylo v regionu 97 tis. obyvatel. V roce 1947 obývalo Jablonecko pouze 61 tis. obyvatel a z toho

pouze 15. tis. německé národnosti, o tři roky později se jejich počet snížil na 10 tis. (Laurin, Nováková, Petrásková 2018: 46)

Poválečné dny (nejen) v libereckém regionu jsou především historiografy dobře zmapovány (srov. Arburg, Staněk 2011; Spurný 2011; Arburg, Staněk, Kovařík 2010; Staněk 2005; Karpaš 2004). Konrad Henlein, říšský místodržící Sudetské župy opustil Liberec 7. května 1945. Jednotky osvobozené Rudé armády postupovaly směrem od Frýdlantu v Čechách dále na Liberecko. Revoluční národní výbor složený především z Čechů žijících v Liberci před druhou světovou válkou převzal vedení města. Na Liberecku i Jablonecku panovala složitá bezpečnostní situace nejen kvůli násilnostem a divokému odsunu německého obyvatelstva, ale také kvůli přítomnosti mnoha různých jednotek a útvarů bezpečnostních jednotek, ať oficiálních (armáda, policie), tak samozvaných. (Melanová a kol. 2017: 326) První měsíce po ukončení druhé světové války znamenalo pro pohraniční regiony nestabilní bezpečnostní situaci, chaos a vysokou kriminalitu. „Neomezenými vládci“ Liberecka se stala tzv. Hložkova revoluční garda, která ve jménu osvobozování a „odněmčení“ oblasti páchala trestnou činnost. Strach z ní měli nejen Němci, ale také čeští starousedlíci. (Lozoviuková 2017: 20, 21)

Ve fázi tzv. divokého odsunu odešlo z Liberecka více než 58 tis. původních německy hovořících obyvatel. Předpokládá se, že skutečný počet je ještě vyšší, neboť domovy původní obyvatelé opouštěli sami ze strachu z osvobozené Rudé armády i útoků ze strany českého obyvatelstva. První organizovaný odsun proběhl na Liberecku 28. ledna 1946. V průběhu roku 1946 bylo nuceně vysídleno téměř 42 tis. obyvatel. V následujících letech 1947–1952 muselo domov opustit dalších 17 tis. obyvatel. Jako ve zbytku pohraničí, museli pro zachování hospodářsky významných podniků specialisté s rodinami. Další zůstavší pocházeli ze smíšených rodin a z řad antifašistů. V případě Liberecka a Jablonecka se jednalo o specialisty ve sklářství, textilním průmyslu nebo ve dřevozpracovatelském odvětví. Zdokumentován je také případ liberecké pobočky Spořitelny, kdy i v roce 1946 zastával významný post ředitele oddělení Němec. (Lozoviuková 2017: 28–30)

S nuceným vysídlením autochtonního obyvatelstva souvisí také druhá stránka procesu, dosídlování českým obyvatelstvem. V prvních poválečných letech se jednalo o neorganizované osídlování, známé jsou především nájezdy tzv. zlatokopů, kteří rabovali domovy původního obyvatelstva. Od léta 1945 bylo státem koordinované dosídlování pod Osídlovacím úřadem. Hlavní etapa osídlování proběhla v letech 1945–1947, následovaná pobídkami k dosídlení pohraničí českými občany v letech 1949–1951. O dosídlování Liberecka i Jablonecka jsou zmínky až do roku 1959. (Melanová a kol. 2017: 335)

Prvními osídlenci byli tzv. hraničáři, osoby české národnosti žijící v tzv. Sudetech ještě před druhou světovou válkou. Na Liberecko mířily početnější skupiny z východní části pražského kraje (cca 40 tis.), reemigranti a repatrianti (např. volyňští a zelovští Češi). Nejméně početnou skupiny tvořili Slováci. Oba regiony se vyznačovaly již před válkou nedostatkem bytů a špatnými hygienickými podmínkami. Další problém byl např. v oblasti zdravotnictví, kdy liberecká i jablonecká nemocnice měla dlouhodobě nedostatek zdravotnického personálu kvůli odchodu lékařů i zdrav. personálu německé národnosti. (Lozoviuková 2017: 32–34) Hlavní etapa byla ukončena v roce 1947 a podle tehdejšího Státního úřadu statistického se do severních a severovýchodních Čech (Rumburk, Nový Bor, Doksy, Frýdlant v Čechách, Česká Lípa, Liberec, Jablonec nad Nisou, Vrchlabí, Broumov a Trutnov) zahrnující i dnešní Liberecký kraj přistěhovalo 249 tis. osob. Přesto, že byl Liberec vyhledávanou lokalitou novoosídlenců, do roku 1947 se ho podařilo dosídlit ze 70 %. Dle počtu obyvatel z dubna 1948 bydlelo ve městě cca 55 tis. osob, z toho pouze 3 tis. s německou národností. (Melanová a kol. 2017: 341)

Na Liberecku byla významná činnost Obchodní a živnostenské komory, která se snažila udržet podniky s tradicí v regionu, shromažďovala údaje o hospodářské a sociální situaci v kraji, vyhledávala mezinárodní spolupráci a byla mecenášem i organizátorem poválečného kulturního života v regionu. Její činnost byla zastavena v roce 1948 v důsledku politických změn.

Liberec byl veřejností vnímán jako sídlo Konrada Henleina, hlavní městem Sudetské župy, i proto byl zvolen pro organizování výstavy s názvem „Budujeme osvobozené kraje“. Výstava měla ukázat úspěšné počestění Liberce a dalších pohraničních oblastí a legitimizovat proces nuceného vysídlení stejně jako osídlování českými obyvateli. Výstava se konala v srpnu 1946 za účasti čelních politických představitelů. (Wiedemann 2016: 67)

Politické procesy související se změnou politického zřízení Československa na konci let čtyřicátých, a především v letech padesátých ovlivnily také Liberecko a Jablonecko. Výrazné osobnosti regionů z předválečné i poválečné doby byly odsouzeny ve vykonstruovaných politických procesech. Příkladem procesu s osobností regionu je případ Josefa Veverky. V Liberci zastával před druhou světovou válkou pozici obvodního tajemníka, a zároveň byl redaktorem týdeníku *Ještědský obzor*, vystupoval aktivně proti Henleinově politice. V době druhé světové války strávil několik let v nacistickém vězení. Po válce se zapojil znovu aktivně do politického dění v Liberci stejně jako do Obchodní a živnostenské komory, stal se šéfredaktorem *Stráže severu*. V roce 1950 byl zatčen a odsouzen v návaznosti na proces s dr. Miladou Horákovou na 12 let odnětí svobody, o čtyři roky později byl odsouzen na doživotí na údajnou účast v protistátní skupině Urban a spol. Propuštěn byl díky amnestii v roce

1964. V době tzv. Pražského jara působil jako předseda liberecké pobočky K231. V období tzv. normalizace byl znovu pod dohledem Státní bezpečnosti. (Melanová a kol. 2017: 347, 348)

Invaze vojsk Varšavské smlouvy na území Československa v noci z 20. na 21. srpna 1968 byla reakcí na tzv. Pražské jaro, tj. na ekonomické a společenské reformy v čele s generálním tajemníkem UV KSČ Alexandrem Dubčekem. Do libereckého regionu přicházela vojska Operace Dunaj od Hrádku nad Nisou a Nového města pod Smrkem, zatímco na Jablonecko mířila směrem od Tanvaldu. Ještě před překročením státní hranice viděla signály vojenská posádka na hradě Grabštejně a technici na budovaném vysílači Ještěd. Liberečtí občané byli od ranních hodin velice aktivní, a proto docházelo k častým potyčkám s projíždějícími vojáky. Několik mrtvých a mnoho raněných si vyžádala odplata za shozenou desku z radnice budovy na projíždějící vojenský vůz v podobě střelby z obrněných vozů hned v prvních hodinách invaze. Událost, kdy tank č. 314 vyjel z dráhy kolony a narazil do podloubí u hotelu Radnice na dnešním náměstí Dr. E. Beneše se stala symbolem srpna 1968 nejen pro Liberecko. Tato tragická událost si opět vyžádala několik mrtvých a mnoho raněných. Setkání umělců a dalších významných osobností nejen z oblasti kultury v Liberci na výzvu dr. Hany Seifertové vyústilo v sepsání „Výzvy spoluobčanům“ z 22. srpna 1968 koncipovanou přítomným Václavem Havlem. Společný pohřeb libereckých obětí prvních hodin okupace se konal 24. srpna za účasti 5 tis. lidí. (Karpaš 2004: 527, 528)

V první výročí okupace se státní moc obávala nepokojů a „provokací“ na Liberecku. Proto zde zasahovaly nejen armádní složky, ale také Lidové milice z okolních měst i Veřejná bezpečnost. Aktivní odpor místních obyvatel byl v době tzv. normalizace zařazen mezi okresy zasažené „pravcovým oportunismem“. Vytipované osoby, které nesouhlasily s okupací a Moskevským protokolem, byly rozptylovány do různých podniků, sledovaly se jejich kontakty apod. V okrese Liberec bylo v tomto období vyloučeno z KSČ přes 28 % členů, což významně překračovalo celorepublikový průměr. Další lidé odešli ze strany na vlastní žádost a KSČ v okrese ztratila přes 34 % svých členů. (Melanová a kol. 2017: 400, 401)

Liberecko se stalo významnou lokalitou občanské aktivity také v listopadu 1989. Liberecké Divadlo F. X. Šaldy se jako první mimopražské divadlo připojilo ke stávce umělců. V probuzení další občanské iniciativy měla velký vliv Střední průmyslová škola stavební, jejíž studenti zorganizovali spontánně průvod k budově libereckého OV KSČ a v improvizovaném prohlášení vyjádřili podporu pražským vysokoškolským studentům a požadovali informace o zásahu bezpečnostními složkami na demonstraci 17. listopadu 1989. O čtyři dny později se konala demonstrace původně ekologicky zaměřená, která se však změnila na protest proti

politickému zřízení. Protirežimní demonstrace se na dnešním náměstí Dr. E. Beneše konala i 25. listopadu 1989 za účasti 25 tis. lidí. (Karpaš 2004: 529, 530)

5.3. Regionální vědomí – vnitřní subjektivní identita regionu

Koncept institucionalizace regionů, jak ho chápe sociální geograf Ansi Paasi (1986; 2002), zahrnuje dvě složky regionální identity v podobě regionálního vědomí jeho obyvatel a regionální identity prostorové jednotky. Oba subkoncepty se vzájemně spojují v subjektivní (*image*) regionu, která je dále dělena na vnitřní a vnější. O vnitřním subjektivním regionálním vědomím z pohledu jeho residentů pojednává následující kapitola praktické části disertační práce. Metodickým východiskem je kvalitativní výzkumná strategie, která dokáže odpovídat na otázky spojené s tématy sociální reality a přináší metodické nástroje pro porozumění jednání aktérům a jejich konstrukci a interpretaci významů v kontextu životního příběhu. Pochopení a vhled od života jedince či kolektivu, jakým událostem ve svých životech přisuzují významy a jak je sami interpretují, přináší důležité poznatky k výzkumu regionální identity. Užitá metoda výzkumu biografického a narativního výzkumu se zaměřuje na výše zmíněné. Technikou biografických narativních rozhovorů zachycující každodennost jedince stejně jako významné události lze pomocí procesu kvalitativní analýzy nalézt odpovědi k výzkumu regionální identity. Mezi jedinečnými prvky identitotvorného procesu jsou nacházeny podobnosti, průniky i odlišnosti, které jsou dále komparovány se soudobým poznáním dle odborné literatury k jednotlivým tématům, viz kapitola Teoretické vymezení regionu a regionální identity.

Předložená kapitola k vnitřní identitě regionů, resp. k regionálnímu vědomí obyvatel, se tedy opírá o metodiku práce uvedenou v kapitole Metodika a cíl práce, a pracuje rovněž s teoretickými koncepty uvedenými v kapitole Teoretické vymezení regionu a regionální identity. Jednotlivé podkapitoly vzešly z provedených témat biografických interview s narátory v rámci životopisného vyprávění a doplňujících otázek ve vztahu k regionální identitě, viz kapitola Metodické kroky výzkumu. V období let 2017–2021 bylo provedeno autorkou disertační práce v roli tazatelky 31 biografických rozhovorů v celkové délce přes 50 h záznamu. Struktura narátorů je uvedena přehledně v tabulkách 1–5 dle jejich zařazení k jednotlivým generacím, jak jsou vymezeny na základě literatury vzhledem k regionální identitě, viz kapitola Průběh realizovaného výzkumu.

Výběr narátorů nebyl závislý na věkovém či genderovém zařazení, rovněž na stupeň vzdělání nebyl brán zřetel při navazování kontaktů. Struktura narátorů s uvedením jejich místa bydliště, regionu původu, vzdělání, zaměstnání aj. pasportizačními údaji jsou uvedena v tabulkách 1–5.

Důraz byl kladen na zájem narátora o sdělení svého životního příběhu a zodpovězení doplňujících otázek s ohledem na výzkumné téma regionální identity.

Zvolenou výzkumnou oblastí je Liberecký kraj, resp. dva konkrétní okresy liberecký a jablonecký. Vzhledem k regionálnímu vědomí oslovených narátorů je práce zaměřena na liberecký a jablonecký region. Z rozhovorů však vyplynulo, že územně správní jednotka okresu Liberec zahrnuje minimálně tři různorodé oblasti z hlediska regionální identity; liberecký, frýdlantský a podještědský region. Narátoři k těmto regionům mají různou vazbu a v jejich identitotvorném procesu sehrávají různou úlohu.

5.3.1. Životní příběh a rodinná paměť ve vztahu k regionální identitě

Neopomenutelnou součástí biografických narativních rozhovorů jsou životní příběhy jedinců – narátorů. Jednotlivá vyprávění jsou unikátně konstruována a různý prostor je věnován jednotlivým tématům. V případě této práce jsou životní příběhy důležité pro získání souvislostí utvářející vztah narátorů k regionu, a tedy k regionální identitě.

Součástí těchto životních příběhů jsou v různé míře vzpomínky na rodinnou historii, která je analyzována v odborných pracích historických i antropologických a konceptualizována pod pojmy rodinná paměť či rodinná vyprávění.²⁵ Napříč generacemi v analyzované skupině narátorů platí, že čím více se v rodině vypráví o místě jejího původu, o předcích a odkud pocházeli, jaké byli jejich motivy k příchodu do dané oblasti, tím je jedinec s místem původu předků více spjat. Generační předávání v podobě vyprávění o rodinném původu/historii tvoří jeden z pilířů regionálního vědomí rodiny. Citace z provedených interview uvádějí příklady z rodinné historie narátorů, jejich různorodou konstrukci i akcentování jiných událostí. První citace odvozuje rodinnou historii od příchodu předků do regionu, druhá uvádí historické okolnosti vedoucí k příchodu rodiny do regionu a třetí konstruuje rodinný příběh pomocí jedinečného „úkazu“ v rámci rodiny.

²⁵ Rodinná paměť představuje soubor vzpomínek a příběhů, které si členové rodiny předávají z generace na generaci. Tento fenomén je předmětem zájmu výzkumníků z oblasti sociální psychologie, historie nebo kulturní antropologie. Podle výzkumu Schudsona (1995) rodinná paměť funguje jako nástroj, kterým se jednotlivci spojují se svou minulostí, což umožňuje udržet pocit identity a kontinuity. Tato forma paměti se často projevuje v ústních tradicích, rodinných rituálech a sdílených zkušenostech, které jsou kontextualizovány v konkrétní kultuře a čase (Assmann, 2011). Výzkum od Fivushe et al. (2011) zdůrazňuje význam emočních aspektů rodinné paměti, které hrají klíčovou roli při formování identity dětí. Děti se prostřednictvím sdílení pozitivních i negativních zkušeností učí chápat své místo v rodině a světě. Výzkumy také ukazují, že rodiny, které aktivně sdílejí své příběhy, mají často silnější vazby a lepší psychologické zdraví. Rodinná paměť není statická; může být přetvářena a reinterpretována podle aktuálních potřeb. K tomu přispívá fenomén selektivního zapomínání a úpravy příběhů podle toho, co rodina považuje za důležité nebo co odpovídá jejím hodnotám (Halbwachs, 1992).

„Moji rodiče se do Liberce vlastně přistěhovali hned po 2. světový válce, potkali se tady v pojišťovně a já jsem se narodil jako druhorozený...Bydleli jsme v Liberci vlastně kousek od centra ve starším činžovním domě, a ještě s námi bydlela moje babička, maminka maminky.“²⁶

„Takže z otcovy strany děda byl financ a byl proto financ, že byl pátý dítě z chalupy. Účastnil se 1. světový války a padnul do zajetí v Itálii a zbytek války jako legionář prožil v Itálii. A vrátil se jako legionář. Na to jsme měli být jako vždycky hrdý a pyšný. No, a právě proto, že nedostal chalupu, tu dostala nejmladší dcera, on se musel nějak uživit po první válce, když se rozhlídl, tak šel do státní služby a šel k finanční stráži. Tím pádem se stěhovali dost po té státní hranici tak dlouho, dokud ta hranice byla. To znamená do osmatřicátého, a potom se přestěhovali s jedním autem nákladním malým – si pobrali věci a odstěhovali se do vnitrozemí, to bylo u Mnichova Hradiště.“²⁷

„A protože měla babička do Venezuely uteklýho vzdálenýho bratrance, tak ten nabídnul, že by ta moje, maminka mohla do té Venezuely jet...Takže maminka, dá se říct předposlední lodí, co Němci pustili, a předposledním vlakem, co Němci pustili ještě, už to bylo jakoby v Protektorátu, ale ještě ...nebylo to jako v Německu, tak těsně ujela, nebylo jí ani 18 let. ...Vypracovala se, naučila se anglicky a španělsky a zamilovala se tam do nějakýho Čecha, přečkala tam válku. A na konci války, jí psali rodiče, ať se hned nevrací. A ona, jak byla těžce zamilovaná tam, tak přece jenom si řekla, že si toho kluka vezme. Ale protože byla jako katolička, tak že si pojede pro požehnání k rodičům. A přijela si v lednu 1948 sem pro požehnání rodičů. Komunisti jí sebrali hned po převratu pas a snoubenec zůstal tam. No, tak to překlepala a seznámila se s tátou, který byl totálně nasazený v Německu. A ten kamarád jeden, co tam byli spolu v Reichu, říkal, pojď začít znova, netrap se, přijed' sem, tady je práce dost. A tady přijel do toho Jablonce v tom roce 1946. Začal pracovat, potkali se s maminkou a pak jsme se narodili my.“²⁸

Aktivní vystupování předků jedince v prostoru např. v podobě spolkové, kulturní, sportovní činnosti či občanské angažovanosti, také formuje silnější sepětí narátorů s regionem původu.

„Děda se věnoval starostování a babička začala se sbíráním podještědského kroje. Ona udělala sbírku výšivek ze Světlý sestavila kroj a vydala brožurku Podještědský kroj. ... V Javorníku

²⁶ Rozhovor s narátorem JC, veden v domě narátora dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 1.

²⁷ Rozhovor s narátorem VS, veden v domě narátora dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 3.

²⁸ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 1.

bylo dlouholetý ochotnický divadlo, tatínek tam hrál a babička sepsala několik divadelních her.“²⁹

Předci narátorů utvářeli prostor, na který buď současné generace vzpomínají jako na místo původu rodiny, nebo v něm stále žijí a pokračují v jeho formování. Rodiny tedy zanechávají v daném prostoru svůj otisk, který působí v dalších generacích identitotvorně. Tento prostor může nabývat různě velkých jednotek – od obce, přes spolek, po region a současným žijícím potomkům je tím bližší, čím jsou rodinné stopy markantnější. Samozřejmě za předpokladu, že dochází v rodině k předávání informací v podobě sdílení příběhů a zájmů potomků o rodinnou historii. Jedná se tedy o velice individuální záležitost. I v rámci jedné rodiny dochází k předávání této paměti například pouze na některého z potomků, zatímco jiní tento zájem nemají a jsou orientováni zcela jiným směrem.

Popsaný element se pojí jak s rodinným zázemím a historií rodiny, tak především s *životním stylem* této nukleární sociální jednotky. Životním stylem je míněna především aktivita rodiny – např. opakované, časté návštěvy místa původu v podobě chalupaření nebo výletů do regionu, návštěvy příbuzných a dalších aktivit, a to především v době dětství a dospívání, kdy z psychologického hlediska dochází právě k utváření pout, zvyků formovaných emočním prožíváním v kontextu své vlastní identity, jak zdůrazňuje také ve své práci Fivusch et al. (2011). Pokud má jedinec možnost, předává tuto zkušenost dalším generacím. Vytváří se silné pouto či citová vazba k místě původu rodiny. Sociální vazby či spíše znalost místních sociálních vazeb a poměrů označovaná v odborné literatuře jako sociokulturní kapitál, viz kapitola Rozšíření pojmů region a regionální identita, je dalším nosným elementem rodinné identity a spjatosti rodiny s místem původu. Právě tato sdílená sounáležitost, vztahy mezi stakeholdery i socializační proces stejně jako kulturní hodnoty, duchovní život, způsob života a zájmy v daném prostoru ovlivňuje formování identity a vztah jedince k obývanému prostoru. Tyto významné prvky regionálního vědomí rodiny lze doložit na následujících citacích z analyzovaných rozhovorů.

„Babička psávala pro Akademii věd, psala heslář a zapisovala vlastně nářeční výrazy, který, tady se mluvilo zvláštním nářečím, a říkalo se o horách, že zpívají. Oni totiž na poslední slabice

²⁹ Rozhovor s narátorkou SP, veden v bytě narátorky dne 23.10.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 6.

ve větě zvyšovali hlas, jo. To bylo zajímavý, ještě si ty staré lidi pamatuju, ty košárky tak mluvily...“³⁰

„Protože naši byli turisté a takoví sportovci, tak se jim tady líbilo, protože Jizerský hory, tak odmala nás tahali na výlety. Tenkrát jezdila tramvaj z Jablonce do Janova, tak do Janova jsme jeli tramvají a pak jsme šlapali pěšky až nahoru na Královku a na druhou stranu, tam, kde je dneska přehrada josefodolská...“³¹

„Jinak co bylo takovou náplní mojí odmala, bylo, že jsme jezdili na chalupu do Jizerských hor na Bedřichov, no a tam jsem většinou, protože to byla stará chalupa v takovém horším stavu, takže jsem tam vlastně s otcem většinou pracoval na té chalupě, což byla pro mě zábava, což mě bavilo...“³²

Charakterizované prvky související s rodinnou, rodinným zázemím a aktivitou rodiny vedou k pojmenování významu regionu či místa původu rodiny pro jedince a to, *region srdce*. *Region srdce* lze definovat jako místo, kde se jedinec cítí být v bezpečí, vážou se na něj vzpomínky z dětství a raného dospívání, v blízkosti tohoto prostoru navazoval bezpečně svoje první sociální interakce mimo základní sociální jednotku, rodinu. *Region srdce* nemusí být totožný s místem narození ani žitím (rodáctvím, viz následující část kapitoly), což dokládá následující citace z rozhovoru s narátorem z první generace usedlíků, který prožil celý svůj dosavadní život v libereckém regionu, ale jeho rodina pochází od Mnichova Hradiště, se kterým cítí větší sounáležitost, zejména s jeho krajinou velice rozdílnou od přírodního prostředí Jizerských hor.

„Tam (pozn. Český ráj), to je krajina mého dětství. To je krajina mého srdce. Tam si jezdím odpočinout, tam jezdím být bezstarostný a tady [pozn. v Liberci] pracuju, tady prožívám, starám se o rodinu. Jednak se mi tam [pozn. Český ráj] líbilo, měl jsem tam hodnou babičku a podnebí tam bylo přívětivější a bylo to tam nějak uspořádanější. Tam ten statek měli Šimonovi už sto let předtím. Tady [pozn. v Liberci], tohle všechno byla samá náplava, jako v tom dětství. Dneska už jsme tady usazený, to jo. Máme tady baráky.“³³

Region se stane pro jedince tzv. srdcovou záležitostí také z důvodu známosti a blízkosti prostoru – prostorem ho důvěrně provedli jeho nejbližší členové rodiny, kteří k němu měli také

³⁰ Rozhovor s narátorkou JJ, veden v bytě narátorky dne 18.10.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 16.

³¹ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 10.

³² Rozhovor s narátorem LS, veden v bytě narátora dne 12.1.2019 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 6.

³³ Rozhovor s narátorem MT, veden v bytě narátora dne 20.1.2019 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 8.

silnou citovou vazbu. Ukazovali, kde rostou lesní plody, kudy teče potok, z jakého kopce je výhled na jejich obydlí, kde bydlí soused, předávali ústně tradovanou historii místa i v podobě klevetění, např. co jaký soused dělá typického a jaké jsou v jeho rodině poměry a vazby. Zdánlivé každodenní maličkosti však vedou k místní znalosti a sepětí s místem.

„Liberec mám ráda, je tu ale úplně jiný život. Na těch vesnicích bývala velká soudržnost, ten společenský život tam byl úplně jiný než ve městě, tam se všichni znali. Ono už to teď takový taký není, ale pořád tam existují hasiči, fotbalisti, sokol. Pořád ještě ty společenské vztahy mezi sebou jsou jiné. I když jsme činžák tady a známe se, ale nejdu si k někomu sednout, popovídat si. Ten užší vztah je ve městě omezený. Tam přijedu, dojdu na hřbitov a hned potkám několik lidí, se kterými se znám, popovídáme si, co se děje ve vesnici, zavzpomínáme. Ty vztahy jsou tam širší.“³⁴

Region srdce má v rámci budování regionální identity jedince velice důležité postavení. Zná ho důvěrněji, je k němu pozornější, citlivější ke změnám a zásahům do něj. To vše má význam při regionálním rozvoji. Z přístupů v regionálním rozvoji stavějící právě na blízkém vztahu residentů k regionu se jedná především o model endogenního rozvoje, který se zaměřuje na využití místních zdrojů a kapacit pro podporu dlouhodobého udržitelného růstu v daném regionu. Klíčovými aspekty jsou zde místní lidský kapitál, kulturní hodnoty, podnikatelský duch a schopnost rezidentů samostatně řídit rozvoj regionu. Model neoendogenního rozvoje klade důraz na zapojení místních aktérů, kteří mají k regionu blízký vztah a znají jeho specifika. Významnou roli zde hraje podpora místních inovací a spolupráce mezi místními komunitami, podniky a veřejnou správou. (srov. Bernard ed. 2010; Blažek, Uhlíř 2020)

Region srdce může nabývat různých prostorových rozměrů – od menších jednotek typu rodinného obydlí a jeho nejbližšího okolí, přes obec po subjektivní pojetí regionu ohraničeného dle preferencí jedince. Nemusí být ovšem totožný s životním prostorem jedince, resp. s prostorem, ve kterém jedinec žil v období dětství a dospívání, popř. kde žije v současné době. „Ruprechtice (pozn. městská část Liberce) mám rád, znám tu lidi, to jo. Ale víc doma se cítím v Bedřichově. Tam to mám hodně rád.“³⁵

Ve vztahu k regionální identitě narátoři vzpomínají ve svých životních příbězích na historické události formující jejich region. Volné vyprávění narátora bez větší intervence tazatele ukazuje

³⁴ Rozhovor s narátorkou SP, veden v bytě narátorky dne 23.10.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 20.

³⁵ Rozhovor s narátorem JC, veden v domě narátora dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 16.

významy, které narátoři přikládají svým zkušenostem. (Vaněk, Mücke 2011: 123) Ve vztahu k regionální identitě jsou pro narátory z libereckého i jabloneckého regionu nejvýznamnějšími událostmi nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva po konci druhé světové války a následné dosídlování pohraničních regionů ve druhé polovině čtyřicátých let a v padesátých letech 20. století. Uvědomují si, že příběhy jejich rodin jsou značně ovlivněny právě těmito dvěma klíčovými milníky. V rodinné paměti je jim dáván prostor a dochází k mezigeneračnímu předávání. Důsledkem těchto událostí se do regionu dostala novoosídlelecká generace a jejich potomci, tj. první generace usedlíků, která byla v mnoha případech přítomna přesídlování rodiny. Druhá a třetí generace usedlíků se již v regionu narodila a její regionální identita má oproti předchozím generacím jinou genezi. Historickým událostem let čtyřicátých a padesátých nebyla přítomna a ovlivnily je až dekády následující. Jejich předkové, tj. novoosídlelecká generace do regionů přišla z různých důvodů. Hlavním motivem však byla dle provedených interview možnost osamostatnit se a získat pracovní uplatnění, případně jednodušší získání nemovitostí či řešení rodinné situace.

„Když zvali, aby šli lidi do pohraničí, tak maminka se strejdou, tak se tady byli podívat. Protože maminka byla ze čtyř dětí, měli malinký hospodářství u toho Jičina, měli pár hektarů a na uživení celý tý rodiny to nestačilo, tak šli sem spolu s náma.“³⁶

„U těch Kvasin jsme měli v 45 roce malej domek, bylo nás tam 7 lidí dohromady ve dvou místnostech. Tak táta po válce řekl, že se budeme stěhovat do toho pohraničí, když to nabízejí a jeli jsme do Heřmanic. Tam měl zamlouvanou zemědělskou usedlost, ale už to dali někomu jinému, tak jsme šli na samotu...“³⁷

„Když skončila válka, tak rodiče se chtěli prostě osamostatnit, nechtěli bydlet u těch příbuzných. No a byla akce osidlovat pohraničí. Takže otec si zažádal v rámci Spořitelny, ve který pracoval, o nějaký přeložení někam do pohraničí a oni mu nabídli Jablonec nad Nisou. Takže aniž by to tady předtím nějak znali, tak se rodiče hned v tom roce 1945 přestěhovali do Jablonce. No a od té doby tady bydleli.“³⁸

Tato zjištění korelují s obecně vnímanou představou o vývoji pohraničních okresů (srov. Wiedemann 2016; Lozoviuková 2017), a především o jeho nově příchozích obyvatelích v druhé

³⁶ Rozhovor s narátorkou VČ, veden v bytě tazatelky dne 24.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 2.

³⁷ Rozhovor s narátorkou SP, veden v bytě narátorky dne 23.10.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 1.

³⁸ Rozhovor s narátorem VB, veden v domě narátora dne 30.6.2019 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 8.

polovině čtyřicátých let a padesátých letech 20. století. Narátoři se však vymezují vůči tzv. zlatokopům, kteří tvořili první vlnu osídlenců, avšak pouze dočasných a v regionech se neusadili, ale pouze využili možnosti snadného nabytí hmotného i nehmotného majetku.

„Jednak z toho nikdo jakoby nic neměl, ty lidi, co sem přišli, ten vztah moc k přírodě ještě neměli. Ten se vytvářel později, ano. Ono v podstatě ti první zlatokopové, co přišli, to nebyli dobří lidi charakterově.“³⁹

Z životních příběhů je také patrné uvědomování si různých indicií odkazující dosud na původní obyvatelstvo. Ať se jedná o různé prvky v krajině, kterou dokládá následující citace, nebo německy psané nápisy na budovách, architektonický styl vilových čtvrtí v Liberci i Jablonci apod.

„I když jsme třeba přišli tamhle, když tadyhle jdu kolem kapličky nebo tamhle a jdu lesem a najednou cejtím pod listím, že tam byl kdysi nějaký chodník, kterej musel někdo udělat – a to byli ty Němci před 100 lety, který věděli, proč ho dělají, protože jsme změnili návyky a cesty, tak jsme nechápali, proč tam ten chodník je, jo? Určitě tam kvůli něčemu byl, že ten člověk někam chodil.“⁴⁰

Události roku 1968 a následné období tzv. normalizace⁴¹ v československé společnosti se objevují ve vzpomínkách narátorů ve vztahu k jejich regionální identitě, ale je zde zjevná mezigenerační i meziregionální diference. Z tohoto důvodu je roku 1968 věnován prostor v následujících podkapitolách věnovaných mezigeneračnímu a meziregionálnímu srovnání.

Společenské a ekonomické změny související s nově ustanoveným politickým režimem v Československu po roce 1989 a především ekonomicko-hospodářské změny devadesátých let 20. století jsou dalším historickým obdobím objevujícím se v životopisných vyprávění oslovených narátorů, kde lze vysledovat vztah ke zkoumaným regionům. Narátoři transformační období devadesátých let ve svých vzpomínkách neuvádějí přímo za historický

³⁹ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 4.

⁴⁰ Rozhovor s narátorem VS, veden v domě narátora dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 4.

⁴¹ V práci je tzv. normalizace chápána ve smyslu období následujícího po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 jako je tomu v případě historických studií. Tzv. normalizace měla několik fází – od postupné odstavování Alexandra Dubčeka a jeho vedení jakožto řídicí koncepční síly, stranické čistky (bezpečnostní složky, armáda, odbory, zájmové organizace aj.) po zahájení výměny stranických legitimací prověřkovými komisemi tzv. Dopis ÚV stranickým organizacím schválený koncem ledna 1970. V obecném diskurzu je normalizací rozuměno období let 1968–1989 (srov. Otáhal 2002, Pullmann 2011, Rychlík 2019).

milník ve vztahu k jejich regionu, ale v rozhovorech je právě na toto období odkazováno ve smyslu dalších socioekonomických změn, které postihly pohraniční oblast (srov. Vaněk, Mücke 2016). Sklářský a textilní průmysl, který byl po desetiletí tradičním odvětvím v regionech, se po nuceném odchodu německy hovořícího obyvatelstva musel postupně obnovovat za účasti nově příchozích obyvatel do oblasti. Z pohledu narátorů, státem řízené podniky prosperovaly a přinášely jim stabilní zaměstnání a jistoty, a především se staly pokračovateli započaté regionální tradice v oblasti textilního a sklářského odvětví. Ekonomická transformace devadesátých let 20. století z perspektivy oslovených narátorů je obdobím sociální a ekonomické nejistoty, vyplývající z existenční nejistoty podniků, kdy byla zejména ohrožena tradice textilní a sklářské výroby v regionu jako v období po druhé světové válce. Kontinuita regionální tradice se ve zkoumaných oblastech významně liší. V jabloneckém regionu sklářská tradice pokračuje, zatímco v libereckém regionu textilní tradice nepřekročila transformační období (k symbolickému významu průmyslu v daných regionech viz kapitola Symboly regionů z narátorské perspektivy). V současné době liberecký region prochází další nejistotou, kdy nově vzniklá tradice v podobě výrobních podniků a služeb v řetězci automobilového průmyslu je ohrožována opakovanou krizí dodavatelsko-odběratelských vazeb (např. pandemií Covid19 v letech 2020 až 2022, válečným konfliktem na Ukrajině započatý v roce 2022).

„Já už víc jak 10 let pracuju v automotive a ta situace tady je nejistá. I když jsme velká dodavatelská firma pro Škodovku a další, pořád se propouští ve výrobě, nevíme, kdy budeme mít další zakázku.“⁴²

Proto toto nově vzniklé odvětví v Libereckém kraji nemá identitotvorný charakter. Zatímco přetrvávající sklářská výroba v jabloneckém regionu si identitotvorný charakter naopak udržela, viz kapitola Symboly regionů z narátorské perspektivy. Proměna či ztráta sociálních a ekonomických jistot v úzké vazbě na průmysl v regionu je zkušeností napříč generacemi v rámci regionu. Zážitky a prožitky narátorů vázající se na tyto nejistoty se opírají o zkušenost předchozí generace nebo jsou předávána generaci další.

Tématem propojujícím rodinnou paměť, životní vyprávění s významem regionů v průběhu života narátorů, viz kapitola Význam regionů v průběhu života narátorů, je rodáctví (ke konceptu rodáctví viz kapitola Koncept rodáctví ve vztahu k regionálnímu vědomí). Tento sociálně-kulturní koncept odkazující na vztah jednotlivce k místu jeho narození nebo výchovy,

⁴² Rozhovor s narátorem JV veden v bytě narátora dne 3.1.2021 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 20.

a na identitu, která z tohoto vztahu vyplývá, je dalším neopomenutelným prvkem regionální identity. Rodáctví zahrnuje nejen emocionální a symbolické spojení s konkrétní geografickou oblastí, ale také širší vazby na společenské a kulturní struktury, které ovlivňují vnímání vlastní identity (srov. Heřmanová, Chromý a kol. 2009). Druhým možným pohledem na rodáctví je statistické pojetí, kdy je rodákem označena osoba, jejíž bydliště v době narození bylo ve stejné obci, v jaké měla k datu sčítání obyvatelstva obvyklý pobyt. (Český statistický úřad 2011)

Z analyzovaných rozhovorů vyplývá, že koncept rodáctví není pro zkoumanou oblast pohraničních regionů snadno použitelný. Co se týká označení výrazem *rodák* samotnými narátory, jen jednotky z nich se takto identifikovaly se svým regionem, a to zejména z Jablonce nad Nisou a okolí. Ostatní nárátoři, kteří se narodili v libereckém nebo jabloneckém regionu a dosud v něm žijí a v rámci sčítání obyvatelstva jsou do této kategorie řazení, se tímto termínem sami neoznačili. V jejich vyprávění jsou však prvky rodáctví zjevné; mají emocionální spojení s regionem v podobě vztahu ke zdejšímu přírodnímu prostředí, jsou pro ně důležité širší společenské vazby navázané na region, přítomnost rodinných příslušníků nebo jiných osob v rámci jejich osobní sociálních sítí.

Citace odkazuje na vyjádření nárátorů, potomka původních obyvatel regionu, který cítí silnou sounáležitost s jabloneckým regionem a na mnoho místech rozhovoru tuto svou identitu připomínal.

„Já jsem rodák, nejstarší ze tří dětí. Narozen opravdu v porodnici v Jablonci. A cítím se tady jako rodák.“⁴³

Z analýzy provedených rozhovorů vyplývá, že pojmenování výrazem *rodák* není pro nárátoři při vlastní identifikaci podstatné. Pokud v tomto regionu trvale žijí od svého narození, jejich vazba k regionu je nepopiratelná. Nárátořka z první generace usedlíků v libereckém regionu žije v samotném Liberci po celý život a na mnoha místech v rozhovoru zmiňuje svůj pozitivní emocionální vztah k regionu, který lze označit také za *region srdce*, avšak slovem *rodačka* se neoznačila. Její regionální identita vystihuje následující citace.

„Protože opravdu Liberec mám ráda hrozně, říkám, že jsem na něj pyšná, že jsem ráda, že jsem z Liberce, že žiju v Liberci. Ale je to vlastně ten region, který mám v hlavě celý, že je pro mě můj milovanéj, oblíbenej, že jsem ráda, že žiju zrovna tady...“⁴⁴

⁴³ Rozhovor s nárátořem MK, veden v domě nárátoře dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 1.

⁴⁴ Rozhovor s nárátořkou SB, veden v bytě nárátořky dne 28.12. 2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 36.

Na druhé straně, existují rodáci v regionu, zejména z první osídlenecké generace, kdy jejich regionální identita ve významu *regionu srdce* je spjatá s místem původu jejich předků.

Mezigenerační srovnání

Původní obyvatelé regionu, tj. osoby, které žily před rokem 1945 v prostoru pohraničí a v literatuře jsou označovány za starousedlíky, disponují oproti generaci novoosídlenců silnější znalosti místního prostředí. Místním prostředím je v tomto případě míněna znalost lokálních sociálních poměrů a kontaktů, dále přirozená znalost historie místa, popř. místních zvyklostí v prostoru, či znalost přírodních a klimatických podmínek. Původní obyvatelé mají konkrétní místa v regionu spojena s historií rodiny, s jejími příběhy. Tento prvek identity je v mezigeneračním srovnání patrný také u druhé a zejména třetí generace. Důvod je zcela zřejmý – potomci novoosídlenců si postupně vytvářejí a předávají vazby k místu. Ukotvují se v prostoru a jejich sepětí s regionem je výrazně větší oproti regionální identitě novoosídlenců. Ti mají intenzivní vztah k regionu, ze kterého odešli, a snaží se ho předávat svým potomkům. Tím se může vytvářet vztah k regionu původu rodiny u převážně první a v menší intenzitě u druhé generace a vézt ke zmiňovanému fenoménu *regionu srdce*. Jednoduše řečeno, pokud např. prarodiče či rodiče pravidelně navštěvují region původu se svými potomky, a ti zde s nimi prožívají emočně významné chvíle, vytvářejí si k regionu také silný vztah, aniž by v něm dlouhodobě žili. V rodině dochází ke sdílení identity skrze poznávání rodinné historie v prostoru. U třetí generace usedlíků má již místo původu rodiny pouze svůj historický význam, nikoliv však identitotvorný.

„Táta, ten sem přišel – protože on byl nasazenej [pozn. totálně nasazený ve druhé světové válce, otec ročník 1922] v Německu, že jo..., on jím tam nějak utíkal ke konci války z Německa z těch lágrů, tak pak se dostal až na demarkační linii k Američanům, jenže dostal tyfus, takže tam byl dost dlouho v nějakém táboře, kde ho léčili. Tady už vlastně bylo po povstání pražským (pozn. Pražské povstání), tady už byl uzavřený mír a on se dostal do Prahy až někdy v srpnu (pozn. srpen 1945). Jenomže jeho tatínek na barikádě byl zraněný, dostal zásah, no a táta, když se vrátil do Prahy, tak ještě tatínka jako živého zastihl, ale pak během 14 dnů, tří neděl zemřel.“⁴⁵

⁴⁵ Rozhovor s narátorem JC, veden v domě narátora dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 6.

Čas zde platí za markantní faktor. Původní obyvatelé a jejich předkové se v prostoru regionu pohybovali po generace, předávali si v mezigeneračním dialogu své poznatky, zkušenosti a znalosti.

První generace má oproti druhé generaci silnější vazbu na region původu rodiny. U druhé generace dochází k významnému slábnutí vazby, u třetí má pouze historický význam (pokud nedochází k pravidelné návštěvě místa a tvorbě vlastních emocionálních vzpomínek na místo, např. v podobě chalupaření). Historky jsou vzdálenější v čase, jejich hlavní hrdinové (sousedé, vzdálení příbuzní atd.) jsou v mnohých případech již dávno po smrti, rodinný dům či chalupa má jiné majitele, změnilo se i socioekonomické zázemí rodiny.

Příkladem může být odpověď na otázku na sdílení rodinných historek u jedné z naráteček příslušné k třetí generaci.

„Táta nám je vykládal, když jsme byly malé. Myslím, že bych to teď ocenila víc, ale teď už to moc nezmiňuje, nevím proč. Takže to mám trošku v mlze ty historky. Ale vzpomínám si, že vždycky mluvil o svém tatínkovi, jak prožil druhou světovou válku.“⁴⁶

Slábnutí zájmu o místo původu rodiny a její historii potvrzuje také výpověď narátora, který na otázku, jaký vztah mají k rodinné historii jeho potomci (synové, vnuci a vnučky) odpověděl následovně.

„Je mi to hloupé, ale nezajímá je to.“⁴⁷

Opět nelze opomenout, že potomci mohou mít jiné zájmy než sdílení rodinné historie nebo že místo původu rodiny již nemá místo v jejich regionální identitě. Podstatným faktorem může být i to, jak naznačovala narátečka ve výše zmíněné citaci, kdy a jakou formou jsou s rodinnou historií potomci seznamováni a v jaké intenzitě.

Z mezigenerační komparace dále vyplývá, že vyjma třetí generace narátorů, je pro očité účastníky důležitým milníkem rok 1968 se srpnovými událostmi (více k význam události pro regionální identitu v následující podkapitole). Pro příslušníky druhé a třetí generace jsou pak pro jejich aktuální život významné transformační období charakteristické sociálně-ekonomickými změnami v devadesátých letech 20. století i události 21. století (vstup ČR do

⁴⁶ Rozhovor s narátečkou AH, veden v bytě tazatelky dne 9.12.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 5.

⁴⁷ Rozhovor s narátečem JB, veden v domě narátora dne 26.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 6.

Evropské unie aj.). U třetí generace lze také shledat, že pro ně není termín *rodák* či *rodáctví* v jejich regionální identitě klíčové, byť se s regionem identifikují.

Komparace okresů

Při srovnávání životních příběhů a rodinné paměti ve vztahu k regionální identitě bylo zjištěno, že mezi jabloneckým a libereckým regionem je patrná diference. První generace usedlíků z libereckého i jabloneckého regionu měla vlastní či přenesenou zkušenost s postupujícími vojsky Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968. V liberecké paměti regionu je připomínána událost, kdy tank najel do podloubí domu na dnešním Náměstí Dr. Edvarda Beneše i střelba v okolí liberecké radnice. V Liberci při těchto tragických událostech zahynulo 9 osob a 48 jich bylo zraněno. (Ústav pro studium totalitních režimů 2022) Pietním místem se stal pomník ve tvaru tankového pásu se jmény obětí u liberecké radnice. K prvním dnům srpnové invaze na Liberecko existuje mnoho zdrojů mapující vzpomínky residentů (srov. Dvořáková – Hádková 2008; Hamr 2018; Paměť národa 2022). Liberecké události jsou historiky a historičkami velice dobře zmapovány a díky významnosti odporu místního obyvatelstva, vysokému počtu obětí nebo přítomností Václava Havla jsou nedílnou součástí také vnější identity regionu. Oproti tomu jablonecké události jsou záležitostí pouze vnitřní identity regionu a jeho obyvatel. Mimo jablonecký region není tato zkušenost předávána.

Následující citace je pohled narátora, příslušníka první generace, na jablonecké srpnové události. V citaci narátor hovoří o rozdílné zkušenosti starších generací, které si začaly tvořit zásoby pro případ válečného konfliktu. Na druhé straně mladší ročníky, bez předchozích zkušeností z období druhé světové války, chtěly klást aktivní odpor. V citaci se také objevuje regionálně předávaný příběh o „jabloneckém kolaborantovi“, který nasměroval vojska varšavské smlouvy zpět na trasu směr Mladá Boleslav. Je ukázkou toho, že noví obyvatelé vytvářejí své vlastní příběhy z regionu, které jsou dále předávány a vytváří tak novou regionální paměť.

„Takže to byl takovej zážitek z toho roku 1968. 21. srpna ráno jsem šel do práce a koukám, že důchodci stojí fronty u obchodů. Já jsem říkal, co se děje, co je? A přijdu do práce a řekli, ty to nevíš? Přijeli Rusáci. Takže to byl ten ranní šok, že vlastně než jsem došel do práce, tak u všech potravin byly fronty lidí. A oni to byly starý lidi, který byli zvyklí, že prostě když se něco semele, válka nebo něco, tak prostě se musí nakupovat potraviny. S kamarádem jsme vzali kyblíky, štetky a už jsme psali, Okupanti, idíte damoj, na ten náš barák, a potom jsme šli ještě po městě, tak jsme to prostě popisovali. Protože jsme viděli, že to jiný lidi dělaj. No a pak

vlastně pracovat se nedalo, že jo, tak jsme se víceméně některý lidi shromáždili před radnicí a čekali jsme, až přijedou Rusové, že jo. No a teďko furt samý zprávy, že jedou vod Tanvaldu, že jedou vod Liberce, a nic. My mladý jako jsme to hrozně těžko nesli, protože furt jakože nás teda přepadli, teďko bylo vidět nebo slyšet z rádia z Prahy, jak vlastně se tam u rozhlasu bojuje a my vlastně tady v Jablonci furt nic...Rusové furt nejeli, pak jsme se dozvěděli, že vlastně jeden kolaborant z Jablonce jel na motorce do Tanvaldu, protože jedna ta ruská kolona jela z Harrachova z Polska, z Harrachova do Tanvaldu a tam lidi otočili cedule. Místo aby jeli na Turnov a na Mladou Boleslav a na Prahu, kam chtěli, tak to votočili, aby ty Rusáci jeli na Jablonec. No jenže tenhle ten kolaborant z Jablonce tam na motorce dojel a stihnul to před tou kolonou a řek jim prostě ne, já vás povedu a jel před nima až do Turnova a nasměroval je na Mladou Boleslav. Takže Rusové prostě do Jablonce nedojeli a ty, co jeli jako od letiště támhle z Hradčan, od Mimoně, jeli jako do Liberce, tak ty potom jeli taky na Prahu. Takže do Jablonce nikdo nedorazil. No a my jak jsme celej den na ně čekali, tak už jsme byli tak frustrovaný, že večer teda jsme říkali na horním náměstí, tenkrát se to jmenovalo Náměstí Rudé armády, je tam socha Rudoarmějce, sundáme ji. Tak jsme se zase tam, tak když jsme tam došli, tak už tam někdo měl přitažený takový ocelový lano a tím jsme teda tu sochu strhli...“⁴⁸

V rodinném vyprávění je také prostor pro vlastní interpretace a pohledy na nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a následné dosídlování. Z analýzy provedených interview lze konstatovat, že jablonečtí narátoři jsou k těmto událostem ve svých vzpomínkách významně kritičtější a nedopouští se bagatelizace těchto historických události formující jejich region. Důvodem může být např. četnější kontakt se zůstavšími německy hovořícími obyvateli jabloneckého regionu, a tedy představení si konkrétních osob a jejich příběhů, viz kapitoly Symboly regionů z narátorské perspektivy a Role pohraničí a příhraničí v regionální identitě jejich obyvatel. U novoosídlenecké a první generace v libereckém regionu naopak více dochází k anonymizaci a vytěšňování událostí spojených s nuceným vysídlováním autochtonního obyvatelstva.

„To bylo to samý jako tu chalupu na Bedřichově – tu už nikdo nechtěl vlastně, že jo, ta by spadla. No tak vlastně přišli a přemlouvali lidi, aby si ji koupili.“⁴⁹

⁴⁸ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 20.

⁴⁹ Rozhovor s narátorem JC, veden v domě narátora dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 7.

Jak píše Kreisslová (2016: 284) k problematice nuceného vysídlení a vzpomínání na něj v české kultuře: „Paměť navíc reaguje vždy na potřeby přítomnosti a je také vždy úzce spjata s individuální a kolektivní identitou. Z těchto důvodů může docházet jak ke spontánnímu, tak k řízenému zapomínání...“ Zvláště pro potomky novoosídlenců není jednoduché přijmout představu, že jejich rodiče přišli do regionu a zabrali byt či dům rodině, která byla nucena odejít. Z tohoto důvodu může docházet ke zjednodušování rodinného vyprávění o příchodu do oblasti dalším generacím. Nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva i vzpomínání na něj z českého i německého pohledu již historiografií, kulturní antropologií i sociologií velmi dobře zmapováno a výše popsané jen opakuje již známé narativy (srov. Von Arburg 2005; Von Arburg, Staněk 2010; Lozoviuková 2010; Novotný 2012; Wiedemann 2016).

5.3.2. Význam regionů v průběhu života narátorů

Z proběhlých interview vyplynulo, že regionální identita je silně ovlivněna významem daného místa v průběhu života jedince. Během života jsou v hodnotovém žebříčku jedince různé potřeby, pomocí kterých si vytváří vztah k danému prostoru. Vlivem různých životních situací (změna zaměstnání či vzdělávací instituce, možnost koupě nemovitosti, založení rodiny aj.) dochází v průběhu života ke změnám regionůžití. V práci je pracováno s místem narození, místem původu rodiny, místem současnéhožití či *regionem srdce*. Již z analýzy životních příběhů ve vztahu k regionální identitě, viz kapitola Životní příběh a rodinná paměť ve vztahu k regionální identitě, vyplynulo, že regionální identita je odvozena právě od pojetí či významu regionu pro daného člověka. V mnoha případech je *region srdce* totožný s regionem současnéhožití, místem narození nebo pragmatickým regionem, ale právě jeho rozdílnost od ostatních vede k jeho hodnotě v diskuzi nad regionální identitou.

Místo narození i místo současnéhožití mají výrazný vliv na regionální identitu jedince. Pokud je místo narození totožné s místem současnéhožití, lze z rozhovorů analyzovat, že zde dochází k promísení citové a pragmatické vazby k místu/regionu. Pokud se tato dvě místa liší, emocionální vazba na místo narození bývá silnější oproti vazbě na současnéžití. Současný prostor se stává více místem pragmatickým a jeho funkce v životě člověka je prokazatelně rozdílná.

Třetí variantou je *region srdce*, jak byl zmíněn v kapitole o významu rodinné historie na formování regionální identity, viz kapitola Životní příběh a rodinná paměť ve vztahu k regionální identitě. Nemusí se jednat o prostor, kde by jedinec trvale žil, ale váží se k němu jeho nejruznější emocionální vzpomínky z období dětství, dospívání. Záleží na emocionálním

sepětí narátora s daným prostorem, kdy na něj působí faktory rodinného narativu o místě, četnost návštěvy, vlastní vzpomínky na prostor aj. Především u příslušníků generace starousedlíků, tj. původních obyvatel regionu, je *region srdce* totožný s místem současného žití. Pragmaticčnost prostoru pro ně není prvořadá. Naopak novoosídlenecká generace a její potomci, tj. první generace osídlenců, definuje nejčastěji region původu rodiny jako „srdeční záležitost“, ale také jako místo radosti, bezpečí a odpočinku. V jejich paměti se pro ně stalo „krajinou dětských snů“.

„Moc jsem vzpomínala, moc, protože tam jsem navazovala první přátelství. Pak jsme se scházeli... Jednak můj kraj je Český ráj. Na ten nedám dopustit, jako Mnichovo Hradiště, Drápský světíčky, a tohle všechno, to jsou dva mé domovy, takový ty pravý. Že se mi narodily v Liberci děti, to je hezký, to vím, ale ráda se tam vracím a vzpomínám. Čím jsem starší, tím je to intenzivnější.“⁵⁰

Místo narození je spjaté se známostí prostoru, pocitem bezpečí spojeným s nejbližšími příbuznými, kterými bývají kromě rodičů také prarodiče a další příbuzní. Jedná se o místo vzpomínek a minulosti člověka.

„Vrchlabí nebo Valteřice, já to беру jako jednu oblast, kde jsem vyrůstal, protože ve Vrchlabí jsem měl babičku, dědu, fotbal a školu. Ve Valteřicích jsem bydlel.“⁵¹

Důvody, proč nátoři nejsou stále v regionu/místě svého narození, jsou různé, avšak mají shodný znak – pragmaticčnost rozhodnutí. Mezi důvody uváděnými oslovenými nátoři jsou pracovní uplatnění po střední nebo vysoké škole, následování partnera/partnerky a uzavření manželství, narození potomků a jejich ukotvenost v místě (školky, školy, volnočasové aktivity, přátelé apod.), možnost pořízení si vlastního bydlení, sportovní a kulturní vyžití.

„Je to pro mě příjemné místo k žití. Je to místo, kam se rád vracím, kde se cítím dobře. Rád tady žiju, můžu tady najít sportovní, kulturní vyžití, který mám rád.“⁵²

Na otázku, proč se do rodného kraje nevrátili, odpovídali převážně, že vazby jsou již zprerhané a vytvořili si pouto k současnému regionu. Opět se zde objevuje převážně pragmaticčnost tohoto

⁵⁰ Rozhovor s nátořkou VS, veden v domě nátořky dne 27.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 9.

⁵¹ Rozhovor s nátořem JV, veden v bytě nátoře dne 3.1.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 7.

⁵² Rozhovor s nátořem JV, veden v bytě nátoře dne 3.1.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 7.

pouta, kdy hlavními důvody jsou občanská vybavenost, dopravní dostupnost, kulturní a sportovní vyžití, rodina a pracovní uplatnění.

„Tam se asi žije hodně složitě, protože si myslím, že tý práce tam je málo, a prostě po týhle praktický stránce ten Liberec je daleko pohodlnější, lepší, to v každém případě. Ale asi tam, kde se člověk narodil a vyrůstal, tam ho to táhne prostě. Ale jako že bych se tam odstěhovala, to si neumím představit, protože nevím, čím by se tam dalo žít – to tam mají ty lidi hodně složitý.“⁵³

Následující citace je zástupcem popisu vnímání významných míst v životě jedince – regionu srdce a regionu žití, regionu pragmatického. Narátoři sami často v rozhovorech používají výrazu „přirůst“. Tím lze doložit, potřebu ukotvení se v prostoru, na jehož základě pak lze hovořit o formování regionální identity.

„Já jsem nikdy nepřišla k Jizerkám, nikdy. Nikdy mě prostě nelákaly. Mně se to tady zdá moc vlhký, studený. Když jsem v u toho Mnichova Hradiště, tam jsou borový lesy a tam je to úplně jinačí. Tam byly houby, různé lesní plody, ale tady já jsem nikdy, jestli jsem byla někdy v těch Jizerkách, kdybych to spočítala asi 5x celkově. Ale jinak, že tady jsem mohla jít do divadla, to bylo fajn, to jsem jako oceňovala. My jsme dřív chodili dost na takovýhle akce... Takže tady spíš, že jsem měla práci a narodily se nám děti.“⁵⁴

S rozdělením míst dle významu pro narátory souvisí také jeho popis. Narátoři dostali shodně otázku, jak by cizinci a nerezidentovi daného regionu charakterizovali, kde žijí. Pokud narátor má silnější vazbu k místu narození než k místu svého současného žití, pak lze vysledovat následující. Narátor sice jako první informaci při dotazu na místo svého života uvede větší administrativní jednotku, ale záhy dodá, odkud opravdu pochází a k jakému místu má silnější emoční vazbu. Viz následující citace z rozhovoru s narátorkou, která se narodila a dětství prožila ve vesnici u Frýdlantu v Čechách, ale od 18 let pracuje a žije v Liberci.

„Říkám, že jsem z Liberce. Že bydlím v Liberci, ale že jsem se narodila ve Frýdlantě, že pocházím odjinud. Že teď bydlím v Liberci, že tam mám postavený dům, mám tam zaměstnání, ale že pocházím z vesnice, z Krásného Lesa u Frýdlantu v Čechách.“⁵⁵

⁵³ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 5.

⁵⁴ Rozhovor s narátorkou VS, veden v domě narátorky dne 27.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 9.

⁵⁵ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 5.

Pokud by narátoři hovořili s cizincem, jako první sdělí informaci, že jsou ze severu České republiky, poté přidají informaci o větším městě poblíž jejich místa žití, v případě narátorů oslovených pro tuto práci jsou to tedy města Liberec a Jablonec nad Nisou.

Třetí možností je představení místa nerezidentům regionu, kteří pocházejí z České republiky. V tomto případě narátoři sdělí, že sice žijí např. v Liberci nebo Jablonci nad Nisou, ale přidají informaci o bližší lokalitě, užším prostoru, se kterým se identifikují, tedy např. městskou čtvrtí, vesnicí v blízkosti větší administrativní jednotky apod.

V případě, že jedinec po celý jeho život nezměnil místo svého žití, tedy místo současného žití je totožné s místem narození, liší se jeho popis v případě představení místa cizinci. Používá výrazu, kterým jasně deklaruje svou příslušnost k místu, rodák/rodačka.

„Já jsem libereckej rodák, ten okruh, to jsou moje Ruprechtice (pozn. Ruprechtice je liberecká městská čtvrť, která byla do roku 1939 samostatnou obcí (Spalová, Umlauf 2017: 48)).“⁵⁶

V rozhovorech narátoři zcela absentují, že pocházejí či žijí v Libereckém kraji, a to napříč generacemi i zkoumanými regiony. Tato direktivně vytvořená správní jednotka se z provedených rozhovorů nejeví jako identitotvorná. V případě Libereckého kraje může být důvodem i fakt, že jednotlivé okresy jsou velmi různorodého charakteru. Ať je emocionální sepětí s regionem současného žití jakékoliv, nejvýznamnějším prvkem je pracovní uplatnění, jistota v zaměstnání, dopravní dostupnost a občanská vybavenost. Z provedených rozhovorů s různými generacemi regionů se jeví, že právě skrze zmiňované prvky lze podporovat regionální identitu jeho obyvatel.

Mezigenerační srovnání

Generace starousedlíků disponuje oproti ostatním generacím přítomných v prostoru podstatnou výhodou ve vztahu místa a regionální identity; jedno místo zahrnuje vše – od místa narození přes místo současného žití i *regionu srdce*. Jeden region, ke kterému si předci starousedlíků utvářeli vztah a současní potomci ho prohlubují nebo mění na základě nynějších konsekvencí. Generacím jsou známá místa, příběhy nebo přírodní a klimatické prostředí. Ostatní generace se musí v průběhu svého života vymezit k regionu původu rodiny. I když již druhá a třetí generace usedlíků je značně časově vzdálena od nuceného vysídlení autochtonního obyvatelstva i vlnou osídlování regionů, v průběhu svého života je konfrontována s onou „nepůvodností“ rodiny

⁵⁶ Rozhovor s narátorkou SB, veden v bytě narátorky dne 28.12. 2017 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 18.

v regionu. Generace starousedlíků jinou zkušenost vlastní či přenesenou s jiným regionem obvykle nemá (vyjma studií či času stráveném vojenskou docházkou). Ostatní generace touto zkušeností disponují. S časovým odstupem ovšem význam regionu původu rodiny oproti současnému regionu žití, zdá se, klesá. Interview s příslušníky pěti generací na tento fenomén poukázala.

Druhá, a především třetí generace hovoří o regionu z pragmatictějšího pohledu ve svém líčení než zbylé generace. Jejich současné místo žití, totožné s místem narození, jim vyhovuje z hlediska současných potřeb. Zde se oba zkoumané regiony propojují, neboť narátoři využívají výhod obou regionů. Důležitá je pro ně občanská vybavenost, blízkost přírody, četné možnosti sportovně-relaxačním i kulturních aktivit. Pokud se jedná o vysokoškolsky vzdělané osoby, pak je pro ně významná také existence univerzity v krajském městě.

Komparace okresů

Ve vztahu k regionální identitě byl shledán rozdíl u jabloneckých narátorů oproti libereckým ve velikosti jednotky místa současného žití, se kterou se identifikují. Jablonečtí narátoři nerámují svou místní příslušnost k určité městské části či čtvrti, případně k místnímu neoficiálnímu označení, zatímco liberečtí narátoři ano. Pro jejich regionální identitu je podstatná právě konkrétní čtvrť či městská část.

5.3.3. Symboly regionů z narátorské perspektivy

Symboly regionů z narátorské perspektivy lze rozdělit za prvé z pohledu významů regionu pro narátora v průběhu života, tj. na symboly místa narození, a symboly spjaté se současným žitým prostorem. Mezi nimi se prolíná také *region srdce*, který je konstruován na základě bezprostředního prožívání a emočních vazeb s nejbližšími členy rodiny, viz kapitola Životní příběh a rodinná paměť ve vztahu k regionální identitě. Druhé rozdělení vyplývá z definice a klasifikace regionálních symbolů podle jejich typologizace na symboly: identifikační, přírodní, krajinné, historické, sociokulturní a socioekonomické (Šifta, Chromý 2014 a 2017), viz kapitola Typologizace regionálních symbolů.

V rozhovorech lze nalézt různé kategorie symbolů závislých na životním příběhu narátora a jeho preferencích, zájmech. Symboly *regionu srdce* jsou více spjaté se samotnou osobností narátora a jeho preferencemi. Oproti tomu region místa současného žití je spojen s obecně přijímanými, vnímanými symboly, které z velké části tvoří i vnější identitu regionu.

Symbody spjaté s žitým prostorem

Symbody spjaté s žitým prostorem tvoří první kategorii symbolů mající vliv na formování identity jedince. Náleží sem obydlí jedince a jeho bezprostřední okolí, které však nabývá různě velkých rozměrů. Symbolem může být samotný dům se zahradou a jeho nejbližší okolí v podobě několika ulic, náměstí, blízká kulturně-historická dominanta nebo místo procházek. Narátoři z obou regionů zmiňují symbolem místa svého žití unikátnost prostoru – v případě Jablonce náměstí jdoucí do kopce a v případě Liberce obecně kopcovitý terén nejen v okolí města, ale i v jeho zástavbě.

„Tady v baráku se cítím nejvíc doma. Teďka tady v těch Ruprechticích, mám je rád, no. Znáš tady lidi vlastně, hodně lidí.“⁵⁷

„Ne, že bych to neměl rád, ale není tam náměstí do kopce, no.“⁵⁸

„...o Liberci se říká, že buď prší, nebo jdeš do kopce. A je to tak, i když ten úhrn srážek už není takový.“⁵⁹

Tyto důležité, často nevědomé, symbody svého prostoru si nárotoři nejlépe zvědomí nad myšlenkou, co by jim chybělo v případě přestěhování se do jiného města či regionu. Symbody spjaté s žitým prostorem tvoří primární pocit příslušnosti k regionu. Od uvědomění si symbolů v nejbližším okolí obydlí si jedinec může dále rozšiřovat hranice svého regionu a vnímat další kategorie symbolů.

V následujících citacích nárotoři vzpomínají na období svého dětství a vztahu k prostoru nejužšího domova. V první citaci nárotoř vzpomíná na místa her v dětství, na kterých si uvědomoval svou sounáležitost s prostorem a jeho hranice. Ve druhé nárotoř vzpomíná na dům, ve kterém vyrůstal. Kotvicím prvek je samozřejmě základní sociální jednotka, rodina, díky které dítě nabývá pocitu bezpečí.

„V dětství jsem byl lehce ostražitej, protože my jsme teda jako kluci bojovali o ten cvičák tady s Pavlovičákama, jo, to jako bylo dost silný, to byl ten cvičák a potom směrem tadyhle k

⁵⁷ Rozhovor s nárotořem JC, veden v domě nárotoře dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 17.

⁵⁸ Rozhovor s nárotořem MK, veden v domě nárotoře dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 35.

⁵⁹ Rozhovor s nárotořkou AH, veden v bytě tazatelky dne 9.12.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 7.

Jelenovi, to tam zase byli Liberečáci už, jo, takže to taky si člověk musel dát bacha, ale tady ty Liberečáci a Pavlovičáci do Ruprechtic na náměstí tam, to nesměli.“⁶⁰

„Tam jsem byl rád, protože tam byli vlastně rodiče, měl jsem tam rodinu. Ale jinak víš co, ten byt a ten barák, co jsme bydleli, tak ono to nebylo nic hezkýho. Mám to spojený s nošením uhlí, vynášením popelu a takový. Teď když tam vidím třeba i tu zahradu, jak to tam mají rozparcelovaný, rozdělený, dřív tam byly všude záhonky a kytky, jo, každý se tam staral o kousek zahrady, to tak nějak lidi sami si rozdělili a každý se o to staral, takže to bylo pěkný.“⁶¹

Přírodní a krajinné symboly

Druhou kategorií symbolů vzešlých z analýzy rozhovorů tvoří dominanty v krajině – pohoří, konkrétní hory, přehrady, vysílače aj. Narátor se při pohledu na ně identifikuje s dominantou svého prostoru. Záměrně je uváděn „jeho prostor“, neboť nemusí být totožný s regionem coby administrativní a správní jednotkou. Přináší mu pocit jistoty, bezpečí, že je již ve svém, důvěrně známém prostředí. Spolu s dalšími prvky nejsilněji vytváří ohraničení individuálního regionu pro narátora. Zde platí, že čím blíže je člověk k dominantě, tím je jeho sounáležitost s jednotkou vyšší.

Pro obě zkoumané oblasti platí, že identitotvorným prvkem kombinujícím krajinný a sociokulturní symbol je rotační hyperboloid, televizní vysílač a hotel Ještěd⁶². Hora Ještěd byla odedávna dominantou nejen pro liberecký ale i podještědský region. Tvořila přirozenou hranici mezi německým a českým osídlením. V lednu roku 1963 vyhořela původní dřevěná chata s rozhlednou. Narátoři vzpomínají na požár, který byl vidět daleko do kraje. Dle jejich slov přišli o „svou rozhlednu“, aby se záhy identifikovali s moderní stavbou, která se stala identitotvorným prvkem pro obyvatele regionu i pro *image* regionu. Je jedním ze symbolů propojující vnější a vnitřní identitu. Narátoři Ještěd zmiňují v rozhovorech na prvních místech při výčtu symbolů, díky kterým pocítují sounáležitost s prostorem. Je pro ně také významným orientačním bodem ve vztahu k jejich osobním hranicím regionu.

⁶⁰ Rozhovor s narátorem VS, veden v domě narátora dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 4.

⁶¹ Rozhovor s narátorem JC, veden v domě narátora dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 16.

⁶² Ještěd je považován za ikonickou horu severních Čech. Se svou nadmořskou výškou 1012 metrů je nejvyšším vrcholem Ještědsko-kozákovského hřbetu. Ještěd je známý především díky unikátní stavbě televizního vysílače a hotelu, kterou navrhl architekt Karel Hubáček. Tato stavba byla dokončena v roce 1973 a stala se jedním ze symbolů české moderní architektury, oceněným prestižní Perretovou cenou. Svým futuristickým tvarem evokuje kosmickou loď a dokonale zapadá do siluety hory. Z vrcholu lze vidět například Krkonoše, Jizerské hory nebo České středohoří. Celkově je Ještěd významnou dominantou regionu a symbolem Libereckého kraje (Hrubý 2011; Sýkora 2019).

„Když jedu z Prahy, tak Ještěd beru jako symbol, že už se blížíme k domovu. Takže ten Ještěd opravdu je nepřehlédnutelný symbol a beru ho za symbol i pro ten můj domov.“⁶³

Pro obyvatele širšího jabloneckého regionu je pak geografickou dominantou rozhledna Černá Studnice.

Geografické symboly zahrnují také přírodní prvky jako řeky, hory nebo hornatou krajinu, které jsou klíčové pro regionální geografii také podle studie Zhang a Yan (2024). Tuto kategorii lze dle výpovědí narátorů vymezit úžeji např. v podobě lesů, luk, potoků, studánek nebo i přírodní a klimatické podmínky (vyhledává např. teplejší podnebí namísto chladného s větší četností srážek). Člověk se cítí být jeho součástí, je mu příjemné a vyhledává ho.

Hrdalo, Trojanović a Tomić Reljić (2019) identifikují jako hlavní symbol regionální identity terasovitou krajinu v oblasti chorvatského Dubrovníku. Tento prvek reprezentuje jak fyzické, tak kulturní aspekty regionu a je historicky důležitý pro místní obyvatele. Krajina je symbolem práce a tradic, které byly v regionu zachovány po staletí. Význam krajiny ve zkoumané oblasti práce, tj. Jizerských hor a Ještědsko-kozákovského hřebenu, je narátory pokládán za hlavní symbol regionální identity. Jedná se o historickou významnost krajiny, která byla klíčovým identifikačním prvkem určující také možnosti obživy původních německy hovořících obyvatel. V procesu identifikace nově příchozích obyvatel po roce 1945 v rámci osídlování oblastí formovala jejich vztah k prostoru. Z rozhovorů jsou analyzovány dva přístupy; nově příchozí obyvatelé se s krajinou buď identifikovali, přijali ji a v tomto smyslu předávali také svým potomkům pozitivní vztah k přírodnímu prostředí, nebo se vůči přírodním a klimatickým specifikům regionu vymezili a předávali pozitivní vztah svým potomkům ke krajině svého původu.

Následující citace dokládají významnost přírodního prostředí pro obyvatele regionů.

„Voda ve všech skupenstvích – přehrady, potůčky, prší, sněží... To je asi největší bohatství tohoto kraje.“⁶⁴

„Mně stačí stromy, já nepotřebuju mít budovu konkrétní, ale víš co, takový to zalesnění, takovýto zeleno, z kopce do kopce, že to tady je, to je pro mě symbol.“⁶⁵

⁶³ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 16.

⁶⁴ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 40.

⁶⁵ Rozhovor s narátorkou KJ, veden v domě narátorky dne 31.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 3.

Jestliže krajinným a sociokulturním symbolem a zároveň identitotvorným prvkem jsou pro narátory Jizerské hory a hora Ještěd, ani jednou nebyly zmíněny Krkonoše či nejvyšší hora Libereckého kraje, Kotel (viz kapitola Územní a geografické vymezení Libereckého kraje). Krkonoše jsou již mimo vymezení libereckého i jabloneckého regionu z narátorské perspektivy, i když administrativně část z nich náleží do Libereckého kraje, konkrétně do semilského okresu. To samé platí pro další chráněná krajinná území náležící do Libereckého kraje, např. Kokořínsko nebo Lužické hory, které opět nejsou identitotvornými prvky pro liberecký ani jablonecký region. Zde se prokazuje, že identita místně spjatá musí obsahovat prvky, které má jedinec na zřeteli, pravidelně je s nimi v kontaktu.

Následující citace z rozhovoru je ukázkou, že narátoři velice vnímají změnu klimatu v regionu. Často uvádějí změnu v četnosti dešťových a sněhových srážek. Region býval znám pro své deštivé a chladné počasí, dlouhé a tuhé zimy. V současné době přestává tato charakteristika platit z důvodu celosvětových klimatických změn. Důležitost přírodního a klimatického prostředí pro regionální identitu se z provedených rozhovorů jeví za velice silný identitotvorný prvek.

„Třeba broskve jsem zasadil z furiantství nebo jakoby navzdory tomu počasí před 20 lety a byl jsem potom šťastnej, že plodí, že to nakonec jde, ale nebylo to tím, že bych překonal počasí, ale bylo to proto, že se to počasí změnilo.“⁶⁶

„Myslím, že to tu máme úplně výjimečný ty přírodní podmínky. Když si vezmete, že tramvají přejedete z jednoho konce města na druhý, z jedné hor do druhé. To je naprosto úžasný, takový unikát.“⁶⁷

Narátorka spojuje přírodní symboly kraje s unikátností sociokulturní povahy. Výše uvedená citace je unikátní od ostatních vyprávění. Narátoři tramvajové spojení dvou významných měst regionu a zároveň dvou pohoří chápou ve smyslu jejich každodennosti, nikoliv za výjimečný či identitotvorný prvek. Přitom co se týká *image* regionu, je tato tramvajová trať známá a vyhledávaná také neresidenty.

Sociokulturní a historické symboly

Sociokulturní a historické symboly jsou dalšími identitotvornými symboly z analyzovaných rozhovorů. Herstein (2012) zmiňuje historické a kulturní symboly v městské

⁶⁶ Rozhovor s narátorem VS, veden v domě narátora dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 12.

⁶⁷ Rozhovor s narátorkou SB, veden v bytě narátorky dne 28.12. 2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 1.

architektuře, které přispívají k regionální identitě. Tyto symboly mohou být konkrétní historické budovy, veřejná umělecká díla, nebo jiné vizuální prvky, které jsou v daném regionu unikátní a reprezentují jeho historii a kulturu.

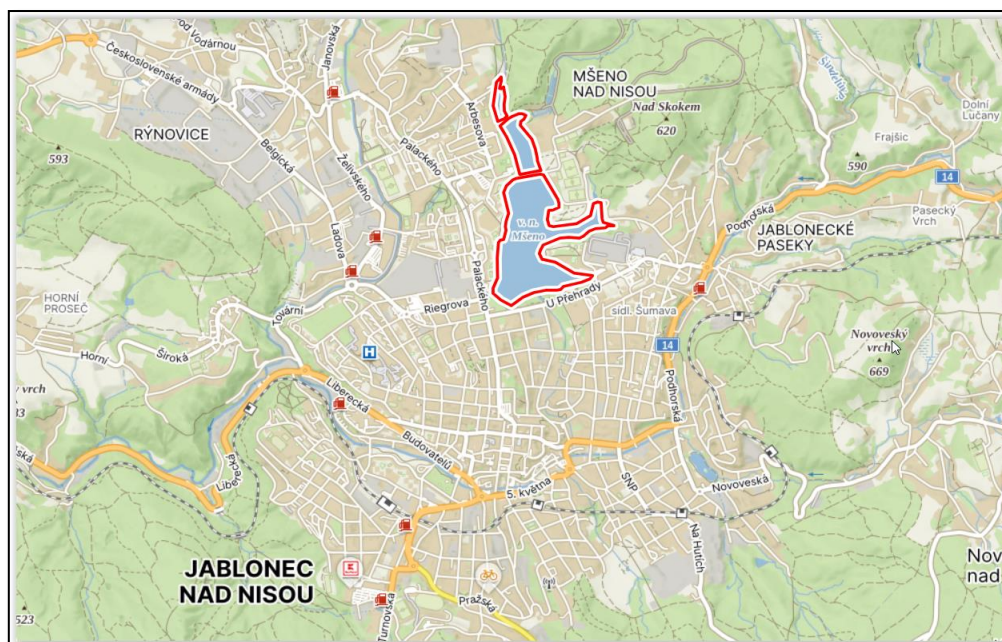
V případě Liberce se jedná o vysílač a hotel Ještěd, radnici na náměstí Dr. E. Beneše, budovu divadla F. X. Šaldy, Zoologickou zahradu Liberec, budovu bývalých lázní císaře Františka Josefa (v současné době Oblastní galerie Liberec) nebo Botanickou zahradu. Do této kategorie náleží také významné osobnosti regionu zmiňované v rozhovorech, a to např. Albrecht z Valdštejna – významná postava (nejen) regionálních dějin Liberecka a především Frýdlantska z přelomu 16. a 17. století, Theodor von Liebig – liberecký rodák podnikatel, továrník v textilním odvětví a automobilista, Ferdinand Porsche – vřatislavický rodák a konstruktér automobilů, Miloslav Nevrlý – zoolog a spisovatel knih o Jizerských horách, Karel Hubáček – architekt ovlivňující architektonickou podobu Liberecka, držitel Perretovy ceny. Dalšími zmiňovanými symboly jsou Krajská vědecká knihovna⁶⁸ kombinující prostor veřejné knihovny se vzpomínkou na židovské obyvatelstvo regionu, nebo Technická univerzita v Liberci coby významný nositel vysokoškolského vzdělání i napojení na průmyslový charakter regionu.

U Jabloneckých obyvatel rezonuje především přehrada Mšeno. Vyhledávána vodní nádrž má unikátní polohu, neboť je obklopena městskou zástavbou a zároveň je významným „ostrovem zeleně“, viz Obrázek č. 8: Mapa Jablonce nad Nisou s vyobrazením přehrady Mšeno. Byť by se nabízelo, aby byla zařazena mezi krajinné symboly, z důvodu její polohy, kdy netvoří dominantní bod oproti např. rozhledně Petřín, její hodnota tkví v kombinaci přírodního prvku s historickou, kulturní i volnočasovou hodnotou. Jeví se tak za ideální prvek identifikace pro obyvatele jabloneckého regionu díky své dostupnosti a propojení symbolů. Dalšími sociokulturními symboly v případě jabloneckého regionu jsou barokní kostel sv. Anny nebo budovy Staré radnice, neorenesanční budova situovaná na Dolním náměstí, a Nové radnice, funkcionalistická budova z třicátých let 20. století nacházející se na Mírovém náměstí v Jablonci nad Nisou. Symbolem kombinujícím opět krajinou a sociokulturní hodnotu symbolu je rozhledna a restaurace Petřín.

⁶⁸ Krajská vědecká knihovna v Liberci vznikla na místě bývalé synagogy, která byla vypálena během tzv. Křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938. Stavba na návrh architekta Radima Kousala je architektonicky unikátní, neboť se v ní nachází židovská modlitebna (veřejnosti nepřístupná) a veřejně přístupná knihovna. Slavnostní otevření se konalo symbolicky 9. listopadu 2000 a veřejnosti byl prostor knihovny zpřístupněn v březnu 2001. Historie knihovny. KVKLI.cz [cit 03-07-2024] Dostupné z: <https://www.kvkli.cz/o-nas/historie-knihovny>.

„A potom taková ta silueta z jabloneckýho Petřína, když se kouknete a vidíte tam v zákrytu tu Starou radnici, Novou radnici, kostel na Horním náměstí. Když jsem někde v cizině a vzpomenu si na Jablonec, tak vidím tohleto panorama Jablonce.“⁶⁹

Obrázek č. 8: Mapa Jablonce nad Nisou s vyobrazením přehrady Mšeno

Zdroj: vlastní zpracování na základě webového portálu mapy.cz.

Absenci nářečí či dialektu lze považovat také za specifický regionální symbol historické povahy. Původní německy hovořící obyvatelstvo hovořilo nářečím sudetské němčiny, jazykem *paurisch* (neboli *noppenn* – slangový výraz pro *paurisch*). Nářečím se hovořilo v oblasti Jizerských hor a části Krkonoš a v jabloneckém regionu. Spolu s autochtonním německy hovořícím obyvatelstvem z Jizerských hor vymizel, ale v nově vybudovaném domově v Neugablonz v Bavorsku se stal neopomenutelnou součástí identity odkazující na jizerskohorský region. V současné době však dochází k jeho zániku, neboť klesá počet hovořících mluvčích. Projekt *Neugablonz: Ein Stadtteil spricht Dialekt* (Schaurich 2004) se svými aktivitami (nahrávky mluvčích, nářeční kroužek, glosy v jazyce v místním periodiku, tvorba jazykového kurzu aj.) se snaží jazyk udržet v povědomí potomků jeho mluvčích. Vznikl také slovník tohoto nářečí s názvem *Paurisch: Wörterbuch der Gablonzer Mundart* (Hübner, Fischer 2013).

⁶⁹ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 16.

Na druhé straně může být připomínkou historie regionů spjaté s německy hovořícím obyvatelstvem současné používání výrazně vyššího počtu slov pocházející z německého jazyka. Tato skutečnost je uváděna všemi generacemi oslovených narátorů.

„Nebo i tím že tady není žádné nářečí, protože tady jsou lidi odevšad.“⁷⁰

Narátorka odpovídá na otázku, co by se mělo více v Liberci a obecně v regionu připomínat. Zároveň si uvědomuje, že mnohé věci jsou v regionu jiné kvůli nucenému vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a příchodu obyvatelstva nového z různých regionů republiky po druhé světové válce. Stále vnímá, že ukotvenost zdejších obyvatel je v mnoha směrech jiná oproti územím republiky nepostižených tímto politickým aktem, který zasáhl velkou měrou do charakteru celého regionu. V rozhovoru uvádí, kdy si uvědomila, že její region je odlišný.

„Uvědomila jsem si to, když jsem měla spolubydlící na koleji (pozn. VŠ koleje v době studií medicíny v Praze) ze Strakonic. A vlastně i jedna moje spolužačka je ze Strakonic. A to jsou holky patriotky, ty se tam vracely každý víkend. A vyprávěly mi o historii toho města, co tam mají za kulturní akce. Dodržují různé tradice, jsou aktivní v dudácké skupině. Velikonoce, Vánoce probíhají jinak než tady. Tak jsem si na tom uvědomila, že Liberec jako takový nemá žádný svoje specifický tradice. Přitom si myslím, že by bylo na co být hrdý.“⁷¹

Citace dokládá, jak jsou důležité pro formování regionální identity kulturní a historické symboly v podobě tradic a zvyků. Tato kategorie je zcela mezi narátory absentována. Orientují se především na symboly prostoru, symboly statické (hory, vysílač, budovy apod.). Martin a Capelli (2017) vyzdvihují význam participativních symbolů, tj. symbolů, které vznikají v rámci spolupráce s místními obyvateli a odrážejí jejich hodnoty a tradice. Tyto symboly jsou autentické a mohou tvořit silnou emocionální vazbu k regionu a stát se tak významným prvkem regionální identifikace. V identitě obyvatel libereckého a jabloneckého regionu dosud participativně-kulturní symboly v podobě zvyků a tradic nezaujaly přední místo, byť jsou v regionu přítomné, např. Valdštejnské slavnosti nebo Hejnické slavnosti (pokračovatel hejnické poutě k bazilice Chrámu Navštívení Panny Marie). Jedná se totiž o eventy dané ze shora, resp. jsou aktem rozhodnutí veřejné správy a aktivita tedy nevzešla zespoda od místních aktérů. Toto zjištění je v souladu s endogenním model regionálního rozvoje podporující

⁷⁰ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 12.

⁷¹ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 12.

myšlenku, že udržitelný a dlouhodobý rozvoj je nejefektivnější, když vychází zevnitř regionu a je řízen jeho obyvateli. (Pike, Rodríguez-Pose a Tomaney 2016)

Socioekonomické symboly a symboly volného času

Pro oba regiony je typická četnost sportovních aktivit i díky unikátním přírodním podmínkám. Sportovní a volnočasové aktivity⁷² jsou důležitým prvkem také při formování regionální identity i identity regionu. K těmto aktivitám navázaným na přírodní prostor viz kapitola Volnočasové aktivity a turismus v kraji.

Narátoři z první, druhé i třetí generace usedlíků si právě skrze multifunkčnost Jizerských hor pro sportovně-rekreační účely formovali svou identitu k regionu. Pokud mladý člověk navštěvuje sportovní či volnočasové oddíly (v rozhovorech je zmiňován např. význam skautských oddílů), díky kterým poznává svůj region a jeho okolí, tvaruje svůj prostor a vztah k němu. V dospělém věku je ke změnám v regionu citlivější, aktivnější oproti obyvatelům, kterým se tyto vnější podněty v dětství nedostávaly, a především se snaží tuto zkušenost předat svým potomkům.

„...Jizerský hory, protože jezdím na kole, chodím pěšky do Jizerek, chodím tam, jezdím tam na běžkách, mám to celý sježděný, takže ty Jizerky mě hodně přirostly k srdci. Už jako odmala jsem tam chodil, v pubertě jsem tam spal pod širákem, teď v dospělosti taky jsem tam párkrát už spal pod širákem, což by se jako nemělo, no.“⁷³

Symbolem je také Jizerská 50, běžkařský závod v Jizerských horách se startem v Bedřichově (v obci ležící mezi Libercem a Jabloncem nad Nisou). Padesát kilometrů závod se běhá v Jizerských horách od roku 1968 a od roku 1970 je také Memoriálem Expedice Peru.⁷⁴ V současné době je zařazen do dálkových běhů SKI CLASSIC. Závod má silnou komunitní a kulturní tradici a je podporován místními obyvateli i veřejnou správou stejně jako sportovními nadšenci. Zimní sporty lze zařadit mezi identitotvorné prvky identity regionu.

⁷² Četnost sportovních aktivit v regionech lze doložit např. agendou Oddělení mládeže a sportu Odboru školství, mládeže, tělovýchovy a sportu Libereckého kraje. Na webových stránkách úřadu jsou veřejně dostupné informace o spolcích a klubech na území kraje, viz Odbor školství mládeže, tělovýchovy a sportu – Liberecký kraj (2023).

⁷³ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 15.

⁷⁴ Memoriál Expedice Peru je součástí závodu Jizerská 50 a připomíná tragickou událost z roku 1970, kdy na hoře Huascarán v Peru zahynulo 15 československých horolezců. Tito horolezci se účastnili prvního ročníku Jizerské 50 a jejich památka je od té doby každoročně uctívána během tohoto běžkařského závodu. Memoriál je tak nejen sportovní událostí, ale také poctou obětem tragické expedice. Každý rok se účastníci závodu pokloní památce padlých, čímž si připomínají jejich odvahu a odkaz. (Jizerský 50 2023)

Mezi další symboly vážící se k volnému času patří fotbal nebo atletika (v aktivní sportovní i pasivní – fanouškovské podobě). Díky častým výjezdům týmů na jiná sportoviště narátoři mohli již v mladém věku poznávat svůj region a potkávat se nejen s vrstevníky, čímž si postupně vytvářeli silný emocionální vztah k jednotlivým místům.

„Od těch pěti, šesti let hraju fotbal, jsem hrál fotbal, teď už ho teda nehraju, ale furt jako sport nějak se kolem něj motám, furt to bylo něco, ale hlavně ten fotbal. Ten mě bavil celej život prakticky a mám to do dneška... prostě pro nás byl sport, táta hrál fotbal, tak jsme jezdili o víkendu na zápasy. Pak jsem začal fotbal hrát já, tak to bylo znova... Já mám k tomuhle regionu vztah přes ten sport. My když jedeme, teď jsme vezli holky na tábor, a já prostě, jedem někudy a já říkám, tady jsem hrál fotbal a tady jsme jeli.“⁷⁵

Mezigenerační srovnání

Z pohledu generací, jak jsou pro účely této práce definovány, si jejich zástupci všímají různých symbolů. Novoosídlenecká a první generace usedlíků považuje za symbol libereckého i jabloneckého regionu přírodní prostředí ovlivněné blízkostí Jizerských hor. Dále si všímají, a především komparují s místem původu rodiny zdejší klima, charakteristické delší zimou či četnější srážkám oproti vnitrozemským částem republiky. Vzhledem k různorodosti osídlenců co do jazyka, resp. nářečí, kulturních zvyklostí i sociálně-ekonomických skupin, bylo přírodní prostředí jednotícím, a tedy identitotvorným prvkem. V interview absentují významné osobnosti regionu. Tuto absenci lze interpretovat neznalostí historie a charakteru regionu v důsledku nepůvodnosti v regionu.

Pro třetí generaci usedlíků je signifikantní významnost symbolů volného času. Konkrétně třetí generaci oslovuje široké sportovní zázemí města Liberce i Jablonce a jejich okolí. V rozhovorech také zmiňují, že vědí o nových obyvatelích měst, kteří se přistěhovali do těchto dvou oblastí právě díky tomuto benefitu.

Třetí generace na rozdíl od předešlých zmiňuje významné osobnosti regionu coby jeho symboly. To lze přičíst většímu zájmu veřejné správy propagovat významné rodáky a aktivity Liberce i Jablonce a neprezentovat tato města pouze jako místa ke sportovnímu vyžití, ale také většímu akcentování regionální historie v učebních plánech především středních škol. Posilování znalosti regionální historie je jednou z priorit zmíněných ve Strategickém plánu Libereckého kraje 2021–2027, viz Strategie rozvoje Libereckého kraje. V současné době také

⁷⁵ Rozhovor s narátorem RJ, veden v domě narátora dne 30.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 11.

platí, že je obecně více připomínána, resp. nezamlčována, minulost regionů související s německy hovořícím obyvatelstvem. I proto zástupci třetí generace vzpomínají německy hovořící osobnosti jako T. von Liebiega nebo F. Porscheho.

Druhá i třetí generace zmiňuje coby symbol regionu libereckou knihovnu (Krajská vědecká knihovna v Liberci) nebo Technickou univerzitu v Liberci. Důvodem může být, že v posledních 20 letech došlo k významnému vzestupu Technické univerzity díky patentům v oblasti nanotechnologií. Současná budova knihovny byla veřejnosti zpřístupněna v roce 2001 a je tedy zástupcem moderní architektury ve městě, kterou opět více oceňují mladší ročníky. Zároveň je pro ně přirozenou součástí města, oproti starším generacím, která má budovy knihovny zažitou coby novostavbu.

Za historický symbol regionů vnímaný především zástupci původních obyvatel a jejich potomky je tzv. handl. Tato tradice je pro generace novoosídlenců a jejich potomků neznámá. Tradice obchodování byla přítomna v pohraničních oblastech, zejména v Sudetech před rokem 1945 a měla významnou roli v ekonomickém i kulturním životě místních komunit, zejména mezi českým a německým obyvatelstvem.⁷⁶ Handl nemusel být pouze o obchodování či směňování zboží, ale také, dnešním jazykem řečeno, o „jazykovém pobytu“, kdy se mladí lidé učili jazyk a zvyky druhého národa. Probíhala *de facto* neorganizovaná kulturně-spoločenská výměna na základě zvyklostí regionu, jež skončila nuceným vysídlením německého obyvatelstva. Z tohoto důvodu je vnímána za symbol obou oblastí výzkumu především původními obyvateli a jejich potomky. Stejnou zkušenost potvrzuje výzkum z oblasti Krkonoš a Podkrkonoší Duška (2022).

„A oni vlastně, že byli jako městský a starousedlíci, tak každý ten městskej starousedlík měl nějakýho svýho hospodáře v tom kraji, jak se říkalo. Tak naši měli v tom Bezděčíně. I za ty války tam chodil děda pašovat zpátky potraviny z toho kraje sem, aby přežili. Takže s těma sedlákami z toho vnitrozemí byla taková zvláštní symbióza, že měly ty rodiny vždycky spolu...

⁷⁶ Tradice zahrnovala výměnu zemědělských produktů, řemeslných výrobků a průmyslového zboží. Obchodní styky v pohraničí byly často ovlivněny geografickou blízkostí, jazykovými a kulturními podobnostmi mezi obyvatelstvem na obou stranách hranice. České a německé komunity obchodovaly pravidelně přes hranice, což přispívalo k jejich vzájemnému propojení a kulturní výměně. Tento obchod byl nejen formální, ale také neformální, což zahrnovalo drobné obchodníky, kteří nabízeli své zboží na trzích a jarmarcích v pohraničních městech. Tento dynamický obchodní systém fungoval až do vypuknutí druhé světové války. konflikty a politická situace vedly k postupnému zániku tohoto tradičního obchodního modelu. Po válce a s vysídlením německého obyvatelstva došlo k definitivnímu zániku této tradice.

Já jsem vlastně k nich chodil, než zemřeli, pro třešně. Byl takový zvyk tam chodit furt. Pro hrušky a pro ořechy.“⁷⁷

„Češi byli opravdu tady v té vyhraněné oblasti [pozn. Světlá pod Ještědem, Proseč v Podještědí...]. S Němci se samozřejmě také stýkali, docházelo k takové výměně mladých lidí českých německých, z německých rodin do českých rodin a z českých rodin do německých, tak aby v podstatě si rozuměli, co se týče jazyka, že jo, i naše rodina. Můj otec byl, říkalo se na handlu, v německé rodině a z německé rodině, rodiny mladík byl jako u mých vlastně prarodičů a učil se česky. Zajímavé je, že vlastně někdy v šedesátých letech, ten Němec co u nás byl na handlu přijel tatínka navštívit.“⁷⁸

Další mezigenerační rozdíl je možné shledat ve vpisování německých slov do českého jazyka. Tento jev je možné v rozhovorech vysledovat předně v generaci původních obyvatel a jejich potomků. Uvádějí slova každodenního významu jako šupléra (posuvné měřidlo), vercajk (nářadí), futra (zárubně dveří), kšeft (prodej) aj. Potomci původních obyvatel také vzpomínají, že zdejší německé obyvatelstvo mělo svoje sudetské nářečí a český jazyk si příliš neosvojilo.

„Paní Wolfová byla velmi dobrá Čecha a mluvila krásně sokolovna, jak se říkalo, a my jsme ji imitovali. A ty německy mluvící ženy tady jako kolikrát klevetily takovou tou zvláštní němčinou [pozn. v této oblasti se hovořilo sudetským nářečím *paurisch*, viz kapitola Symboly regionů], který by ani Němci nerozuměli, a povídaly si a my jsme z nich měli srandu a imitovali jsme je a ony po nás jako házeli něco vždycky. A vlastně i moje maminka říkávala, Martínku, běž do koridoru, zavři rygl a nešlapej mi na ten veškost, vezmi si štokrle. Mám to přeložit?.. Běž k hlavnímu vchodu, do koridoru, zavři rýgl, čili obrtlík, a nešlapej mi na veškost, jako šuplík, zásuvková skříň, protože já jsem si vždycky vytáhl šuplík a chodil po tom jako po žebříku a to jsem nesměl, a vem si štokrle, to byla stolička bez opěradla. Takhle mluvila.“⁷⁹

Komparace okresů

Na základě provedených rozhovorů pro obyvatele libereckého i jabloneckého regionu shodně platí, že symbolem orientace a příslušnosti k regionu, ačkoliv se ztotožňují s různě velkou

⁷⁷ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 16.

⁷⁸ Rozhovor s narátorkou SP, veden v bytě narátorky dne 23.10.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 1.

⁷⁹ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 39.

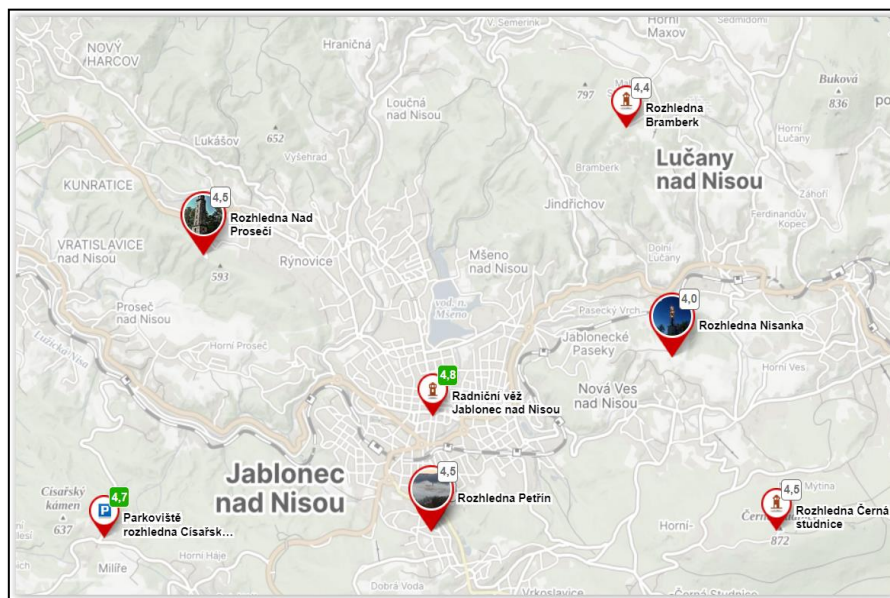
„...znamená pro mě, že budu doma, že to tam všechno znám.“⁸⁰

Význam Ještědu v meziregionálním srovnání na základě výpovědi narátorů lze chápat následovně. Pro obyvatele libereckého regionu je prvním a nejvýznamnějším symbolem, prvkem identitotvorným, symbolem hranic místa žití či *regionu srdce*.

„Určitě Ještěd. Určitě ten pohled na ten západ, na ten Ještěd ze všech možných míst. Ne nadarmo je kolem Jablonce tolik rozhleden, že jo. Když to vezmete, tak to taky nikde není, jo? To je taky specifický úplně.“⁸¹

Pro obyvatele jabloneckého regionu spíše představuje orientační bod širšího pojetí hranice svého regionu. Jablonečtí narátoři v symbolech uváděli také další rozhledny či vyvýšená místa s rozhledem do okolí. Jedná se například o Černou Studnici, která je dle slov jednoho z narátorů z Jablonce stejně významná pro identitu Jablonce, jako je tomu v případě Liberce a Ještědu. Dále mezi zmiňované rozhledny, který jsou v nejbližším okolí Jablonce nad Nisou patří Petřín, Nisanka, Nad Prosečí, Bramberk či Císařský kámen, viz Obrázek č. 9: Zobrazení rozhleden v okolí Jablonce nad Nisou.

Obrázek č. 9: Zobrazení rozhleden v okolí Jablonce nad Nisou

Zdroj: vlastní zpracování na základě webového portálu mapy.cz.

⁸⁰ Rozhovor s narátorem JC, veden v domě narátora dne 6.1.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 10.

⁸¹ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 36.

„Určitě je pro mě symbolem Černá Studnice. Ta je vidět odevšad. Pro nás z Jablonce je Černá Studnice to, co je pro vás z Liberce Ještěd.“⁸²

Rozhledny v okolí Jablonce nad Nisou pocházejí z konce 19. a začátku 20. století. Jejich vznik souvisí s rozvojem turismu a snahou o zatraktivnění Jizerských hor pro návštěvníky, což platí také pro současnou dobu. Nejstarší z nich je Černá studnice, která byla postavena v roce 1905. Rozhledny byly postaveny v době rozkvětu turistiky a byly součástí širšího hnutí za zpřístupnění přírody široké veřejnosti. Sloužily nejen k rekreaci, ale také k pozorování krajiny a přírodních krás. (Jizerské hory – Regionální průvodce 2019).

Jizerské hory a specifické počasí oblasti pro obyvatele libereckého i jabloneckého regionu shodně platí za přírodní a krajinný symbol, ale také za symbol volného času i prostoru žití. I když ne u každého narátora je typické počasí pro tuto oblast považováno za pozitivní symbol. Pro tento severní kout republiky stále platí chladnější podnebí, vyšší četnost srážek i delší zimy oproti vnitrozemským částem země navzdory klimatickým změnám.⁸³

Jablonečtí nárotoři uvádějí za nejvýznamnější symbol regionu, který má v procesu identifikace s regionem své nezastupitelné místo, jabloneckou přehradu, resp. vodní nádrž Mšeno, ale místní ji nazývají právě „jabloneckou přehradou“ či „jabloneckým mořem“. Nádrž byla postavena mezi lety 1906–1911 za účelem ochrany města před povodněmi. (Historie Jablonecké přehrady 2023) V současné době se jedná o vyhledávané vodní dílo k rekreačním účelům. Byť také Liberec disponuje svou vodní nádrží, přehradou Harcov, která byla jedna z prvních v severních Čechách, nejedná se o natolik významný prvek identifikace jako v případě jabloneckého regionu. Ačkoliv se jedná o stejný typ symbolu, pro identitu obyvatel jednotlivých regionů nejsou totožné.

„...protože já třeba za symbol Jablonecka беру přehradu, která vidět odtamtad není.“⁸⁴

Další odlišnost v meziregionálním srovnání je vztah k tradičnímu průmyslu patřící do socioekonomických symbolů regionu. Jablonečtí nárotoři uvádějí sklářský průmysl⁸⁵ za symbol

⁸² Rozhovor s narátorem DŠ, veden v domě narátora dne 10.7.2018 tazatelkou Irenou Cejgovou, s. 15.

⁸³ Počasí v celém Libereckém kraji je výrazně ovlivněno jeho členitým reliéfem, především Jizerskými horami a Krkonošemi. Jizerské hory patří mezi nejchladnější a nejdeštivější oblasti v kraji. Nejchladnějším místem je obvykle okolí Bedřichova, kde průměrná roční teplota klesá pod 5 °C. Nejdeštivějším místem Jizerských hor je okolí Bílého potoka, nejchladnějším i v rámci republiky je osada Jizerka, kde průměrná teplota klesá pod 3,5 °. (Tolasz, 2007: 21, 65)

⁸⁴ Rozhovor s narátorem RJ, veden v domě narátora dne 30.7.2018 tazatelkou Irenou Cejgovou, s. 9.

⁸⁵ Jablonec nad Nisou se stal jedním z klíčových center sklářského průmyslu už v 18. století, kdy se zde rozvinula výroba skleněné bižuterie. První významný milník přišel na přelomu 19. století, kdy zdejší sklárny začaly

svého regionu, který formoval kraj od 18. století až do současné doby. Hovoří o něm s hrdostí příslušníci každé sledované generace. Na sklářské odvětví má vazbu většina narátorů z Jablonecka, kdy buď sami pracovali v tomto odvětví nebo jejich rodinní příslušníci či blízcí známí. V samotném Liberci byla textilní tradice přerušena s ukončením činnosti společnosti Textilana v roce 2001.⁸⁶ Z tohoto důvodu narátoři hovoří o textilním průmyslu coby historicky významném symbolu regionu, ale nejedná o současný prvek identity. Zároveň nepovažují automobilový průmysl za identitotvorný, neboť není navázán na specifická řemesla ani umělecký um.

„To sklo je jako opravdu tradiční tady pro Jablonecko. Čili ta bižuterní výroba je strašně tradiční a velmi náročná na znalosti a tradice, a proto tady jako zůstalo i spousta Němců z těch smíšených rodin nebo z těch rodin specialistů, i když třeba nechtěli, aby se to nějakým způsobem zachovalo. Teď je problém s Čínou. Protože ty vzorkaři a ty umělecký lidi, co to navrhnou, ty jsou furt výborný. Navrhnou kolekci, firma tady vyrobí první balík věcí, ty to prodají někam do Ameriky, ty to odvezou do Číny a tam to nasekají ve velkém...“⁸⁷

5.3.4. Hranice regionů z narátorské perspektivy

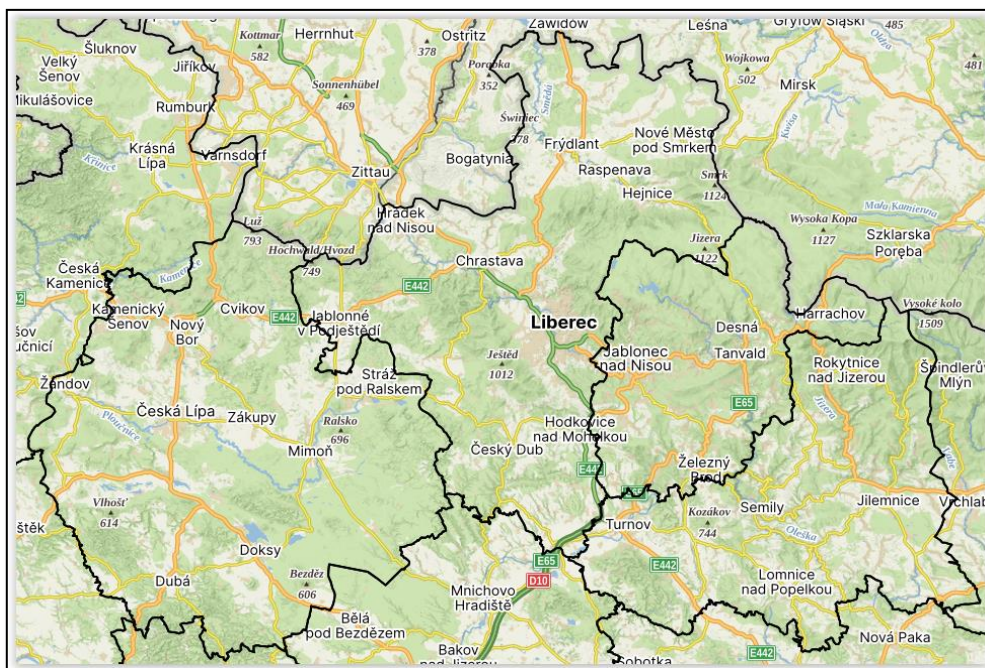
Výzkumnými oblastmi jsou z hlediska administrativně-správního členění liberecký a jablonecký okres náležící do vyššího samosprávného celku Libereckého kraje, viz Obrázek č. 10: Mapa okresů Libereckého kraje, na kterém jsou znázorněny tyto územně správní jednotky středního stupně Libereckého kraje (Liberec, Jablonec nad Nisou, Semily a Česká Lípa). (Regionální informační servis 2021) Obvykle se o hranicích uvažuje v pojetí historickém,

produkovat skleněné perly, knoflíky a drobné ozdoby, které se staly populárními po celém světě. Tato období přinesla Jablonci světový věhlas, přičemž místní sklárny dominovaly mezinárodnímu trhu s bižuterií. Po druhé světové válce došlo k výrazné změně struktury sklářského průmyslu v Jablonci. V rámci poválečných reforem a vysídlení německého obyvatelstva byly mnohé sklárny znárodněny a přeorganizovány. Centrem výroby se stala státní firma Jablonex, která se soustředila na pokračování výroby tradiční skleněné bižuterie, avšak s modernizovanými výrobními procesy. Výrobky z Jablonce byly i nadále exportovány po celém světě, zejména do USA a Latinské Ameriky. V 90. letech došlo k privatizaci mnoha skláren, což vedlo k útlumu tradiční velkovýroby. Přesto si Jablonec nad Nisou udržel významnou roli v oblasti designu a výroby bižuterie, přičemž místní firmy se zaměřily na kvalitní a umělecké zpracování skla. (Sklářský průmysl v Jablonci nad Nisou 2020; Jablonec nad Nisou a sklářská tradice 2019) V současné době dle ČSÚ pracuje ve sklářském odvětví 10–15 % obyvatel Jablonce nad Nisou a okolí. (ČSÚ 2023)

⁸⁶ Liberecká firma Textilana, která byla jedním z největších textilních podniků v severních Čechách, ukončila svůj provoz v roce 2001. V dobách své největší prosperity zaměstnávala až 8 000 pracovníků, ale postupně docházelo k úpadku, zejména po roce 1989 během privatizace. V době konkurzu, který vedl k ukončení výroby, zde pracovalo už jen 700 zaměstnanců. Po uzavření byl areál továrny postupně demolován, přičemž poslední významná demolice proběhla v roce 2005, kdy byl zbořen i ikonický tovární komín. (Liberecká Textilana už roky zarůstá trávou a leží ladem 2018).

⁸⁷ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 38.

Obrázek č. 10: Mapa okresů Libereckého kraje

Na příkladu měst Liberce a Jablonce nad Nisou lze doložit, že právě administrativní či územně-správní členění pro regionální identitu není určující. Součástí města Liberce jsou také Vratislavice nad Nisou, které jsou samosprávným městským obvodem, ale pro Liberečany nejsou v identitotvorném procesu součástí „jejich Liberce“. Vratislavice nad Nisou byly k Liberci připojeny v roce 1980 stejně jako další dnes městské části – Krásná Studánka či Radčice. (Karpaš et al. 2004: 572)

138

Rozdělení na *region srdce* a *region žití* je i v tomto rozdělení významné. Je však jen těžko zobecnitelné z důvodu, že *region srdce* nabývá pro oslovené narátory jiných významů, resp. jedná se velikostně o různě rozmanité celky, nehomogenní svým charakterem. Shodným prvkem jsou dominantní symboly daného regionu, a to především přírodního a technického charakteru (vysílače, hory, rozhledny, přírodní prostředí aj.).

Nejvýznamnějším hraničním bodem pro identifikaci severozápadně od Liberce je hotel a vysílač Ještěd. V širším měřítku pak Ještědsko-kozákovský hřeben. Ještěd má v identitě obyvatel libereckého regionu nezastupitelné místo – je jejich symbolem a orientačním bodem (viz kapitola Symboly regionů), že se již nacházejí v důvěrně známém prostředí. Vysílač je pozorovatelný téměř ze všech částí Liberce a jeho okolí. Místní podle něj také odvozují např. aktuální počasí. Zároveň se jedná o důležitý prvek vnější *image* regionu. Následující citace dokládá zjištění, že se jedná o symbol propojující vnitřní i vnější identitu regionu.

„...podle Ještědu se člověk hodně orientuje. Jestli ho má před sebou, nebo už za sebou. Nebo jestli sotva vidí špičku, nebo jestli už je blíž. To je pravda, že je takový orientační bod. Člověk na ten Ještěd je zvyklý. Je to takový orientační bod. Podle počasí, člověk vidí, že dokud je na Ještědu sníh, tak moc teplo nebude. Ještěd má takovou symboliku, myslím si, i pro reprezentaci města, i jako nějaký turistický cíl, ať už z Německa nebo i pro Čechy. I pro ty Liberečany, že má hodnotu.“⁸⁹

Severně od Liberce jsou přirozenými širšími hranicemi Jizerské hory, ke kterým mají residenti různý vztah. Z rozhovorů jsou analyzovány dva přístupy k Jizerským horám, a to za a) narátoři k nim mají pozitivní vztah, rekreují se zde, předávají svůj vztah dalším generacím, za b) k nim mají vztah ambivalentní, příliš často je nenavštěvují, nejedná se tzv. o krajinu jejich srdce.

Severozápadně směrem k Frýdlantu v Čechách tvoří širší hranici tzv. Albrechtův kopec u obce Albrechtice u Frýdlantu, viz Obrázek č. 11: Mapa vnímaného libereckého regionu dle narátorů. Užším hraničním bodem je obec Chrástava. Narátoři zde vnímají změnu geografického i klimatického prostředí a z tohoto důvodu se s oblastí neidentifikují.

Jižně od Liberce, směrem k městu Turnovu, je širším hraničním bodem regionu tzv. Paceřák – kopec u obcí Paceřice a Sychrov, viz Obrázek č. 14: Mapa s označením obcí Paceřice a Sychrov. Na tomto předělu končí podhorské prostředí a začíná *de facto* krajina Českého ráje. Dle výpovědí narátorů je tento předěl také signifikantním bodem pro klima a aktuální počasí. Užším

⁸⁹ Rozhovor s narátorkou AH, veden v bytě tazatelky dne 9.12.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 8.

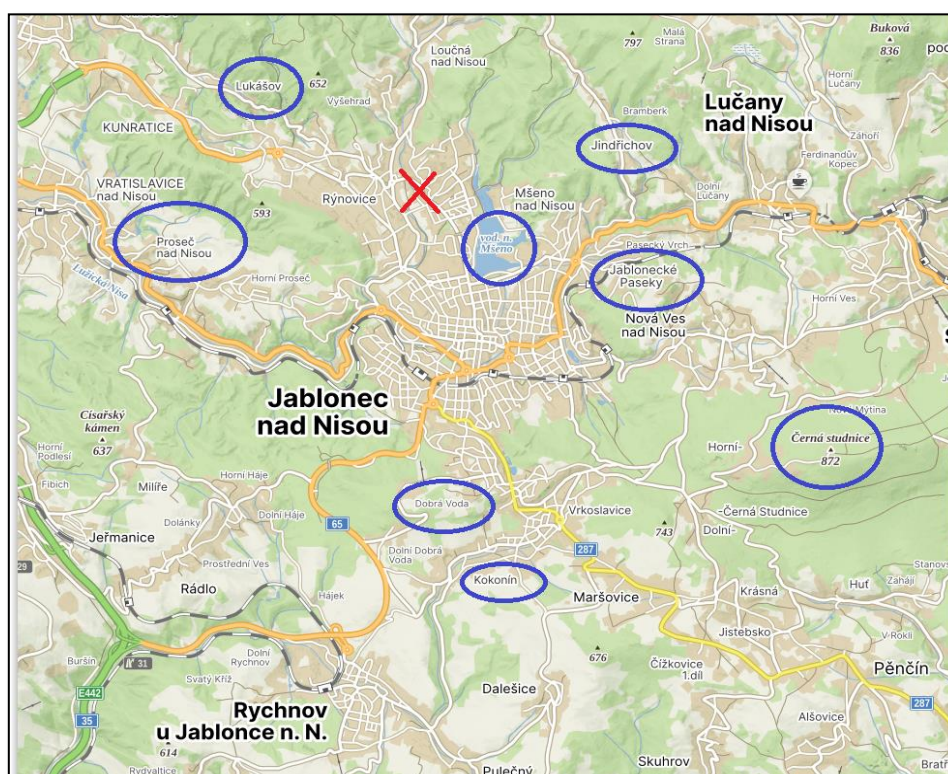
hraničním bodem je samostatná obec Dlouhé Mosty, která je však již sídelně součástí širšího města Liberce. Východní hranicí regionu Liberecka tvoří předělem mezi městy Liberec a Jablonec nad Nisou u obce Lukášov. Zde se správní členění obou okresů shoduje s vnímanou hranicí mezi sousedícími regiony.

„Tak to mám pocit, že už to patří k Turnovu. Že tam někde na tom Paceřáku končí jakoby ta hranice toho libereckého...A na druhou stranu – no, po ten Albrechtův. Jako když se vyjede na Albrechtickej kopec, tak už směrem dolů beru, že to k Frýdlantu.“⁹⁰

V případě jabloneckého regionu byly zjištěny na základě provedených rozhovorů následující hranice. Užší hranice jabloneckého regionu (viz Obrázek č. 12: Mapa vnímaného užšího jabloneckého regionu dle narátorů) tvoří na západě předěl na kopci u obce Lukášov, rybníky u Proseče nad Nisou. Jižní hranice je tvořena osadou Dobrá Voda a obcí Kokonín v blízkosti již vzpomínané rozhledny a restaurace Petřín. Východní hranice je pro narátory určena obcí Jindřichov a Jabloneckými pasekami. Přehrada Mšeno ohraničuje severní hranici užšího vymezení regionu. Zároveň však pro část oslovených narátorů již městská čtvrť Mšeno do „jejich Jablonce“ nepatří z důvodu husté sídlištní zástavby.

⁹⁰ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 10.

Obrázek č. 12: Mapa vnímaného užšího jabloneckého regionu dle narátorů

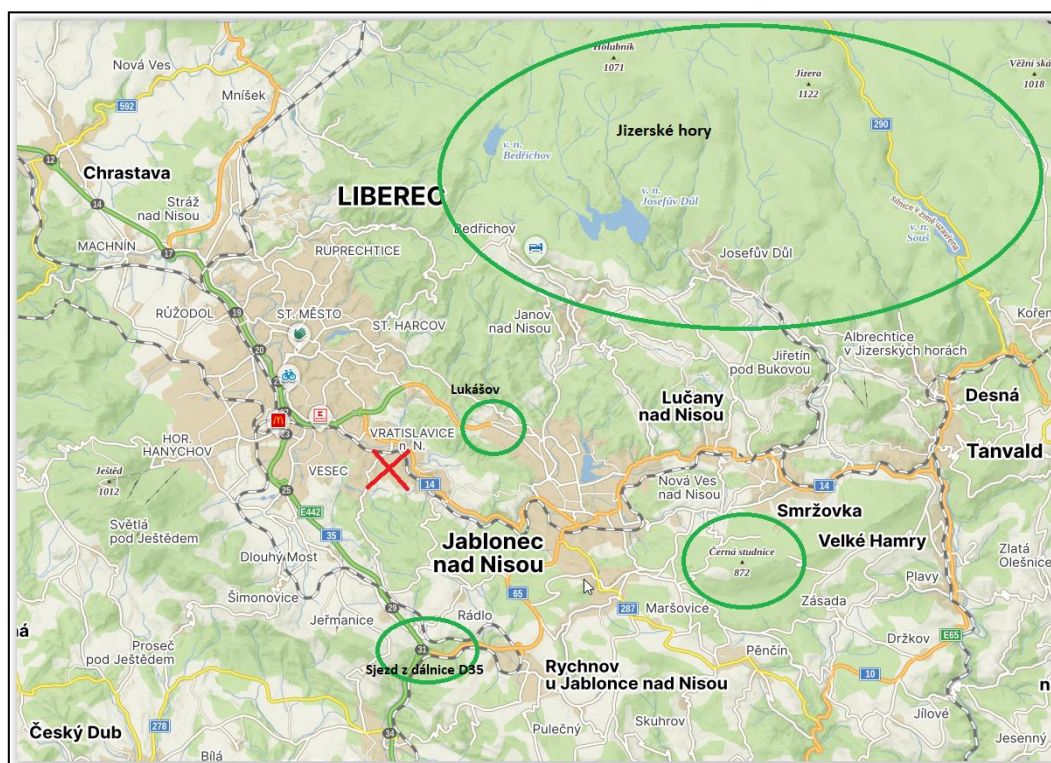

Legenda: modré označení = užší pojetí jabloneckého regionu, červené označení = vyloučené oblasti z užšího pojetí jabloneckého regionu; zdroj: vlastní zpracování na základě webového portálu mapy.cz.

„Oni jsou dva Jablonce. Jablonec Mšeno, který je vlastně lidnatý stejně jako Jablonec vnitřní. A ten Jablonec vnitřní, to je ten střed města, to je to moje, dá se říct, rejdiště a rodiště.“⁹¹

⁹¹ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpkovou, s. 2.

Obrázek č. 13: Mapa vnímaného širšího jabloneckého regionu dle narátorů

Legenda: zelené označení = širší pojetí jabloneckého regionu, červené označení = vyloučené oblasti z širšího i užšího pojetí jabloneckého regionu; zdroj: vlastní zpracování na základě webového portálu mapy.cz.

V širším pojetí regionu, viz Obrázek č. 13: Mapa vnímaného širšího jabloneckého regionu dle narátorů, je pro narátory určující jižní hranice sjezd z dálnice D35 u obce Rychnov u Jablonce nad Nisou. Severní hranice je přirozeně tvořena Jizerskými horami včetně. Západně se jedná o katastrální rozdělení měst Liberce a Jablonce u Lukášova a Vratislavic nad Nisou. Východní hranici tvoří vrch s rozhlednou Černá Studnice. Vratislavice nad Nisou jsou zvláštním ostrovem s unikátní identitou mezi dvěma většími městy. Jeho obyvatelé se hrdě hlásí k vratislavické identitě a neidentifikují se v užším pojetí ani s jedním regionem. Naopak narátoři z jabloneckého a libereckého regionu Vratislavice nad Nisou nepřipojují k jim vnímanému regionu.

„Když jsme se vraceli z dovolený, tak prostě v momentě, když jsme sjeli z té rychlostky, tak prostě si říkám, a jsme doma. To je prostě takový to první, sice to ještě kus domu je, ale už to беру za ten „region jabloneckej“, to co vnímám...“⁹²

„Na druhou stranu. Bych už to pojmenovala tak, že jakmile vyjedu třeba k Vratislavicím, že už to není pro mě. Ani ty Vratislavice nejsou moje. Vratislavice jsou svébytný druh.“⁹³

V souvislosti s vnímáním hranic regionů jeho obyvateli je na místě zmínit vztah obou měst. Obě města jsou vzájemně propojená nejen unikátní tramvajovou tratí, ale především sídelně, ekonomicky i kulturně. Obyvatelé využívají benefitů obou těsně sousedících měst při navštěvování kulturních či sportovních akcí, nakupování i dojíždění do zaměstnání. Co do identity je však mezi obyvateli patrná jistá rivalita, či jak tento vztah pojmenoval jeden z narátorů „pošťuchování“.

„Takový spíš pošťuchování než rivalita. Ne, rivalita určitě ne. Tady není co, že jo, tady jsme na horách, tady si můžeme závidět leda suchý z nosu...Hezký, že Liberečáci jezděj sem za kulturou a my za nákupama do Liberce, že jo.“⁹⁴

Narátoři na adresu druhého města říkají, že by nechtěli žít v Liberci/Jablonci. Jablonečtí obyvatelé uvádějí za hlavní důvod velikost města a zejména horší životní prostředí. Rivalita se projevuje například u fotbalových prvoligových derby mezi týmy Jablonce a Liberce nebo je přítomna v také dalších sportech. Liberečtí na adresu Jablonce prohlašují, že se jedná o vesnici či předměstí Liberce.

Mezigenerační srovnání

V generačním srovnání ohraňování prostoru bylo shledáno následující; původní obyvatelé/starousedlíci ohraňují hranice svého životního prostoru/regionu exaktněji oproti druhé a třetí generaci usedlíků. Důvodem je změna životního stylu v důsledku růstu měst, zlepšení dopravní dostupnosti či jiné pojetí volného času. Původní obyvatelé se dosud drží důvěrně známého, vyhledávají jisté body v rámci svého prostoru. Na druhé straně je jejich pojetí regionu širší a má více hraničních bodů v prostoru oproti novoosídlené a první generaci. Příčina je nasnadě – přenesla se sem transgenerační zkušenost; žijí v prostoru

⁹² Rozhovor s narátorem RJ, veden v domě narátora dne 30.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 9.

⁹³ Rozhovor s narátorkou SB, veden v bytě narátorky dne 28.12. 2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 33.

⁹⁴ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 37.

obývaného již jejich předky, sepětí s regionem má intenzivnější podobu oproti novoosídlenecké generaci a jejich potomkům.

Novoosídlenci a první generace usedlíků má hranice regionu oproti ostatním užší z důvodu stálého napojení na místo původu regiony. Čím jsou generace potomků novoosídlenců vzdálenější v čase z regionu původu rodiny, hranice jejich současného regionu žití se rozšiřují. Tyto generace jsou si v prostoru jistější. Třetím důvodem je vliv změny životního stylu, kdy obecně hranice díky členství České republiky v Evropské unii a hranice nejsou již tématem ve společenské debatě.

„Pokud budeme dál než 60 km od Liberce, tak budeme jakoby místní. Ten Liberecký kraj je jako náš, to konečně zmizelo vlastně to, co tady nebylo přirozený, to Ústí...“⁹⁵

Komparace okresů

Podještědí již nepatří do vnímaného regionu narátorů, a to pro obě oblasti výzkumu. Podještědí se liší od kraje mezi Jizerskými horami a Ještědsko-kozákovským hřebenem historicky, kulturně i geograficky. Dělicím bodem je právě hora Ještěd.

Historicky bylo Podještědí úzce spjato s městem Český Dub (viz Obrázek č. 10: Mapa okresů Libereckého kraje), které bylo již ve středověku významným správním centrem. Zdejší klášter řádu johanitů, založený ve 13. století, měl velký vliv na kulturní a hospodářský rozvoj regionu. Oblast byla také centrem textilní výroby, která dominovala zejména v 19. století. Byť zde převažovalo před rokem 1945 německy hovořící obyvatelstvo, česká menšina zde byla významná. Geograficky je tato oblast součástí Ještědsko-kozákovského hřebenu a vyznačuje se mírně zvlněnou krajinou s pastvinami, lesy a menšími kopci, z nichž nejvýraznější je Jelínka s 504 m. n. m. Tento region je charakteristický klidnou venkovskou krajinou a menšími vesnicemi, což z něj činí oblíbenou oblast pro rekreaci. (Novák 1999: 128–132)

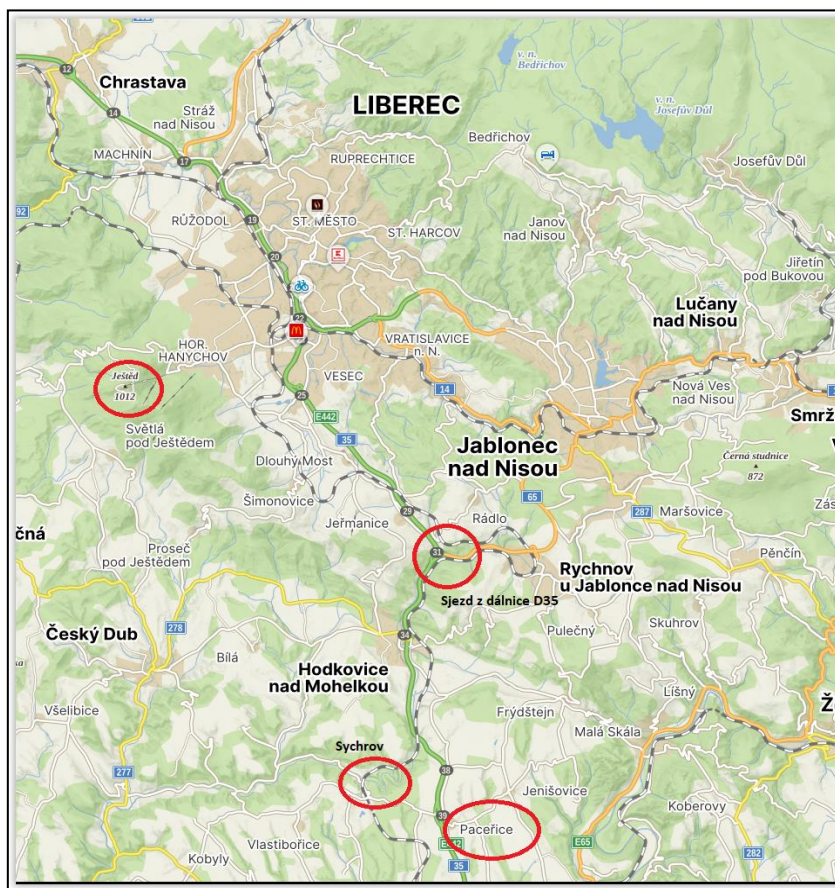
Na druhé straně Libereckého kraje se nachází region Frýdlantska s významným historickým a kulturním centrem, Frýdlantem v Čechách (viz Obrázek č. 10: Mapa okresů Libereckého kraje). Ani tato oblast není z hlediska identity dle analýzy provedených rozhovorů identitotvorná pro liberecké a jablonecké narátory. Avšak oslovení narátoři k ní mají větší vazbu a hovoří o regionu jako o „neprobádané krajině“. Pro narátory žijící v této oblasti jsou důležitými prvky identity opět Jizerské hory, ale i více zemědělský charakter krajiny oproti Liberecku či

⁹⁵ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 36.

Jablonecku. Mezi významné body tohoto regionu patří město Frýdlant v Čechách se svými dominantami, frýdlantskou radnicí, hradem a zámkem.

Narátoři z libereckého regionu ohraničují v širším pojetí „svůj region“ na jižní hranici významně dále oproti jabloneckým narátorům, a to o cca 15 km. Jejich bodem je pomyslný přejezd z krajiny Českého ráje do podhůří Jizerských hor mezi obcemi Paceřice a Sychrov. Z tohoto bodu, ležícího na příjezdové hlavní komunikaci do regionu na dálnici D35, si jedinec může uvědomit příjezd do regionu, do měnicí se krajiny a přírodních podmínek obecně a především, otevírá se mu panorama s dominantou kraje, Ještědu, viz Obrázek č. 14: Mapa s označením obcí Paceřice a Sychrov. Na tomto příkladu lze doložit, že geografická symbolika prostoru má značný vliv na utváření regionální identity, resp. je-li dominantna, s níž se jedinec identifikuje, viditelná, rozšiřuje mu hranice prostoru, s nímž se identifikuje. V případě jabloneckých narátorů přehrada Mšeno není viditelná z velké dálky, je však vidět z panoramat rozhleden v okolí města, viz kapitola Symboly regionů. Širší pojetí jabloneckého regionu je tak užší oproti libereckému.

Obrázek č. 14: Mapa s označením obcí Paceřice a Sychrov

Zdroj: vlastní zpracování na základě webového portálu mapy.cz.

5.3.5. Role pohraničí a příhraničí v regionální identitě jejich obyvatel

Výzkumné lokality náleží geograficky i historicky do území nazývaného pohraničí. Různé pohledy na pojem pohraničí jsou sepsány v teoretické části práce v kapitole Teoretické vymezení regionu a regionální identity a Typologizace regionů. Pohraničí coby pojem je zatíženo především historicky událostmi z první poloviny 20. století, ať se jedná o národnostní otázky po ustanovení první Československé republiky, nucené vysídlení původního německy hovořícího obyvatelstva nebo dosídlování oblasti v poválečném období. Zatížení pojmu negativní konotací v současné době, kromě výše zmíněných historických událostí formující podobu regionu, je především z důvodu strukturálně zasažených regionů pohraničních oblastí především severozápadních a západních Čech i neustále připomínání nepůvodnosti obyvatelstva v těchto regionech.

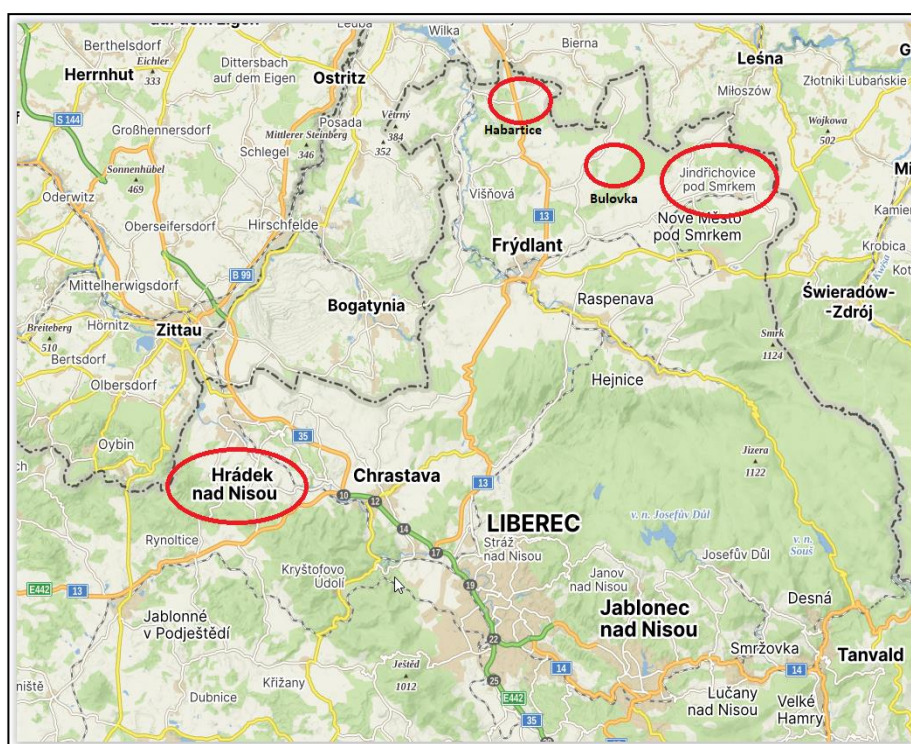
Vymezení pohraničí ze sociogeografického pohledu ovšem skýtá nejen jeden problém, jak o typologii regionalizace České republiky píše sociální geograf Martin Hampl: „V zásadě by tedy bylo možné definovat pohraničí jako soubor okresu při státních hranicích. Poměrně značná velikost okresu na jedné straně a poměrně malá velikost státu na straně druhé umožňují ovšem pouze velmi široké vymezení pohraniční zóny. Soubor hraničních okresů představuje z hlediska základních charakteristik – počet okresů, územní rozsah, počet obyvatelstva – skoro polovinu celé České republiky. Navzdory této šíři je však možné toto přibližné vymezení v podstatě přijmout.“ (Hampl 2000: 243, 244)

Pojmy pohraničí a příhraničí jsou v sociální geografii či politických vědách rozlišovány na základě jejich odlišného významu. Pohraničím je chápáno území nacházející se podél státních hranic daného státu, avšak nezahrnuje území sousedního státu. Toto území je často spojováno s historickými událostmi a má specifickou socioekonomickou dynamiku, která se liší od vnitrozemí. Příhraničí se naopak vztahuje k širší oblasti kolem hranice, která může zahrnovat i část sousedního státu a v níž se projevují přímé přeshraniční interakce a spolupráce. (Hampl 2000: 251) Z analyzovaných rozhovorů s obyvateli libereckého a jabloneckého regionu vyplývá, že nárátoři považují za pohraničí v geografickém pojetí oblast těsně náležící ke státní hranici. Důležitá je vzdálenost, na kterou je již na dohled sousední stát. Nárátoři vymezují „tuto svou hranici pohraničí“ mezi 10–15 km od státní hranice. V rozhovorech je tato oblast nárátořů označována za „příhraničí“. Pro rozhovory je však příznačné, že nárátoři nepocítují, že by žili v pohraničí. Obce, které nárátoři označili za pohraniční, resp. příhraniční jsou znázorněny na Obrázek č. 15: Vymezení oblasti pohraničí nárátoři. Je patrné, že se jedná jednoznačně o obce v těsné blízkosti státní hranice. Obecně je pro nárátoře pohraničí symbolem pro setkávání

cizích státních příslušníků, automobilů se zahraniční poznávací značkou, dvojjazyčné názvy. V samotném Liberci či Jablonci a jejich okolí tyto „symboly pohraničí“ jsou v daleko menší četnosti.

„V Liberci? To si vůbec nepřipadám v pohraničí. Nebo neuvědomuju si to, že žiju v pohraničí. Ta hranice v uvozovkách, ona je blízko, já vím, že když pojedu, tam za dvacet minut jsem za hranicemi. Ale přitom mi přijde hrozně daleko. Není vidět, je za horama, je schovaná, není nic, co by mě upozorňovalo na to, nebo dělalo ten pocit, že žiju blízko hranic nebo že jsem v pohraničí.“⁹⁶

Obrázek č. 15: Vymezení oblasti pohraničí narátory

Zdroj: Vlastní zpracování na základě mapového portálu mapy.cz.

„Pro mě pohraničí je dneska, když opravdu jsou ty obce skoro v kontaktu s druhým státem. Pro mě ten případ pohraničí je tady u nás třeba Hrádek na Nisou. To je obec na hranici trojmezí. A když se přejde most z Hrádku, tak na jednu stranu jsem v Německu a za chvíli jsem v Žitavě. Na druhou stranu jsem v Polsku. Kdežto když vezmu druhý případ, jedu do Frýdlantu [pozn.

⁹⁶ Rozhovor s narátorem JV, veden v bytě narátora dne 3.1.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 21.

Frýdlant v Čechách], a nikdy mě nenapadaly myšlenky, ještě deset kilometrů a jsem v Polsku. Všichni mluvili česky, všechno bylo český, sem tam za čas projelo polský auto.“⁹⁷

Narátoři používají označení „naše pohraničí“. Slovo „naše“ zde funguje jako vymezení se vůči jiným územím republiky, resp. pohraničním oblastem zejména severozápadních, západních a jižních Čech. Narátoři nevyužívají v popisu svého kraje záměrně pojmu pohraničí, neboť je v obecném diskurzu zatíženo negativní konotací. Postoj narátorů lze doložit na následující citaci z provedeného rozhovoru.

„...Ono je to tím, že tady u nás, ať už Krkonoše, nebo celý Jizerský hory, i Lužický hory, celý ty severní Čechy, severovýchodní Čechy, kde jsem se pohyboval nejvíc, to je úplně jiný. Právě tam nejsou věci, kde jinde jsou a jsou jinde, jak bych to řekl, ošklivý... Ale když je člověk na západě nebo jihu Čech a překračuje hranici, nebo se blíží k hranicím, tak to vnímáním, že brzo bude hranice, i když jsme od té hranice relativně daleko, protože tam jsou ty nešvary toho pohraničí, jsou tam, nevím, jak to říct nesprostě, proslulá E55. Popojde se o pár metrů dál, všude se prodávají ty trpajzlíci... Jsou tam tržnice a je to takový laciný. Snaží se ta česká strana toho pohraničí bejt lacinou pro ty bohatší Němce, pro bohatší Rakušany. To se mi třeba na tomhle pohraničí nelíbí.“⁹⁸

Za velké pozitivum vnímají narátoři napříč generacemi propojení trojmezí v ekonomické i společensko-kulturní sféře. Příslušníci třech dotčených států v pohraničním území využívají benefitů sousedních států ku vzájemnému prospěchu. Vyjma třetí a částečně druhé generace usedlíků, narátoři zmiňují jazykovou bariéru mezi státy, zejména s Německem. Z provedených rozhovorů dále vyplývá, že si narátoři všímají a kvitují fakt, že jsou velice navštěvované hokejové zápasy extraligového klubu HC Bílí Tygři Liberec nebo prvoligového Slovanu Liberec, turistické cíle v Jizerských horách nebo nákupní střediska zejména v okolí Liberce německými a polskými sousedy. Projevuje se tedy pozitivní hraniční efekt, jak ho charakterizuje již např. Milan Jeřábek (2000: 6, 7).

„Ted' sem vlastně jezdí lidi, že jo, mají to kousek z Německa ze Žitavy sem jet, zrovna tak jako my z Liberce to máme kousek do Žitavy, takže asi to pohraničí tady v tomhle smyslu je.“⁹⁹

⁹⁷ Rozhovor s narátorem JV, veden v bytě narátora dne 3.1.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 20.

⁹⁸ Rozhovor s narátorem JV, veden v bytě narátora dne 3.1.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 27.

⁹⁹ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 9.

Narátoři napříč generacemi sdělují, že oni sami nedělají rozdíl mezi pohraničím a vnitrozemím. Vnímají, že toto rozdělení s negativní konotací pohraničí pochází vně regionu, tj. coby vnější *image* regionu. Z provedených rozhovorů vyplývá, že by se již tento konstrukt měl opustit ve smyslu rozdělování společnosti na část vnitrozemí a pohraničí, resp. bezproblémové, lepší vnitrozemí a strukturálně postižené pohraničí s přetřhanou minulostí. Pohraničí má význam pro narátory v jeho geografickém pojetí, tj. blízkost jiného státního útvaru, kdy však tuto hranici posouvají do těsné blízkosti státní hranice.

„To pohraničí jsme neříkali my, ale to říkali ty z vnitrozemí, že my jsme z pohraničí, mně to tak připadalo normální, že tady žijeme... když přijel člověk já nevím do Habartic nebo Ludvíkovice potom třeba u Novýho Města pod Smrkem, to bylo pohraničí pro nás.“¹⁰⁰

Mezigenerační srovnání

Pro původní obyvatele regionu není pojem pohraničí nijak důležitý. Ve svém životě se s tímto označením při pojmenování svého regionu nesetkávali, a tedy se s ním neidentifikují. Uvědomují si, že se jedná o vnější označení regionu kvůli jeho zejména poválečné historii. Zároveň se vymezují proti ostrakizování regionu pouze na základě toho, že geograficky náleží do pohraniční části republiky, kdy je stále připomínána její německá minulost a navazující ekonomické i sociální problémy.

První generace usedlíků vyrůstající v socialistickém politickém režimu Československa nahlíží na pohraničí dle výpovědi narátorů až prizmatem socialistickým. Při popisu významu někteří narátoři používají velice využívaného spojení z československé socialistické doby – strážce hranice. V tomto směru také přetrvává představa pohraničí nabytá v dětství; pohraničí je již strážný prostor v blízkosti těžko dostupné státní hranice. Hranice v jejich myslích vyznačuje hraniční kámen, plot, závora či nápis „Pozor, státní hranice“ a přítomnost bezpečnostních složek státu.

„...Já jsem to vždycky vnímala tak, že pohraničí je jako strážce hranic, a že prostě pohraničí je hrozně důležitý a že ty lidi, když tam žijou, že by se za to vůbec neměli stydět a že je to dobrý místo pro život!...“¹⁰¹

První generace spojuje pojem pohraničí s hraničním pásmem, které bylo nepřístupné, zakázané. Uvědomují si, že toto vymezení již v dnešní době pozbylo smyslu, a že se zároveň jedná o

¹⁰⁰ Rozhovor s narátorem VS, veden v domě narátora dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 12.

¹⁰¹ Rozhovor s narátorkou IC, veden v domě narátorky dne 30.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 7.

konstrukt rozdělující společnost. Jejich představa pohraničí je silně ovlivněna dobovým líčením tohoto prostoru v literární a filmové tvorbě. Jmenují například film „Král Šumavy“¹⁰² z roku 1959 režiséra Karla Kachyni nebo knihu (i filmové zpracování) Václava Řezáče, „Nástup“,¹⁰³ pojednávající o osidlování pohraničí po květnu 1945.

„Když se řekne pohraničí, tak se mi vybaví právě Král Šumavy, ten Řezáčův Nástup, kde prostě se osidlovalo pohraničí...“¹⁰⁴

Postoj příslušníků druhé a třetí generace usedlíků k pojmu pohraničí je obdobný. Pro část z nich již pohraničí není tématem, ke kterému by měli zaujmout postoj, vymezit se či se identifikovat. Uvědomují si blízkost jiného státu, ale zároveň nepokládají tuto oblast za periferní v rámci České republiky. Hranice a pohraničí jsou formální coby ohraničení území státu. Pohraničí má tedy spíše geografický význam a je symbolem zvědomění si smíšeného prostoru dvou národů či více etnik. Vnímají také historický kontext pohraničí a zároveň mají určitou představu, jaké změny společenské, kulturní i ekonomické tuto část pohraničí postihly. Oproti novoosídlenecké a první generaci v regionu nepocítují žádné negativní pocity vůči německé minulosti regionu ani obav z možného navrácení se původních obyvatel do kraje. Díky aktivitám v regionu (např. pokládání věnců u památníků spojených s německou minulostí kraje, akce Krajské vědecké knihovny v Liberci v podobě představení knih s regionální historickou tematikou, pořádání besed či unikátní divadelní procházky s názvem *Odsunutí* po místech paměti v Liberci spojené s německým obyvatelstvem aj.), které připomínají německou minulost a význam původních německy hovořících obyvatel pro celý Liberecký kraj, také u druhé generace nedochází k „popírání“ či „záměrnému opomínání“ německé historie kraje.

Ve srovnání s předešlými generacemi si příslušníci třetí generace usedlíků všímají, že pro severní část pohraničí je příznačné striktní rozdělení hranice, a to díky zahraničním zkušenostem. Upozorňují, že v jiných státech je pohraničí prostorem pro prolínání a sdílení kultur i jazyka. Za příklad uvádějí rakousko-italskou hranici nebo belgicko-holandskou. Naopak v českém prostředí je stále zřetelná především bariéra jazyková, a to z obou stran, resp. v případě česko-německo-polského trojmezí ze tří stran. Příkladem výše popsaného chápání hranice je následující citace.

¹⁰² KRÁL ŠUMAVY. Režie Karel Kachyňa. Československo: Československý státní film, 1959. 96 min.

¹⁰³ ŘEZÁČ, Václav. *Nástup*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1951. 359 s.

¹⁰⁴ Rozhovor s narátorkou SB, veden v bytě narátorky dne 28.12. 2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 30.

„Když se na to podívám a budu chtít vidět Liberec v pohraničí, tak se stačí podívat na mapu. Stačí jet tady 20 kilometrů a už člověk vidí státní hranice a mění se ta cedule... Ale nežiju v pocitu, že mi Němci dýchají na záda, to jako vůbec ne. Možná, že na to, že jsme v pohraničí, tak se to tady moc nemíchá paradoxně... Člověk by čekal, že třeba, já nevím, hranice Itálie-Rakousko třeba v rámci Alp, co jsme byli s přítelem na lyžích. I vlastně v létě na dovolený v Cortině [pozn. Cortina d'Ampezzo, Itálie], tak tam všechno je dvojjazyčně – německy, italsky. Člověk třeba věděl, že je v Itálii, ale automaticky na něj promluvili německy. Tady mi přijde, že to prolínání moc není.“¹⁰⁵

Narátoři z řad novoosídlenců a první generace vnímají jistou „uzavřenost“ v mezilidském kontaktu v regionech a domnívají se, že je to právě kvůli diskontinuitě osídlení. Narátoři mají zkušenost z prostředí svého původu a přirozeně oblasti srovnávají. Uzavřeností mají na mysli například méně možností pro společenský život. Jiné generace o „uzavřenosti“ nehovoří.

Komparace okresů

Novoosídlenci i první generace usedlíků z libereckého regionu má v rozhovorech tendenci „zapomínat“ německou minulost regionů. K soužití obou národů, které bylo pro region typické až do roku 1945, resp. 1938 se nevyjadřují. Na konkrétní otázky k odsunu německého obyvatelstva a případného setkávání se zůstavšími německy hovořícími obyvateli odpovídali vyhýbavě. Dalo by se říci, že tuto kapitolu dějin kraje bagatelizovali. Důvodem nejsou osobní antipatie k německému obyvatelstvu, ale dlouhodobě budovaný obraz nepřítele, který se chce vrátit a znovu zabrat domovy usedlíků v poválečných letech v socialistickém Československu. První generace usedlíků byla v dětském věku pod tlakem komunistické propagandy, která v nich podporovala strach a nenávist vůči německému.

„...My jsme si dávali pozor, kdo je Němec, samozřejmě, a ještě se pamatuju, že třeba v krámě, byla tam nějaká Němka, ta byla tak protivná a německy mluvila a nadávala německy tomu, kdo ji špatně obsluhoval... Byla tu strašná averze proti Němcům. Moc Němců jsem tady ale nepoznal, že by tady byli.“¹⁰⁶

„Tenkrát tou dobou ještě byla, jak oni říkali, Studená válka, stále se mluvilo o nebezpečí, aby nevypukla doopravdy válka a Němci se nevrátili. A toho jsme se všichni báli. Můžu vám říct,

¹⁰⁵ Rozhovor s náratorkou AH, veden v bytě tazatelky dne 9.12.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 15.

¹⁰⁶ Rozhovor s náratorem VS, veden v domě náratore dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 8.

že hodně dlouho jsem měla sny, že prostě je válka. Přes to, že jsem jí sama nezažila. Takový to pořád připomínání, nebo válečné filmy, na jaký jsme chodili.“¹⁰⁷

Z provedené analýzy biografických (narativních) rozhovorů je patrná rozdílnost v nahlížení na německou minulost regionů v meziregionálním srovnání. V Jablonci nad Nisou a jeho okolí zůstalo zejména ve sklářském průmyslu mnoho expertů z řad původního německy hovořícího obyvatelstva a také osob ze smíšeného manželství. Narátoři hovoří o zkušenosti, že „jablonečtí Němci“ byli nepostradatelní ve sklářském průmyslu až do osmdesátých let 20. století. Jejich znalosti z oboru byly nezbytné pro poválečný vývoj tohoto odvětví v regionu. Jablonečtí narátoři díky četnějšímu kontaktu s původním německy hovořícím obyvatelstvem měli možnost poznat konkrétní osoby a nepodléhat natolik vyobrazování Němců komunistickou stranou coby „lidového nepřítele“. Jak původní obyvatelé a jejich potomci, tak novoosídlenci měli přátele a známé v původním německy hovořícím obyvatelstvu např. díky společné školní docházce, sousedském či pracovním kontaktu. Pozitivnější vzpomínky na autochtonní obyvatelstvo i kritický pohled na proces jeho nuceného vysídlení může souviset s počty zůstavších obyvatel v regionu. Dle dostupných statistik obyvatelstva zůstalo na Jablonecku početně více obyvatel německé národnosti ku českému oproti Liberecku, viz kapitola Historické události 20. a 21. století formující identitu Libereckého kraje a jeho obyvatel.

„Nejlepší můj kamarád se jmenoval Petr Altman, byl to taky syn vlastně bývalého bižuterního továrníka...A takže já jsem s těma dětma německýma byl ve styku pořád. Oni teda samozřejmě uměli česky, mluvili jsme vůbec ne německy. Někdy po tom 60. roce jsme končili tu základku, tak oni stejně byli tady potom už takový jakoby, pořád se na ně tak koukalo skrz prsty, že to jsou Němci...A že už ty český odborníci na bižuterii jsou, a oni většinou se potom všichni vystěhovali. Takže z těch spolužáků, z těch Němců, co se mnou chodili, tak se všichni vystěhovali v těch 60. letech do Německa. Protože už byl ten nový Jablonec [pozn. Město Kaufbeuren s částí Neugablonz v Německu]¹⁰⁸ a oni samozřejmě měli zprávy o tom, takže

¹⁰⁷ Rozhovor s narátorkou SB, veden v bytě narátorky dne 28.12. 2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 8.

¹⁰⁸ Po nuceném vysídlení německy hovořícího obyvatelstva (nejen) z Jablonce nad Nisou a Jizerských hor začaly v Německu, a především v Bavorsku vznikat města tzv. vysídlenců. Jedním z významných měst se stalo Kaufbeuren – Neugablonz vznikající v areálu bývalé muniční továrny. Právě sem byla přenesena unikátní identita jabloneckých německy hovořících rodáků. Kultura, jazyk (sudetské jizerskohorské nářečí *paurisch*), ale především původní *Gablonzer Bijouterie*, tj. jablonecká bižuterie. Nejen název města do současné doby odkazuje na původ obyvatel z českého Jablonce nad Nisou, ale také kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova byl postaven podle vzoru českého jabloneckého kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, Rüdigerova kašna, kterou město Kaufbeuren odkoupilo od Československa a umístilo je v Neugablonzu. Dále na místo původu upozorňují památníky vysídlenců nebo muzeum Jizerských hor stejně jako názvy ulic odkazující na místo původu. (Kraft 2005)

toužili prostě zase dělat tu bižuterii po svém a ve svém a za sebe. No a odstěhovali se i s těma dětma...Samozřejmě jsem měl kontakt až do vojny, ale když jsem šel na vojnu, tak prostě tahleta korespondence byla zakázaná, i co mě chodilo domů, tak najednou přestalo chodit.“¹⁰⁹

Díky těmto osobním kontaktům se také jablonečtí narátoři vyjadřovali kritičtěji k nucenému vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a následnému osidlování regionů oproti narátorům z libereckého regionu. Narátoři z jabloneckého regionu si jsou více vědomi historie kraje spjaté s německým obyvatelstvem nejen díky vztahu k přírodnímu prostředí a tradici sklářského průmyslu, ale také díky rodinnému vyprávění (význam rodinného vyprávění pro identitu viz kapitola Rodinná historie) a zájmu o historii kraje.

5.3.6. Územně-správní a geografická identifikace narátorů

Dle Paasiho (1986, 2002) teorie institucionalizace regionů, jehož teorie byla opakovaně aplikována také na české prostředí (srov. Semian 2012; Šifta, Chromý, 2014 a 2017; Osoba, Chromý, Kučera 2015), je v procesu formování symbolického tvaru regionu významným mezníkem nalezení názvu regionu coby jeho snadno přenositelného symbolu. Na základě již provedených výzkumů (srov. Semian, Chromý, Kučera 2016) lze říci, že název regionu je silně propojen s jeho identitou. (Osoba 2017)

Následující podkapitoly jsou výsledkem analýzy provedených rozhovorů k tématu identity obyvatel libereckého a jabloneckého okresu. Z rozhovorů vzešly následující jednotky, které sehrávají roli v procesu regionální identifikace. Narátoři se do jisté míry s nimi ztotožňují nebo se vymezují vůči jejich obecně přijímaným hranicím i jejich identifikačnímu symbolu, názvu. Na rozdíl od předešlé kapitoly, která byla více založena na postojích narátorů k obecně vnímaným pojmům, se tato zabývá konkrétními územími na základě historických či současných územně-správních hranic.

Sudety

S výše zmíněným tématem pohraničí úzce souvisí také geograficko-historický pojem Sudety. Původ slova lze vysledovat až do keltských dob, kdy znamenal zřejmě *Les kanců*. Starořečtí geografové označovali výrazem *Sudeti montes* polohy hor právě ve střední Evropě. V době renesance a humanismu bývaly ztotožňovány s horami oddělujícími Slezsko od Čech a Moravy přibližně mezi Libercem a Ostravou. V dalších dekádách se jednalo o synonymum pro oblast

¹⁰⁹ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 12.

Krušných hor, ale také Krkonoš nebo Jeseníků. Od 19. století používala geografie či geologie pojmu pro horské pásmo kolem a částečně i uvnitř Čech. Zejména na počátku století 20. však termín začal rezonovat také u etnografů z důvodu postupného národního sebeuvědomování autochtonního obyvatelstva, tj. německy hovořících. Termín se stal běžně používaným také v rámci odlišení se Němců z různých oblastí nebo pro vyjádření národně-politických otázek. Po roce 1945 bylo snahou zejména politických elit tento pojem vymazat z českého slovníku. Od roku 1989 dochází k posunu ve smýšlení nad tímto termínem, od negativního až pejorativního k neutrálnímu a v současné době lze pozorovat snahy o jeho navrácení do alespoň geografického popisu pohraničního pásu republiky. (Spurný ed. 2006: 10–12) O Sudetech se však stále hovoří jako o symbolu diskontinuity osídlení, sociální, kulturní, zemědělské, ekonomické tragédii. Dalo by se říci, že jsou nebyvale spjaté s jakýmsi tragickým koncem daného území. Například v knize *Proměny sudetské krajiny* (Matěj Spurný ed. 2006) odkazují názvy kapitol k oné tragédii např. „příběh krajiny, která přišla o hospodáře“, „zapomenutá paměť místa“, „odmítnuté dědictví“, „zánik zemědělské krajiny“ nebo „mučená krajina“. Jako kdyby až neexistovala možnost jejich rehabilitace či nahlížení na území novou optikou, optikou počátku nové tradice, zvyků a formování jejich nové identity.

Osoba (2017: 317, 318) shledává tři významné historické okamžiky v institucionalizaci tohoto specifického kulturního regionu: 1) iredenta¹¹⁰ Němců po vzniku Československa v roce 1918, která mj. vedla k přijetí názvu *Sudetenland* pro jednu ze čtyř nelegálně vytvořených provincií v tehdejší československé pohraničí; 2) roku 1938 a vznik Říšské župy Sudety (něm. *Reichsgau Sudetenland*) s centrem v Liberci (něm. *Reichenberg*) na území odtrženém od československého pohraničí v oblastech západních a severních Čech, části severní Moravy a českého Slezska; 3) navrácení odtrženého území po druhé světové válce opět k Československu a nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva. Po roce 1945 nastupující ideologie využila těchto dějinných zvrátů v Sudetech k posilování obrazu vítězství nad německým nacionalismem.

¹¹⁰ Slovo *iredenta* pochází z italského výrazu *Italia irredenta* („neovobozená Itálie“) a historicky označuje území, které je považováno za součást národního státu, ale je ovládáno cizí mocností. Iredenta se často vztahuje na území, která jsou kulturně, jazykově nebo historicky spojená s určitou zemí, ale politicky k ní nepatří. Původně se pojem *iredenta* používal pro území, která Italové na konci 19. a počátkem 20. století považovali za součást Itálie, ale nacházela se pod nadvládou Rakouska-Uherska nebo jiných států. V širším smyslu se dnes termín používá k označení jakéhokoli územního nároku založeného na kulturních, historických nebo národních důvodech. Iredentismus je pak politické hnutí usilující o připojení těchto území k „mateřskému“ státu. (Encyclopedia.com 2024)

Z provedeného výzkumu vyplývá, že označení Sudety coby symbolický název nabývá různých konotací a významů mezi jeho obyvateli. Patrné jsou zejména rozdíly mezi zkoumanými regiony.

Označení *Sudety* je vnímáno u části narátorů, zejména z libereckého regionu, pouze jako historický pojem zatížený negativní konotací kvůli událostem roku 1938 i 1945, resp. připojení Sudet k nacistické Německé říši, nucenému vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a dosídlování oblasti. V současném identitotvorném procesu však *Sudety* mají své opodstatnění. Narátoři převážně z druhé a třetí generace usedlíků si umějí představit, že by se tato „historická značka“ mohla využít při prezentaci regionu, resp. v připomíná jeho nedávné historie a dávání většího prostoru německé straně. Příslušníci třetí generace by uvítali, kdyby byl dějinám kraje, zejména 20. století, dán větší prostor při výuce např. na středních školách. Sami se o německé minulosti kraje dozvěděli až v dospělém věku a z vlastní iniciativy.

„Představím si historický pojem, představím si tu mapu toho Československa a tam jako třeba, když Hitler zabral ty Sudety... Takže si tak představím tu mapu, tak si říkám, že byly na tom Sudety dobře, dařilo se jim ekonomicky, průmyslově, pak se to zničilo. Spíš taková nějaká křivda nebo nedorozumění. Taková šedá oblast historie.“¹¹¹

„Já jsem se o tomhle [pozn. o německé minulosti Liberce] nějak víc dozvěděl až na vysoké, ale dřív mě to vůbec nenapadlo. A je pravda, že i my jsme měli dobrého dějepisce na gymnáziu. A když jsme probírali konec druhé světové války a ty následky, odsun a tohle, tak já jsem vůbec neměl pocit, že by se to týkalo tohoto místa. To třeba šedesátý osmý [pozn. události 21. srpna 1968 v Liberci] ano, protože jsou známé obrázky tanků v Liberci. Teď ten památník, kus tankového pásu jak je u radnice [pozn. u liberecké radnice na Náměstí Dr. Edvarda Beneše], tak to jo. Ale pohraničí, vím, že jsme se učili o nějakých událostech kolem Ústí [pozn. Ústí nad Labem]. Nepřišlo mi, že by se mluvilo o mém městě.“¹¹²

Z provedené analýzy rozhovorů dále vyplývá, že pro narátory z jabloneckého i libereckého regionu pojem *Sudety* nabývá na významu v místopisném označení regionu v rámci pohraničního horského pásma. Zároveň se v jejich nahlížení jedná o veškeré území obývané německy hovořícím obyvatelstvem v pohraničním pásmu Čech i Moravy.

¹¹¹ Rozhovor s narátorkou AH, veden v bytě tazatelky dne 9.12.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 21.

¹¹² Rozhovor s narátorkou KK, veden v bytě tazatelky dne 10.09.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 26.

„Pro mě je to geografický označení. To je ten pás kolem republiky osídlené Němcema, takhle bych to viděl. A já jsem si myslel, že to končí na Šumavě, ale ono to končí u Znojma. Znojmo bylo taky německý.“¹¹³

Následující dva pohledy na termín jsou v rámci provedené kvalitativní analýzy ojedinělé. Nelze z nich tedy usuzovat význam termínu pro regionální identitu. Jsou však příkladem různorodosti vnímání tohoto pojmu. Pouze jeden z narátorů použil pro vymezení své identity výrazů odkazující k pojmu Sudety, a to v různých částech rozhovoru. Narátor je potomkem původních obyvatel jabloneckého regionu. Následující citace uvádí příklad použití výrazu „my Sudetáci“ ve vymezení se narátora během let na střední škole a zároveň ukazuje jisté specifikum prostředí vázané na přírodní podmínky.

„No, my jsme měli ve škole založenou sudetskou buňku...Nedá se říct, že bysme nebyli zvláštní, zejména třeba některý zvyky kolem sněhu a podobný věci, že třeba ráno v šest hodin nebo v sedm hodin ráno musel bejt v Jablonci vzorně uklizeno před domem, a to v těch našich rodičích nebo prarodičích zůstalo, takže já jsem ráno musel vyhazovat sníh, aby bylo ráno uklizeno, protože burgmistr by jako poslal obecního drába a dostali by pokutu. Že musel bejt chodník vyčištěnej a posypanej. Takže neexistovalo, že někdo si řekne, ať to uklidí obec. A bylo to vidět pak na těch sídlištích, že ty lidi si už pak neuklízeli po sobě. Kamarádka, která se přestěhovala do Jablonce vodněkud z kraje, říkala, že neznala ranní zvuk svištění lopat a shrnovadel, když se uklízí sníh. Že to je nádherný, jak je všude najednou ticho, jak ten sníh sedne, a jak ty lidi před těma domama pracujou, takový ty dutý tlumený údery těch shrnovadel dřevěnejch a svištění těch kovovejch lopat do toho sněhu, že to jako je taková poezie toho zimního rána.“¹¹⁴

Další z narátorů se domnívá, že je tento termín dosud využíván pro vymezení regionální identity v rámci jednoho kraje (územně-správní jednotky). Uvádí příklad negativního pohlížení na jablonecký region coby místa diskontinuity a německého osídlení ze strany obyvatel regionu železnobrodská.

„A myslím si, že ty Broďáci na nás jako pohlížejí trošku jako na Sudetáky a my s nima nemáme moc dobrý vztahy. Protože tam všichni vědí, tohle pole je tohodle a tenhleten před 50 lety tohle pole prodal a takhle. Prostě jsou tam ty starousedlíci, vědí o sobě, ty okolní vesnice jsou český.

¹¹³ Rozhovor s narátorem VS, veden v domě narátora dne 12.12.2017 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 35.

¹¹⁴ Rozhovor s narátorem MK, veden v domě narátora dne 20.9.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 40.

A to, co je takhle za kopcem tady k nám, za Černou Studnici a sem, tak to už berou jako pohraničí, nebo každopádně to berou jako Sudety...“¹¹⁵

Euroregion

Euroregion je další potenciálně významnou jednotkou v novodobém identitotvorném procesu obyvatel. Euroregion Nisa je jedním z prvních euroregionů ve střední Evropě a byl založen v roce 1991 jako reakce na otevření hranic mezi Českou republikou, Polskem a Německem po pádu tzv. železné opony. Tento přeshraniční region zahrnuje oblasti severních Čech, dolního Slezska a saského regionu Oberlausitz. Jeho cílem je podpora hospodářské, kulturní a environmentální spolupráce mezi těmito třemi státy.¹¹⁶ Jedním z hlavních cílů Euroregionu Nisa je podpora regionálního rozvoje a zlepšení kvality života místních obyvatel prostřednictvím společných projektů financovaných z evropských fondů. Podle výzkumu *Economic Impact of Euroregions* se Euroregion Nisa významně podílí na zlepšení hospodářské situace v pohraničních oblastech, zejména díky podpoře malých a středních podniků a zlepšování infrastruktury (Economic Impact of Euroregions 2020).

Na základě provedených rozhovorů bylo zjištěno, že Euroregion Nisa je jako instituce absolutně nepodstatná pro identifikaci obyvatel na české straně regionu. V mezigeneračním srovnání i mezi zkoumanými oblastmi panuje v tomto shoda. Reakce narátorů na otázku významu euroregionu pro ně samotné nejlépe dokládá následující citace.

„Mě to nenapadlo to nikdy zmínit. Já o tom moc nevím, abych řekla pravdu.“¹¹⁷

Z rozhovorů vyplývá, že obyvatelé zkoumaných oblastí vědí o existenci Euroregionu Nisa, resp. že Liberec i Jablonec nad Nisou náleží do tohoto uskupení regionální formy přeshraniční spolupráce a dokáží ho pojmenovat, ale omezují se pouze na finanční benefity pro region, které z této přeshraniční formy spolupráce vychází. Nepředstaví si konkrétní projekt ani neznají společné cíle euroregionu. Z medializace vědí, že se v rámci euroregionu budovaly cyklostezky propojující trojzemí.

¹¹⁵ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 20.

¹¹⁶ Důležitou součástí činnosti euroregionu je ochrana životního prostředí, zejména v oblasti ochrany vod a zlepšování kvality ovzduší. Podle studie *Environmental Initiatives in the Nisa Euroregion* jsou přeshraniční ekologické projekty v regionu Nisa příkladem úspěšné spolupráce mezi třemi státy (Environmental Initiatives, 2018).

¹¹⁷ Rozhovor s narátorkou AH, veden v bytě tazatelky dne 9.12.2021 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 26.

Pouze jedna narátorka uvedla společensko-kulturní aspekt této přeshraniční formy spolupráce, a to spolek SAL (Spolek Societas Amicum Liberec, z. s.), který cílí na zachování, sdílení a rozvoj kulturního dědictví regionu s Lužickými Srby. Spolek cílí na rozvoj poznání a kontaktů v Euroregionu Nisa, propaguje kulturní památky a dědictví regionu včetně památek zapsaných na list UNESCO a VIA SACRA, pořádá odborná i přátelská setkání na mnoha úrovních, organizuje přednášky, výstavy, exkurze a zájezdy, vydává propagační materiály a publikace. (Societas Amicum Liberec 2018)

Liberecký kraj

Na základě analýzy rozhovorů lze říci, že se nárátoři neidentifikují s Libereckým krajem jako s identitotvornou jednotkou. K tomuto územně-samosprávnému celku mají spíše pragmatický vztah. Pokud by hovořili o svém regionu původu s neresidentem, jejich identita je následující:

1. Liberec / Jablonec nad Nisou
2. Severní Čechy
3. Liberecký kraj

„Já řeknu, že jsem z Jablonce. Jako přece jenom nějaká rivalita s Libercem, takže jako třeba k Liberci se nehlásím nebo k Libereckému kraji.“¹¹⁸

Generace původních obyvatel a jejich potomků se v rozhovorech vyjadřovala také k náležitosti Liberce a Jablonce nad Nisou k Severočeskému kraji v éře státního socialismu, tj. kdy správním centrem pro současný Liberecký kraj bylo Ústí nad Labem. Toto rozhodnutí považují za velice nešťastné nejen z důvodu vzdálenosti regionů od správního centra, ale především kvůli prosazování zájmů ústeckého regionu a upozadování potřeb regionu ostatních. Předchůdce současného Libereckého kraje sice fungoval v letech 1948–1960, na základě zákona o krajském zřízení (č. 280/1948 Sb.). Těchto 13 krajů z roku 1948 přestaly pro účely plánování socialistického hospodářství vyhovovat a přistoupilo se tedy k další správní reformě. Dle zákona o územním dělení státu č. 36/1960 Sb. byl vytvořen Severočeský kraj s hlavním správním centrem – Ústím nad Labem spolu s dalšími 7 kraji v Čechách a na Moravě. Dle sociálního geografa Martina Hampla (2005) se jednalo o neorganické celky, nevhodné pro zavedení regionální správy. Za příklad extrémního řešení odporující přirozené spádovosti

¹¹⁸ Rozhovor s narátorem PL, veden v domě narátora dne 11.7.2018 tazatelkou Irenou Cejpovou, s. 14.

obyvatelstva uvádějí podřízení Liberce Ústí nad Labem nebo Olomouce Ostravě. (HAMPL 2000: 36–38)

Pokud by tedy před narátory byla postavena volba, zda se mají identifikovat se současným vymezením Libereckého kraje nebo s bývalými hranicemi kraje Severočeského, vyberou si jednoznačně Liberecký kraj. Toto rozhodnutí státní moci v obyvatelích regionu rezonuje i po více než 60. letech od jeho uvedení v praxi přesto, že současná podoba Libereckého kraje je platná od roku 2000 Ústavním zákonem o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky. Lze říci, že identifikace se současným vyšším samosprávným celkem je podstatně větší oproti vymezení kraje na severu Čech v minulosti z důvodu respektování přirozeného centra oblasti, Liberce.

S územím Libereckého kraje ve vztahu k jejich regionální identitě se narátoři z libereckého a jabloneckého regionu ztotožňují z části. Míra identifikace s názvem kraje je silnější u obyvatel libereckého regionu oproti jabloneckému. Do kraje dle mínění narátorů zcela nepatří okres Česká Lípa, která je svým socioekonomickým charakterem i geografickým prostředím vzdálená od oblastí výzkumu. Problematické z hlediska regionální identity jsou také další lokality v kraji. Narátoři z jabloneckého i libereckého regionu se vyjádřili, že do jejich regionu již nezasahuje oblast tzv. Podještědí, tj. oblasti kolem Českého Dubu a Frýdlantska. O těchto dvou opět výrazněji odlišných oblastech Libereckého kraje se vyjadřují pozitivněji oproti Českolipsku. Spíše se jedná o „neprobádané“, méně známé území, které navštěvují za účelem turistiky.

Na druhé straně by narátoři spíše uvítali v katastru kraje větší část Krkonoš a Podkrkonoší, které náleží kraji Královéhradeckému. Dle narátorů je více historicky, geograficky i socioekonomicky blízká právě libereckému a jabloneckému regionu. Problematický je název kraje odvozený od největšího statutárního města v kraji – Liberce. Narátoři identifikující se s jabloneckým regionem považují název kraje za nevhodný, a to z důvodu jeho odkazu na Liberec.

6. Shrnutí hlavních zjištění dle výzkumné otázky a podotázek

Kapitola předkládá výsledky vlastního výzkumu a je strukturována dle výzkumných podotázek, které vycházejí z hlavní výzkumné otázky disertační práce, tj. *Je teze o slabé regionální identitě v pohraničních oblastech stále relevantní?*

Výzkumná podotázka číslo 1:

Jak reflektuje region svého původu ve svých životních příbězích generace novoosídlenců?

Generace novoosídlenců ve svých životních příbězích reflektuje region svého původu, který má v její regionální identitě primární postavení, zejména v rovině emocionálního vztahu. Narátoři vzpomínají na aktivní působení jich samých a svých předků v prostoru v podobě spolkové a kulturní činnosti či občanské angažovanosti. I po desetiletích strávených mimo region původu je v nich stále silně zakořeněn coby *region srdce*. Prožívali zde období dětství a dospívání, které nejsilněji formuje vztah k určitému prostoru a vytváří emoční pouto. Migrace do regionů výzkumu (pohraničí) byla pro ně racionální, pragmatickou záležitostí, která determinovala další proces identifikace s novým místemžití. Stejně, jako píše Roubal (2013), v biografické naraci je vědomí regionální identity líčeno jako komplikovaný a dlouhotrvající proces, kteří mnozí z nově příchozích obyvatel do pohraničí po různě dlouhé době vzdali a odešli zpět do známého (Srb 1984). Ze všech generací mají právě novoosídlenci nejpragmatičtější vztah k současnému regionužití, který také předávali svým potomkům – první generaci osídlenců.

Novoosídlenci komparují region původu (*region srdce*) se současným regionemžití v dichotomii „tady“ a „tam“, město versus vesnice. Obvykle pocházejí z vnitrozemských vesnických částí a vzpomínají na komunitní život, pospolitost, kulturní a společenské aktivity, širokou sociální síť předávanou svou rodinou i budování vazeb skrze školní docházku a zájmové aktivity. Naopak Jablonecko a Liberecko svým městským charakterem považují za uzavřenější z hlediska mezilidského kontaktu.

Novoosídlenci akcentují odlišné přírodní a klimatické podmínky v regionu původu oproti současnému regionužití. Srovnávají vnitrozemské teplejší klima, s mírnými zimami s horským podnebím severních Čech, které je naopak charakteristické četností srážek po celý rok, zejména pak v zimních měsících. Přírodní a klimatické prostředí v procesu identifikace s regionem je prvotním prvkem, se kterým jedinec přichází do styku v novém, neznámém regionu a působí proto nejsilněji.

Stále přítomný vliv důvěrně známého a bezpečného prostoru nabytého v dětství a dospívání je patrný také v uvědomování si hranic současného regionu žití. Důležitá je v tomto úzkém prostoru občanská vybavenost naplňující jejich potřeby především ve vztahu k rodině. Oproti následujícím generacím v regionu pojmají „svůj region“ v užších hranicích, tzn. jejich region je determinován bezprostředním okolím jejich obydlí. Zjištěné se opírá o práci autorů Chromého, Semiana a Kučery (2014), kteří poukazují na subjektivnost hranic regionu v představách jeho obyvatel i na nemožnost zobrazit tyto hranice v jednotné linii v geografickém zobrazení, což neplatí pouze pro novoosídleneckou generaci, ale pro všechny generace.

Výzkumná podotázka číslo 2:

Vzpomínají na region původu své rodiny první, druhé a třetí generace usedlíků?

Pro vzpomínání na region původu rodiny v případě potomků novoosídlenecké generace je nejvýznamnějším faktorem rodinná paměť v podobě předávaných rodinných příběhů. Čím více se v rodinné paměti uchovává vzpomínka na region původu předků, tím je orientace potomků na tento region silnější. Pilířem regionálního vědomí rodiny je tedy rodinná paměť. Také dle Schudsona (1995) je rodinná paměť nástrojem pro udržení kontinuity, osobní i rodinné identity skrze poznávání minulosti.

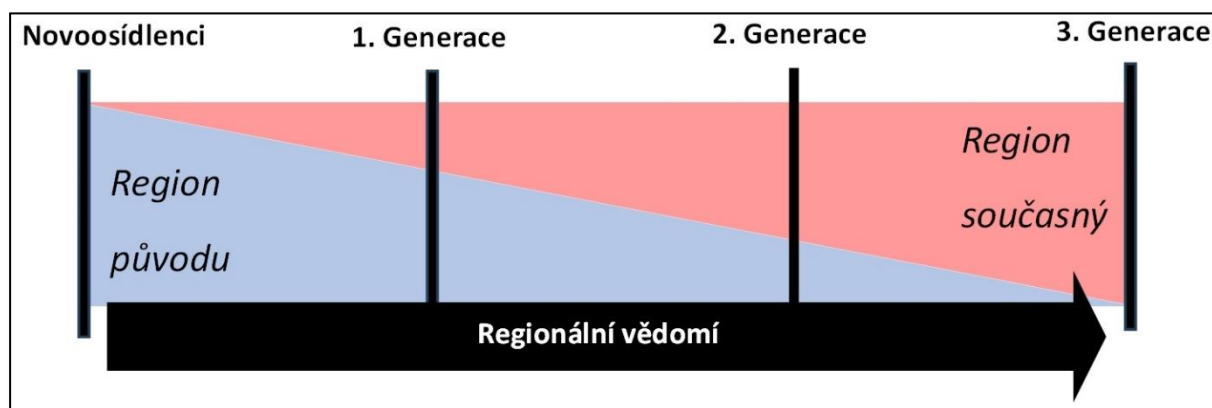
Pro proces osobní i regionální identifikace se jeví za více než podstatný otisk rodiny v prostoru skrze její aktivní činnost, např. v podobě spolkové činnosti, občanské angažovanosti aj. Potomkům je region tím bližší, čím jsou rodinné stopy v prostoru markantnější. Tyto prvky posilují emoční vazbu k danému místu. Význam emočního aspektu v rodinné paměti považuje za klíčové rovněž Fivush et al. (2011), zejména pro období dětství a dospívání.

Předpokladem pro uchování rodinné paměti je však její aktivní předávání následujícím generacím a na druhé straně ochota naslouchat těmto vyprávěním ze strany potomků. Jedná se o velice individuální záležitost i v rámci jedné rodiny. Aktivitami podporujícími uchovávání rodinné paměti jsou např. četné návštěvy příbuzných i konkrétních míst v regionu původu, seznamování s místními příběhy i místními aktéry apod. Předávání sociokulturního kapitálu ve vztahu k regionu původu, a tedy propojování potomků s místními aktéry má podstatný vliv na vytvoření emočního pouta k regionu v podobě *regionu srdce*. Zich et al. (2006) sociokulturní kapitál považují za předpoklad tvorby identity jedince i kolektivu s určitým sociálním celkem v podobě území/regionu. Tuto myšlenku je vhodné doplnit právě o význam rodinné paměti na sociokulturní kapitál. Halbwachs (1992) shledává rodinnou paměť dynamickou, neboť sdílené

příběhy jsou v čase přetvářeny, zapomínány a upravovány dle současných podmínek a preferovaných hodnot v životě rodiny.

V případě první generace usedlíků platí, je-li v rodině aktivně sdílena rodinná paměť na region původu, pak se pro příslušníky právě této generace stává *regionem srdce*. Přetrvává zde stále místní znalost regionu původu i sepětí předků s regionem. S biograficky konstruovanou zkušeností s tzv. „dvojím domovem“ pracuje také Roubal (2003). Pomocí biografických výzkumů, jak je také pojímán v této disertační práci, se potvrzuje teze o formování vztahu k prostoru bez ohledu na fyzickou přítomnost jedince v tomto prostředí (Szaló 2006). Sdílení rodinné regionální identity skrze poznávání „rodinných kořenů“ je patrné také u druhé a třetí generace, ovšem s významným rozdílem. Pro druhou a třetí generaci usedlíků má již region původu jejich předků historickou hodnotu či význam. Nejedná se o identitotvorný prvek ve vztahu k regionální identitě. Čas zde platí za nejdůležitější prvek. Vzdálenost v čase od regionu původu posiluje regionální vědomí současného regionu života dalších generací, viz Obrázek č. 16: Změna regionálního vědomí generací v čase.

Obrázek č. 16: Změna regionálního vědomí generací v čase

Zdroj: Vlastní zpracování.

Výzkumná podotázka číslo 3:

Existují rozdíly v subjektivních charakteristikách regionu mezi jednotlivými generacemi?

Existenci rozdílů v subjektivních charakteristikách regionu mezi jednotlivými generacemi je nejvíce patrná v akcentování odlišných symbolů, přiřkládání jiného významu stejným symbolům a vymezením hranic subjektivního pojetí regionu ve vztahu k regionálnímu vědomí.

Pro novoosídlence je charakteristická dichotomie region původu versus region současnéhožití, a to ve vnímaných symbolech. Za nejvýraznější symbol lze shledat specifické přírodní

prostředí. Novoosídlenci nevnímají sociokulturní a historické symboly současného regionu ani si nejsou vědomi osobností a rodáků regionu. V jejich vědomí je *regionem srdce* region jejich původu. U první generace osídlenců je také nejvýraznějším identitotvorným prvkem a zároveň symbolem regionu jeho přírodní a klimatické prostředí. Ani u této generace nejsou za symboly shledány historické symboly, objevují se však již sociokulturní a socioekonomické. Druhá generace stojí svým způsobem na pomezí, na pomezí mezi vazbou k regionu původu předků a současným regionem žití. To je patrné i z vnímaných symbolů regionu. Všímá si jich specifických sociokulturních i socioekonomických symbolů, které u předešlých generací nebyly akcentovány.

Třetí generace usedlíků si uvědomuje různé kategorie symbolů jejich regionu. Důležité jsou pro ni oproti předešlým generacím symboly spojené s volným časem. Jejich sepětí s regionem je oproti předešlým v silnějších intencích. Znaří významné osobnosti regionu, rodáky, orientují se v historii regionu, jsou kritičtější k historickým událostem 20. století formující jejich region. Samozřejmostí je pro ně význam přírodního prostředí a klimatu v regionu coby charakteristického a zároveň identitotvorného prvku. Subjektivní pojetí hranic u třetí generace usedlíků je oproti předešlým volnější ve smyslu neupínání se pevně k jedinému prostoru díky jiným životním podmínkám a stylu, stejně jako již pocitu ukotvenosti v prostoru. Region jejich žití je pro ně *regionem srdce*, stejně jako u generace starousedlíků a jejich potomků. Starousedlíci mají nejvíce společného právě s třetí generací usedlíků. Vnímají také veškeré kategorie symbolů regionu, znaří lépe než ostatní generace historické symboly. Mají jasně vymezený prostor subjektivně vnímaného regionu. Podobnost mezi třetí generací usedlíků a starousedlíky lze shledat také v kritickém názoru na nucené vysídlení německy hovořícího obyvatelstva a následné dosídlení, které však považují za součást identity regionu. V kontrastu s míněním novoosídlenců a první generace usedlíků, které byly značně ovlivněny dobovou socialistickou propagandou.

Všechny generace se však shodují na dvou signifikantních charakteristikách a zároveň symbolech regionu – na přírodním prostředí a klimatu především Jizerských hor a na pozitivním hraničním efektu v oblasti pohraničí. Pohraničí je mezigeneračně vnímané za oblast blízké státní hranici a jejich region do pohraničí nenáleží. Vymezuji se však vůči pohraničí jižních, západních a severozápadních Čech, které si nese dosud vnější *image* vzešlou z devadesátých let 20. století coby místa prostituce, kriminality a tržnic.

Na subjektivní charakteristiku regionů je možné se podívat také optikou regionální příslušnosti narátorů. Pro oba regiony a regionální identitu jsou významné Jizerské hory, horské přírodní a

klimatické prostředí a vysílač Ještěd jako identitotvorné prvky. Odkazují na autochtonní obyvatelstvo a ve svých aktivitách v průběhu času se snaží na jejich identitu navázat, resp. identitu regionu spjatou s původním německy hovořícím obyvatelstvem integrovat do svého regionální vědomí za současných podmínek. Jsou si vědomi omezených historických symbolů regionu v podobě tradic a zvyků, které jsou velice různorodé a odkazují na regiony původu jednotlivých rodin. Shodují se také v názoru, že „identitním ostrovem“ mezi Libercem a Jabloncem nad Nisou jsou Vratislavice nad Nisou mající svou specifickou identitu „mikro regionu“ i jeho obyvatel nehlásící se ani k jednomu ze sousedních měst, byť ze správního hlediska náleží k Liberci.

Výzkumná podotázka číslo 4:

Jaké prvky regionální identity jsou pro jednotlivé generace klíčové?

Na základě provedených biografických rozhovorů ve zkoumaných regionech Libereckého kraje, lze pro jednotlivé generace přítomné ve výzkumu shledat za klíčové pro regionální vědomí následující prvky.

Generace starousedlíků se vyznačuje silnou vazbou na přírodní a klimatické prostředí regionu, se kterou je jejich regionální vědomí silně spjaté. Výrazným prvkem je také sdílené historické vědomí, a to konkrétně na dva vzájemně propojené procesy – nucené vysídlení německy hovořících obyvatel a dosídlení oblastí českým obyvatelstvem. Za další prvek je možné označit známost prostředí předávanou v rodinné paměti.

Pro novoosídleneckou generaci je klíčovým prvkem regionální identity stabilita občanském životě a přítomnost rodiny. Prostor, se kterým se identifikují, se omezuje na nejbližší okolí jejich domova, resp. obydlí. Regionální identitu současného regionu žití upozadňuje regionální identita regionu jejich původu.

Zásadními prvky pro první generaci usedlíků jsou přírodní prostředí a krajina, volnočasové aktivity spojené s přírodním prostředím. Jejich identifikace s prostorem se odvíjí od vztahu k bezprostřednímu okolí domova. Objevují se již sociokulturní a socioekonomické symboly, od kterých odvozují svou regionální identitu. Důležitý prvek ovlivňující jejich regionální identitu je region původu předků, ke kterému mají silnou emocionální vazbu.

Pro druhou generaci platí, ve vztahu k regionální identitě, že stojí na pomyslném pomezí mezi kořeny zapouštějící první generaci a již silnou ukotveností třetí generace usedlíků. Důležitým prvkem jejich regionální identity je krajina a přírodní prostředí, volnočasové aktivity spojené s prostorem, architektura i osobnosti regionu. Na důležitost krajiny a přírodního prostředí ve

formování regionální identity upozorňují také Mikšíček (2003) nebo Chromý (2003b). Významná je také konkrétní historická událost prolínající se mezi jejich osobní identitou a identitou regionu, a to rok 1968. Srpnové události roku 1968 jsou kolektivně sdíleny a generačně přenášeny zejména v libereckém regionu. Událost se stala prvkem regionálního vědomí i vnější identity regionu.

Třetí generace se nejvíce podobá svými klíčovými prvky identity generaci starousedlíků. Důležitými prvky v regionálním vědomí této generace je rodinná paměť spjatá se současným regionem žití rodiny a jejich nejbližších předků, spjatost s přírodním prostředím, historické události především druhé poloviny 20. století formující region pohraničí, sportovní i kulturní využití v oblasti.

Výzkumná podotázka číslo 5:

Reflektují jednotlivé generace specifické přírodní a klimatické podmínky regionu?

V mezigeneračním i meziregionálním srovnání lze shledat za pevnou součást regionální identity ve sledované oblasti unikátnost geografického, přírodního a klimatického prostředí. Je také neoddelitelnou součástí identity regionu, jak je vnímána neresidenty. Tato zjištění korespondují s výzkumem Šifty a Chromého (2014) v analýze vnímání přírodních symbolů.

Na základě geografického, přírodního a klimatického prostředí je také postavena prezentace Libereckého kraje coby vhodného k různorodým volnočasovým aktivitám.

Je zde přítomna historická významnost krajiny, která je propojujícím článkem mezi identitou původních německy hovořících obyvatel a současným obyvatelstvem. Horskou krajinu, Jizerské hory a horu s vysílačem Ještěd lze považovat za hlavní identitotvorné prvky regionální identity. Symboly bohatství obou regionů výzkumu jsou považované ve vědomí jeho obyvatel, představované v práci skrze biografická interview, voda ve všech skupenstvím, „zelené“ přírodní prostředí a kopcovitý reliéf.

Novoosídlenecká generace komparuje přírodní a klimatické podmínky s regionem původu, které se na druhé straně staly jednotícím, identitotvorným prvkem v novém geografickém prostředí pro formování společného regionálního vědomí nově budované společnosti pohraničních regionů. První, druhá i třetí generace vyzdvihuje význam přírodního prostředí i geografické polohy regionů pro volnočasové aktivity navázané právě na specifické podmínky v podobě turistické, sportovní či jiné spolkové činnosti.

Obyvatelé regionů jsou vnímaví ke klimatickým změnám, které jsou podstatným zásahem do současné regionální identity i identity regionu oblastí výzkumu. Dřívější vnímání regionu coby horského s vysokým úhrnem srážek již z důvodu klimatických změn se dle narátorů změnilo; v jejich kolektivní paměti nejsou vzpomínky na horká léta s minimem srážek, minimální sněhová pokrývka omezená na pouhých několik dní v roce apod.

Výzkumná podotázka číslo 6:

Jak se regionální identita obyvatel pohraničí mění v kontextu historických a současných socioekonomických vlivů?

Novoosídlenecká generace a první generace usedlíků prožily historické momenty regionu, jež ve druhé polovině 20. století utvářely jeho charakter. Z důvodu ovlivnění poválečnou a poté socialistickou propagandou, mají tendence německou minulost regionu zapomínat, tabuizovat či zjednodušovat. Shledána byla také regionální difference – narátoři ze všech generací jabloneckého regionu byli ke stěžejním historickým událostem daleko kritičtější oproti libereckým narátorům z důvodu rozdílné regionální zkušenosti. Zatímco na Jablonecku přicházely generace novoosídlenců i další generace relativně často do styku se zůstavším německým obyvatelstvem zejména v pracovním prostředí, na Liberecku k tomuto kontaktu docházelo méně často. Důvodem byl zejména jiný poměr německého ku českému obyvatelstvu ve sledovaných regionech po nuceném vysídlení autochtonní obyvatelstva.

Rozdílná geneze regionální identity na základě historických a socioekonomických vlivů se projevuje nejvíce u druhé a třetí generace usedlíků. Historické okolnosti, za kterých se jejich předkové/rodina dostala do současného regionu žití, samy neprožily. Mají tuto zkušenost zprostředkovanou skrze rodinnou paměť. Oproti předešlým generacím mají přístup k faktickým informacím vztahující se ke stěžejním historickým událostem, především pak k nucenému vysídlení německy hovořícího obyvatelstva, procesu osídlování regionu českými obyvateli. S těmito informacemi pracují kriticky a vytvářejí si vlastní pohled na tyto události. I z tohoto důvodu je u druhé a třetí generace méně častá tabuizace a zlehčování německé minulosti regionu, naopak je pokládána za součást identity regionu hodnou připomínání. Zároveň jsou tyto dvě generace již z pohledu statistik obyvatelstva považovány za rodáky, tj. mají totožné bydliště s místem původu.

Textilní průmysl na Liberecku a sklářský průmysl na Jablonecku se stal po druhé světové válce společným symbolem posilující regionální vědomí obyvatel. Na jejich základě se formovala, spolu s přírodním prostředím, společná sounáležitost s obývaným prostorem. Devadesátá léta a

období ekonomické i společenské transformace předznamenal konec socioekonomického symbolu Liberecka – textilního průmyslu. Automobilový průmysl dominantní v regionu se nestal identitotvorným z důvodu nestability v čase a nízké odbornosti profesí, vysoké fluktuace pracovníků i přítomnost cizího kapitálu v podobě dominantních firem v regionu s rozdílnou firemní kulturou. Na rozdíl od textilního průmyslu se sklářská jablonecká tradice zachovala a je významným prvkem regionálního vědomí i identity regionu. K zachování přispěla také vysoká odbornost a generační předávání *know-how* zděděné po původních obyvatelích regionu.

Identita regionu na základě socioekonomických dat poskytuje jiný obraz regionu, než jak je subjektivně konstruován jeho obyvateli. Druhý nejméně lidnatý kraj v ČR se sice potýká s průměrnou nezaměstnaností v celorepublikovém srovnání, ale problém tkví v 72% nezaměstnanosti obyvatel se základním vzděláním nebo vyučením. V regionu jsou poptávány především dělnické profese. V Libereckém kraji je oproti republikovému průměru nižší vzdělanost, nedostatek pedagogických pracovníků i nezájem o technické obory, i když kraj má v oblasti vzdělávání velký potenciál díky přítomnosti Technické univerzity v Liberci a síti středních škol a učilišť se širokou škálou zaměření. Problematická je nízká diverzifikace aktivit zaměstnavatelů nejen v průmyslových zónách. Přítomna je také regionální diference – vysoce urbanizovaným regionem s nadprůměrným zalidněním v přepočtu na rozlohu je Liberecko a Jablonecko, na druhé straně Semilsko je méně urbanizované a s nižší hustotou zlidnění, regiony Frýdlantska a Novoměstska patří k problematickým regionům Libereckého kraje především z důvodu horší kvality dopravní obslužnosti a nízké vzdělanosti obyvatelstva. Vzhledem ke geografickému a přírodním charakteru kraje je zde zastoupeno zemědělství pouhými 2 %, což je opět pod republikovým průměrem. Za slabou stránku Libereckého kraje lze také považovat úroveň zdravotnictví, neboť péče je centralizovaná do regionálních center, a především pak do Krajské nemocnice Liberec a je zde dlouhodobý nedostatek zdravotnického personálu.

Fenomémem v rámci krajských voleb je opakovaná preference voličů pro Starosty pro Liberecký kraj, které pravidelně vítězí v krajských volbách od roku 2016. Z pohledu regionální identity se jeví za žádoucí vyšší volební účast (nejen) v krajských volbách oproti republikovému průměru. I když se obyvatelé s vyšší územně-správní jednotkou v rámci své regionální identity neidentifikují, není jim lhostejný její vývoj. Na druhé straně opět existují značné regionální diference. Na Českolipsku je tradičně volební účast v rámci kraje nižší s jinou preferencí politických stran.

Volnočasové aktivity a turismus jsou důležitou součástí regionálního vědomí i identity regionu, na kterých je vystavěna vnější prezentace kraje. Existuje však rozdíl mezi nejnavštěvovanějšími

turistickými cíli v kraji a vnímanými vnitřními symboly regionů jeho residenty. Nejnavštěvovanější cíle (IQPark, iQLandia, Dinopark a Centrum Babylon s funparkem a aquaparkem) nejsou v regionálním vědomí obyvatel ukotveny jak v regionálním, tak především v mezigeneračním srovnání. Jediným průsečíkem byla v symbolech residentů a turistických cílech shledána Zoologická zahrada Liberec. Liberecký kraj vynakládá úsilí v tvorbě *image* kraje coby výspou bižuternictví a sklářství. Pracuje tedy s tradicí regionů Jablonecka, Novoborska a Harrachova. Na druhé straně je v kraji nevyváženost návštěvnosti turistických cílů, kdy dominuje Liberec s výše zmíněnými turistickými cíli. Také podle standardizovaného šetření pro výzkum Šifty a Chromého (2014) k vnějším symbolům Libereckého kraje byly respondenty z řad residentů i neresidentů uváděny za symboly Libereckého kraje hory a příroda, zimní sporty, turistika, sklo a bižuterie, Zoologická zahrada Liberec nebo Centrum Babylon – Aquapark. Dochází tedy k posunu vnímaných symbolů a dominanci Liberce v rámci kraje.

Byť socioekonomická situace Libereckého kraje má své velké rezervy, v rozhovorech tyto faktické skutečnosti nebyly nijak akcentovány. V interview naopak vyzdvihují jeho klady v podobě přírodního prostředí či množstvím volnočasových aktivit, naopak nízkou úroveň vzdělání, horší dopravní obslužnost některých regionů apod. nebyla zaznamenána. Důvodem je také regionální příslušnost narátorů i jejich především středoškolské a vysokoškolské vzdělání.

Hlavní výzkumná otázka:

Je teze o slabé regionální identitě v pohraničních oblastech stále relevantní?

Jednou z podmínek pro regionální rozvoj je sociokulturní a lidský kapitál, který v oblasti výzkumu (pohraničí) prošel ve druhé polovině 20. století novodobým formováním. Uzavřenost komunity vzešla z osídlování regionů zejména ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století a z přílišné diferenciaci nově příchozího obyvatelstva. Stejně jako Florida (2003) je v této práci čas pokládán za nejdůležitější faktor regionální identity – v průběhu dekád byly překonány prvotní problémy regionů v důsledku nuceného vysídlení německy hovořícího obyvatelstva i dosídlení českým obyvatelstvem. V nově vzniklé komunitě se postupem času ustanovily signifikantní symboly. Usazenost obyvatel regionu podporuje také materiální zázemí a stabilita ve věcech každodenní potřeby (potřeba bydlení, zaměstnání, občanské vybavenosti).

Pokud se jedná o vnímání hranic regionu coby pohraničního, mezi narátory z obou regionů i všech generací panuje shoda, že se necítí být v pohraničním prostoru. Toto subjektivní vymezení na základě identifikace s prostorem jeho obyvatel má dle Havlíčka (2004) pro budoucí formování regionální – příhraniční identity velký význam. Narátoři vnímají pohraničí

coby příhraniční prostor kolem státní hranice. Zároveň se vymezují vůči až pejorativnímu pohledu na pohraničí kvůli nechvalně proslulým jevům přítomných (prostituce, kriminalita, tržnice aj.) v severozápadní, západní a zejména jižní části pohraničního pásu republiky.

Čím rodina déle setrvává v regionu žití, tím je její vazba na region původu předků slabší. Tím generace potomků novoosídlenců vykazují více prvků tzv. rodáctví. Tím je myšleno především emocionální sepětí s regionem, vztah k přírodnímu a krajinnému prostředí (Šifta, Chromý 2014), hustší sociální síť a sociokulturní kapitál provázaný s regionem.

Pohraniční regiony Liberecka a Jablonecka jsou dynamickým prostorem, jejichž identita se neustále v čase vyvíjí a ním i regionální vědomí jeho obyvatel. Pro současné generace je typické mísení pragmatického a emocionálního vztahu k regionu, které je předpokladem pro silnější regionální identitu oproti generacím jejich předků z řad novoosídlenců. Region je poté považován za *region srdce*. Lidé mají v současné společnosti, zřízení i době, volbu, kde, kdy a jak budou prožívat svůj život. Odchází za zaměstnáním, vzděláváním, možností vlastního bydlení či za účelem sloučení rodiny a nejsou natolik závislí na jednom místě. Na regionální identitu má vliv každodenní pragmatické rozhodování. Uvědomování si sounáležitosti s prostorem není každodenní záležitostí a na základě zkušenosti z provedených interview lze konstatovat, že na otázku regionální identity není jednoduché nalézt odpověď. I přesto spjatost s prostorem zastává v osobní identitě jedince nezaměnitelnou roli.

Regionální identita vzniká na základě kombinace racionálního a emocionálního vztahu. Pokud je region vnímán residenty za *region srdce*, pak je možné vyhodnotit regionální vědomí obyvatel za silné. Teze o slabé regionální identitě v pohraničních oblastech, která byla historicky spojována s přerušenou kontinuitou osídlení v důsledku nuceného vysídlení původního německy hovořícího obyvatelstva po druhé světové válce (srov. Heřmanová et al. 2009; Šimáček, Šerý 2012; Šifta, Chromý 2014), je v současnosti relevantní pouze částečně. Platí pro novoosídleneckou a první generaci, které mají silnější vazbu na region původu a současný region pojmají především pragmaticky. Od druhé generace usedlíků však lze hovořit o prohlubování sounáležitosti s regionem. Výsledky kvalitativního výzkumu ukázaly, že i přes komplikované historické podmínky a vliv migrací se v posledních desetiletích formuje nová regionální identita, která je z jedné strany ovlivněna socioekonomickými a kulturními změnami, na straně druhé navazuje na přerušenou tradici osídlení především ve svém vztahu k přírodnímu a krajinnému prostředí. Regionální vědomí obyvatel regionu je mnohvrstevné a generačně rozdílné, jak prokázala tato práce.

Jedním z hlavních konkrétních zjištění práce je, že v pohraničních oblastech Liberecka a Jablonecka došlo k oživení regionálního vědomí, což je patrné zejména v rostoucí účasti obyvatel na komunitních aktivitách a v revitalizaci místních tradic. Obyvatelé již nevidí region jako marginální území, ale naopak jako prostor, který jim nabízí příležitosti pro růst a rozvoj v důsledku ekonomické i kulturní transformace. Historické trauma spojené s poválečným nuceným vysídlením německy hovořícího obyvatelstva je stále přítomné v kolektivní paměti napříč generacemi, avšak s jinou konotací. Od tabuizace a zlehčování této regionální historie po její přijetí do regionálního vědomí i identity regionu. Současná regionální identita obyvatel zkoumaných pohraničních regionů není konstruována na základě historických událostí, ale je nejvíce spjata s naplňováním potřeb a je závislá na stabilitě prostředí.

7. Závěr

Disertační práce se věnuje tématu identity regionu za využití konceptu identity regionu Anssi Paasiho (1986), která dělá identitu na regionální vědomí jeho obyvatel a identitu prostorové jednotky. Téma je významné v oblasti regionálního rozvoje a sociální geografie v pochopení procesů probíhajících uvnitř i vně regionů. Dále je téma klíčové pro oblast ekonomie, managementu a politologie, kdy je potřeba znát motivy a postoje chování a jednání zdejších obyvatel. Výzkum obsažený v disertační práci tedy předkládá ve svých výsledcích nové poznatky pro aplikaci ve zmíněných oborech, avšak případná aplikace již není předmětem této práce.

Disertační práce je strukturována do následujících hlavních částí – metodiky a cíle práce, literární rešerše, teoretické části s vymezením pojmů a konceptů relevantních pro navazující praktickou část disertační práce. Důraz je kladen na stanovení cíle, tj. na stanovení hlavní výzkumné otázky a navazujících podotázek, a dále na metodiku vlastního výzkumu založeného na kvalitativní výzkumné strategii, tj. na biografickém narativním přístupu (provedení 31 životopisných interview v rozsahu více než 50 hodin). V samostatné kapitole Shrnutí hlavních zjištění dle výzkumné otázky a podotázek jsou zohledněny klíčové aspekty vlastního výzkumu kvalitativní povahy, jsou vzájemně komparovány a porovnány s odbornou literaturou. V textu práce i ve vlastním výzkumu je pracováno s více jak 180 odbornými zdroji v podobě publikací a odborných článků.

Literární rešerše disertační práce se věnuje tématu pohraničí ve výzkumu regionální identity, regionální identity v současných výzkumech a soudobým přístupům regionálního rozvoje. Tato témata jsou strukturována v dílčích podkapitolách a jsou zdrojována příslušnou literaturou. Tím je vystaven odborný rešeršní základ pro teoretickou část i část praktickou (vlastní výzkum). Teoretická část práce se věnuje vymezením pojmům užívaných v práci (region, prostor a místo), typologizaci regionálních symbolů, vymezení regionální identity a souvisejících konceptů, typologizaci regionů či současnému pojetí regionu v regionálních vědách. Empirická část práce (vlastní výzkum) dále navazuje rozbořem a syntézou realizovaných interview, kdy systematická analýza rozhovorů je předchozí kapitolou věnující se identitě regionu na základě statistických dat. Přínosem výzkumu je rozbor zjištěných poznatků z provedených biografických interview pro vymezení regionálního vědomí (vnitřní identity) zkoumané oblasti – tím je dosaženo zodpovězení výzkumné otázky a návazných podotázek. Tím byl naplněn vlastní výzkum v unikátní podobě ve zkoumaných regionech (Liberecko a Jablonecko).

V disertační práci ve vlastním výzkumu bylo dosaženo výsledku v podobě zodpovězení hlavní výzkumné otázky, tj. zda je teze o slabé regionální identitě v pohraničních oblastech stále relevantní. Relevantnost předložené teze je platná pouze částečně, a to z důvodu mezigenerační rozdílnosti v síle regionálního vědomí. Slabá regionální identita obyvatel byla shledána u příslušníků novoosídlenecké a první generace usedlíků, které měly regionální identitu orientovanou na region původu předků. Od druhé generace usedlíků se sounáležitost s regiony pohraničí prohlubuje, což dokládá neaktuálnost předkládané teze. Nová regionální identita pohraničních regionů je založena na kombinaci pragmatického a emocionálního vztahu k prostoru. Je ovlivněna socioekonomickými a kulturními změnami, navazuje na přerušenu tradici osídlení především ve svém vztahu k přírodnímu a krajinnému prostředí. Regionální vědomí obyvatel regionů je mnohvrstevné a generačně rozdílné.

Další výzkumné příležitosti spočívají v navazujícím kvalitativním výzkumu v podobě rozhovorů s příslušníky nejmladších generací a zjištění jejich prvků ovlivňující regionální vědomí. Identitu regionu by bylo vhodné doplnit o kvantitativní šetření v podobě strukturovaného dotazníku s cílovou skupinou neresidentů, aby se prohloubila znalost o subjektivní podobě vnější regionální identity. Poznání vnější subjektivní identity může napomoci v chápání motivů příjezdů do regionu a mít tak vliv na rozvoj cestovního ruchu a destinačního managementu. Dále je zde potenciál pro navazující výzkumnou činnost v podobě komparace regionálního vědomí obyvatel dalších pohraničních regionů republiky, tj. komparace více regionů v geografickém prostoru pohraničí.

Z výsledků práce vyplývá, že místní aktéři stejně jako veřejná správa a samospráva by měly více akcentovat rozdílnost jednotlivých regionů v rozvojových a strategických plánech. Zároveň by neměly podceňovat význam poznání míry regionálního vědomí obyvatel regionů, protože jim může dát odpovědi na nejrůznější otázky týkající se nejen sociokulturního kapitálu oblasti, jenž je pro udržitelný a dlouhodobý rozvoj regionu zásadní:

- jaké symboly jsou pro místní obyvatele skutečně identitotvorné a stojí za podporu, aby se vazba k regionu nenarušila, ale naopak posílila;
- jaké jsou subjektivní hranice regionu a jak se liší od územně-správních – a s nimi opět pracovat ve vztahu k regionálnímu vědomí, tzn. neposilovat symboly a prvky mimo tyto subjektivní hranice;
- vůči komu a čemu se obyvatelé vymezují a z jakého důvodu ve vazbě na regionální identitu (vědomí) – vyvarování se překrytí odlišně vnímaných symbolů a prvků v rámci regionální identity (vědomí);

- jaké historické události či osobnosti jsou klíčové pro identitu regionu a ty poté v rámci vnitřní i vnější prezentace regionů sdílet – cílené posilování znalosti regionu skrze vybrané identitotvorné historické a sociokulturní symboly a prvky;
- jak posilovat regionální vědomí obyvatel regionu a zároveň vnější identitu (*image*) regionu tak, aby nedocházelo k příliš velkému překrytí prvků a symbolů jak vnější, tak vnitřní regionální identity, s negativním dopadem na regionální vědomí (nárůst zátěže vůči obyvatelům, např. turistický ruch v obci Bedřichov) – v rozvojových strategiích regionu pracovat s různým cílováním a odlišením obou těchto stran.

Z analýzy je zřejmá difference mezi okresy i v rámci každého z okresů, ve kterých jsou rozpoznatelná regionální centra – například v okrese Liberec jsou identifikovaná regionální centra se specifickou regionální identitou i vědomím jejich obyvatel, a to konkrétně Liberecko, Podještědí, Frýdlantsko nebo Hrádecko. Regionální vědomí i identita regionu je odlišná a vzájemně vůči sobě se vymezující. Pokud by se regionální centra identifikovala na území celého kraje, zjistila by se míra sepětí obyvatel s jednotlivými regiony, byly by nalezeny důležité identifikační prvky, které by bylo možné dále rozvíjet, předávat dalším generacím a také využít pro posilování identity regionu směrem k nerezidentům. V tomto směru by bylo nejvhodnější vystavět strategii pro posilování identity regionu na modelu neoendogenního rozvoje, protože bez integrace vnějších vlivů a zdrojů, jež podporují sociální, ekonomické a environmentální cíle regionu, nelze požadovat po místní komunitě, aby vše „dotovala“ svou sounáležitostí s regionem. Práce prokázala také vazbu mezi teorií sítě kontaktů a teorií zakořeněnosti, coby teoretického zázemí regionálního rozvoje ve vztahu k regionální identitě. Byť je na základě této práce zřejmé, že regionální vědomí je závislé na emoční vazbě obyvatel k regionu, pragmatická stránka každodenního života v regionu je rovněž identitotvorná. Empirická část prokázala, že teze o slabé regionální identitě pohraničí již není pro všechny generace přítomná v prostoru relevantní a existuje zde generační rozdílnost. Zakořeněnost obyvatel lze doložit jistým nesouladem mezi identitou regionu na základě socioekonomických dat a regionálním vědomím na základě provedených biografických interview. Narátoři žijí svou každodennost v regionu a dalo by se říci „v dobrém i ve zlém“, z důvodu emoční vazby k regionu. Problémy v oblasti zdravotnictví, školství, dopravní situace atd. nepřevýší skutečnost, že se cítí být s regionem spjati.

8. Použité zdroje

- ACHARYA, A. (2012): Foundations of Regionalism and Comparative Regionalism. In: Comparative Regionalism: A Field Whose Time Has Come?. *Journal of International Affairs*, 47, (1), s. 151–160.
- ALLEN, J., MASSEY, D., COCHRANE, A. (1998): *Rethinking the Region*. London: Routledge. 170 s.
- ALSAYYAD, N. ed. (2001): *Consuming Tradition, Manufacturing Heritage: Global Norms and Urban Forms in the Age of Tourism*. New York: Routledge, 320 s.
- AMIN, A, THRIFT, N. (eds) (1994): Living in the global. In: AMIN, A., THRIFT, N. (eds.): *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford: Oxford University Press, s. 1–22.
- ARBURG, A. von a kol. (2010): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 534 s.
- ARBURG, A. von, STANĚK, T. eds. (2011): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Díl II., svazek 1, Duben–srpen/září 1945: "Divoký odsun" a počátky osídlování. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 957 s.
- ASSMANN, J. (2011): *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press.
- BAČOVÁ, V. (2019): Identita v sociální psychologii. IN: VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., SOLLÁROVÁ, E. eds. (2019): *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, s. 88–100.
- BARLOW, I. M., DOSTÁL, P., HAMPL, M. eds. (1994): *Territory, society and administration: the Czech republic and the industrial region of Liberec*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 230 s.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Překlad Jiří Svoboda. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 214 s.
- BERNARD, J. (ed.). (2010): *Endogenní rozvojové potenciály malých obcí a místní samospráva*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

- BERNARD, J. et al. (2018): *Nic se tady neděje...: životní podmínky na periferním venkově*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i., 243 s.
- BLAŽEK, J. (2012): Regionální inovační systémy a globální produkční sítě: dvojí optika na zdroje konkurenceschopnosti v současném světě? *Geografie*, 117 (2), s. 209–233.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Praha: Karolinum, 342 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2020): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 363 s.
- BOSCHMA, R. (2005): Proximity and Innovation: A Critical Assessment. *Regional Studies*. 2005, 39 (1), s. 61–74.
- BOSWORTH, G., PRICE, L., COLLINSON, M., DAWSON, N. (2016): Rural resourcefulness and neo-endogenous rural development. *European Planning Studies*. 24, (11), s. 2037–2055.
- BOURDIEU, P. (1986): The forms of capital. In: RICHARDSON, J. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, s. 241–58.
- BREAKWELL, G. (1993): Social representations and social identity. *Papers on social representations*, 2 (3), s. 198–217.
- BRUBAKER, R., COOPER, F. (2000): Beyond „identity“. *Theory and Society*, 29, 1–47.
- BUCHER, S. (2012): *Samosprávne kraje na Slovensku – formovanie identity a inštitucionalizácia v kontexte integrácie do Európy regionov*. Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 225 s.
- CEJPOVÁ, I. (2018): Region a regionální identita ve vztahu k regionálnímu rozvoji. *Kulturní studia*, 2, s. 74–84.
- CEJPOVÁ, I., ŠIMÁKOVÁ, A. (2021): Regionální identita a její význam pro zachování hmotného kulturního dědictví na příkladu Jihočeského a Plzeňského kraje. *Historická sociologie*, 24 (1), s. 99 – 118.
- CLAVAL, P. (2007): Regional Geography: Past and present (a review of ideas, approaches and goals). *Geographica Polonica*, 80 (1), s. 25–42.
- COOKE, P., URANGA, M. G., ETXEBARRIA, G. (1997): Regional innovation systems: Institutional and organisational dimensions. *Research Policy*. 26 (4–5), s. 475–491.

- DARGAN, L., SHUCKSMITH, M. (2008): LEADER and innovation in rural development: A sociological approach. *Sociologia Ruralis*, 48, (3), s. 274–291.
- DAX, T., FISCHER, M. (2018): An alternative policy approach to rural development in regions facing population decline. *European Planning Studies*, 26 (2), s. 297–315.
- DELÍN, M., POSPĚCH, P. (2016): Komodifikace venkova a utváření identity regionu. *Sociologický časopis*, 52 (2), s. 209–235.
- DUŠEK, L. (2022): Květen 1945 v Krkonoších: narativy pamětníků aneb od koho byl kdo osvobozen. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2, s. 45–63.
- DVOŘÁKOVÁ, I. (2010): Obsahová analýza / formální obsahová analýza / kvantitativní / obsahová analýza. *Antropowebzin*, 2010 (2), s. 95–100.
- DVOŘÁKOVÁ-HÁDKOVÁ, J. (2008): *Srpen 1968*. Česko, Dokumentární / Historický film. 57 min.
- DZIEWONSKI, K. (1967): Concepts and terms in the field of economic regionalization. In: MACKA, M.(ed.): *Economic regionalization*. Praha: Academia.
- ERIKSON, E. H. (1956): The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, s. 56–121.
- FEARON, J. D. (1999): What is identity? (As We Now Use the Word)? California: Stanford University. 45 s. Dostupné z: <http://www.stanford.edu/~jfearon/papers/iden1v2.pdf>
- FELLMANN, J., D., GETIS, A., GETIS, J. (2003): *Human geography: landscapes of human activities*. Boston: McGraw-Hill, 576 s.
- FIORAMONTI, L. (2012): Conclusion – Building Regions from Below: Has the Time Come for Regionalism 2.0?. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 47 (1), s. 151–160.
- FIVUSH, R., BOHANEK, J. G., DUKE, M. (2011): The Intergenerational Self: Subjective Perspectives and Family Narratives. *Journal of Family Theory & Review*, 3 (2), s. 106–118.
- FLORIDA, R. (2003): Cities and the Creative Class. *City and Community*, 2 (1), s. 3–19.
- FORMAN, J., DAMSCCHODER, L. (2008): Qualitative Content Analysis. IN: JACOBY, L. (ed.). *Empirical Methods for Bioethics: A Primer*. Oxford: Elsevier, s. 39–62.
- FUJITA, M., KRUGMAN, P. (2004): The new economic geography: past, present and the future. *Papers in Regional Science*, 83, s. 139–164.

- GILBERT, A. (1988): The new regional geography in English and French speaking countries. *Progress. Human Geography*, 12 (2), s. 208–228.
- GRANOVETTER, M. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 1973 (78), s. 1360–1380.
- GRANOVETTER, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91 (3), s. 481–510.
- HALÁS, M. (2008): Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. *Sociologický časopis*, 44 (2), s. 349–369.
- HALBWACHS, M. (1992): *On Collective Memory*. University of Chicago Press.
- HAMAR, E. (2008): *Vyprávěná židovství: o narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 243 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. *Geografie – Sborník ČGS*, 105 (3), s. 241–254.
- HAMPL, M. (2001): *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: DemoArt pro Univerzitu Karlovu, Přírodovědeckou fakultu, 328 s.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: DemoArt pro Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy, 147 s. Dostupné z: <https://is.muni.cz/publication/685497>
- HAMPL, M. (2010): Regionální diferenciace společnosti: obecné typy vývojových procesů. *Geografie*, 115 (1) s. 1–20.
- HAMPL, M. a kol. (1996): *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: DemoArt, 394 s.
- HAMPL, M. JEŽEK, J. a KÜHNEL, K. (1983): Sociálněgeografická regionalizace ČSR. Praha: Československá demografická společnost při Československé akademii věd, *Acta demographica*, 2. 246 s.
- HARTSHORNE, R. (1939): The nature of geography: A critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the Association of American Geographers*, 29 (3), s. 173–412.
- HAVLÍČEK, T. (2004): Teorie vymezení pohraničí. In: JEŘÁBEK, M., DOUKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. et al. (2004): *České pohraničí bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia, s. 59–64.

HERSTEIN, R. (2012): City branding, regional identity and public space: What historical and cultural symbols in urban architecture reveal. *Journal of Vacation Marketing*, 18 (2), s. 147–155.

HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. a kol. (2009): *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. Praha: ASPI, 348 s.

HEŘMANSKÝ, M. (2019): Analýza a interpretace dat v kvalitativním výzkumu. IN: NOVOTNÁ, H., ŠPAČEK, O., ŠTOVÍČKOVÁ, M., eds. (2019): *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, s. 417–443.

HOSPERS, G. J. (2011): *Four of the most common misconceptions about place marketing*. *Journal of Town & City Management*, 2 (2), s. 167–176.

HOUŽVIČKA, V. (1996): Česko-německé pohraničí v nových souvislostech. In: ZICH, F. et al. *Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 11–25.

HOUŽVIČKA, V., NOVOTNÁ, L., eds. (2007): *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 170 s.

HRDALO, I., TROJANOVIĆ, A., RELJIĆ, D. (2019): The terraced landscape as a part of the Dubrovnik regional identity: Cross time study of the region Dubrovačko Primorje (Republic of Croatia). *Annales-Anali za Istrske in Mediteranske Studije - Series Historia et Sociologia*, 29 (9), s. 45–58.

HRUBÝ, T. (2011): *Ještěd a jeho proměny*. Liberec: Nakladatelství XYZ, 256 s.

HÜBNER, H.J., FISCHER, K. (2013): *Paurisch: Wörterbuch der Gablونzer Mundart. Gablونzer Bücher*, 86. Augsburg: Wißner.

HUČKA, M., KUTSCHERAUER, A. (2011): Teoreticko-metodologické otázky regionálních disparit. *Regionální disparity*, 9/2011, s. 20–31.

HUDEČKOVÁ, H. (2001): Globalita, ruralita a neoovenkovanství. *Agricultural Economics*, 47 (5), s. 217–221.

HUDEČKOVÁ, H., LOŠŤÁK, M. (2008): LEADER in the Czech Republic and the farming sector. *Agricultural Economics*, 54 (11), s. 553–563.

CHROMÝ, P. (2003a): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů? In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M., eds.: *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám I. Bičíka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 163–178.

CHROMÝ, P. (2003b): Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady. *Historická geografie*, 32, s. 115–134.

CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z. (2014): Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje. *Geografie*, 119 (3), s. 259–277.

JANČÁK, V. (2003): Geografie zemědělství a rurální geografie: základní pojmy a metodické přístupy jejich výzkumu v období transformace Česka. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání*. Praha: PřF UK, s. 180–190.

JEŘÁBEK, M. (2000): Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony, evropský pohled a situace v Česku. *Geografické rozhledy*, 10 (1), s. 6–7.

JEŘÁBEK, M., HAVLÍČEK, T., DOKOUPIL, J. et al. (2004): *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování*. Praha: Academia. 296 s.

KADEŘÁBKOVÁ, J., KHENDRICHE TRHLÍNOVÁ, Z. (2008): *Region a regionální vědy: vybrané sociální, kulturní a environmentální aspekty*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 77 s.

KASTNER, Q. (1996): Změny národnostní skladby obyvatelstva českého pohraničí. In: ZICH, F. et al. *Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, s. 25–49.

KASTNER, Q. (1999): *Osídlování českého pohraničí od května 1945: na příkladu vybraných obcí Litoměřicka*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR, 188 s.

KAUFMANN, J. C. (2010): *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 151 s.

KAYSER, B. (1991): La renaissance rurale: Sociologie des campagnes du monde occidental. *Revue française de sociologie*, 32 (2), s. 288–290.

KEATING, M. (1998): *The new regionalism in Western Europe: territorial restructuring and political change*. Edward Elgar, Cheltenham.

KEATING, M. ed. (2004): *Regions and Regionalism in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publ., 692 s.

KNEAFSEY, M. R. (2001): Rural cultural economy: tourism and social relations. *Annals of Tourism Research*, 28 (3), s. 762–783.

KOREC, P., RUSNÁK, J. (2016): Zaostávajúce regióny Slovenska v kontexte nového (európskeho) regionalizmu. *Geographical Information*, 20 (2), s. 216–230.

KOTLER, P., GERTNER, D. (2002): Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective. *Journal of brand management*, 9 (4), s. 249–261.

KRAFT, S. *Einmalig in der Vertriebenengeschichte: aus Gablonz wurde Neugablonz* [online]. Deutsch.radio.cz, 12. 5. 2005 [cit. 2024-09-14]. Dostupné z: <https://deutsch.radio.cz/einmalig-der-vertriebenengeschichte-aus-gablonz-wurde-neugablonz-8626963>.

KREISSLOVÁ, S. (2013): *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 194 s.

KREISSLOVÁ, S. (2016): „Odsun“ Němců v české vzpomínkové kultuře. *Národopisná revue*, 4, s. 284–295.

KRUGMAN, P. (1995): *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, MA: MIT Press, 128 s.

KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011): Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. *Sociologický časopis*, 47 (4), s. 805–829.

KUPKA, P., WALACH, V., BRENZDOVÁ, A., PLACHÝ, O., LUPTÁK, L., TOUŠEK, L., TVRDÁ, K., VANKOVÁ, K., DVOŘÁKOVÁ, T. (2019): Obchod s chudobou: kvalitativní obsahová analýza českých médií v letech 2006–2017. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*, 11 (1), s. 19–42.

KUTSCHERAUER, A. a kol. (2010): *Regionální disparity v územním rozvoji České republiky – jejich vznik, identifikace a eliminace, Závěrečná výzkumná zpráva*. Ostrava: VŠB-Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 152 s.

KUTSCHERAUER, A., ŠOTKOVSKÝ, I., ADAMOVSKÝ, J., IVAN, I. (2013): *Socioekonomická geografie a regionální rozvoj: regionální analýzy v přístupech*

socioekonomické geografie k regionálnímu rozvoji. SAEI, vol. 22. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, 132 s.

KVĚTOŇ, V. (2010): Mikroregiony v České republice: jejich typologie a role v regionálním rozvoji. *Regionální studia a rozvoj*, 9 (1), s. 56–72.

LOŠŤÁK, Michal (2006): The influence of intangible forms of capital on farms. *Agricultural Economics* 52, s. 251–262.

LOWE, P. (2000): The Challenges for Rural development in Europe. in *Conference Proceedings (5th European Conference on Higher Agricultural Education): "From Production Agriculture to Rural Development*. September 10–13, 2000 Seale-Hayne Faculty, University of Plymouth, s. 19–31.

LOZOVIUKOVÁ, K. (2010): Němci v Liberci po druhé světové válce. In ARBURG VON, A., DVOŘÁK, T., KOVAŘÍK, D. a kol. (2010): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, s. 114–151.

LOZOVIUKOVÁ, K. (2017): Poválečný Liberec – město v pohraničí. In: LOZOVIUKOVÁ, K., PAŽOUT, J. (2017): *Život na Československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů a Technická univerzita v Liberci, 2017

LYNCH, K. (1960): *The Image of the City*. Joint Center for Urban Studies, 194 s.

MARTIN, E., CAPELLI, S. (2017): Region brand legitimacy: Towards a participatory approach involving residents of a place. *Public Management Review*, 19 (6), s. 820–844.

MERRILL, B., WEST, L. (2009): *Using Biographical Methods in Social Research*. London: SAGE, 224 s.

MIKŠÍČEK, P. (2003): Genius loci kulturní krajiny, Sudetské zvlášť. In: *Tvář naší země – krajina domova. Sborník příspěvků ke konferenci Identifikace s místem a krajinou jako základ Evropy regionů*. Lomnice nad Popelkou: Jaroslav Barta Studiu JB, s. 41–50.

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. Mikroregiony v České republice. Praha: MMR ČR, 2022.

MIŠOVIČ, J. (2019): *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: Slon, 292 s.

- MOURITSEN, P. What's the Civil in Civil Society? Robert Putnam, Italy and the Republican Tradition. *Political Studies*. 2003-12, 51 (4), s. 650–668.
- MURPHY, A. (1991): Regions as social constructs: the gap between theory and practice. *Progress. Human Geography*, 15 (1), s. 23–35.
- MURPHY, T. K. (2018): *Czechoslovakia Behind the Curtain: Life, Work and Culture in the Communist Era*. McFarland. 214 s.
- NĚMEČEK, J. (2018): Hořký epilog Mnichova 1938. *Český Časopis Historický*, 116 (4), s. 990–1011.
- NIXON, D. (2013): *Stories from the street: a theology of homelessness*. Farnham: Ashgate, 202 s.
- NOSKOVÁ, J. (2014): *Biografická metoda a metoda orální historie: na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha – pracoviště Brno, 109 s.
- NOVÁK, P. (1999): Národnostní struktura regionu Podještědí v první polovině 20. století. *České země v dějinách Evropy*, 8 (2), s. 123–138.
- NOVOTNÁ, H. (2019): Kvalitativní strategie výzkumu. IN: NOVOTNÁ, H., ŠPAČEK, O., ŠŤOVÍČKOVÁ, M., eds. (2019): *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, s. 257–288.
- NOVOTNÝ, L. (2012): Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů: Výsledky reprezentativního dotazníkového šetření. *Naše společnost*, 10 (2), s. 30–34.
- OSOBA, P., CHROMÝ, P., KUČERA, Z. (2015): Identita Kladska v historickogeografickém přehledu. In SEMOTANOVÁ, E. a kol. (2015): *Kladsko – Historickogeografický lexikon*. Nakladatelství Historický ústav, Praha-Kłodzko-Wrocław, s. 29–47.
- OTÁHAL, M. (2002): *Normalizace 1969-1989: Příspěvek ke studiu dějin české společnosti v letech 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 105 s.
- OTTAVIANO, G.I.P., THISSE, J.F. (2005): New Economic Geogprahy: What about the N? *Environment and Planning A*, 37, s. 1707–1725.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FEŘTROVÁ, M. (2011): Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. *Sociologický časopis*, 47 (4), s. 777–803.

- PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164 (1), s. 105–146.
- PAASI, A. (2002): Place and Region: Regional Works and Words. *Progress in Human Geography*, 26 (6), s. 802–811.
- PAASI, A. (2010): Regions are social constructs, but ‘who’ or ‘what’ constructs them? Agency in question. *Environment and Planning*, 42, s. 2296–2301.
- PAULÍČEK, M., MLYNÁŘ, J., VIDO, R. (2016): Sociální konstruktivismus padesátiletý. *Social Studies*, 2016 (3), s. 7–9.
- PERKS, R., THOMSON, A. (1998): *The Oral History Reader*. Roudledge, 479 s.
- PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A., a TOMANEY, J. (2016): *Local and Regional Development*. 2. vyd. London: Routledge, 406 s.
- PORTER, M. E. (1998): Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 76 (6), s. 77–90.
- POSTRÁNECKÝ, J. (2010): Regionální politika a regionální rozvoj v České republice. *Urbanismus a územní rozvoj*, 13 (5), s. 10–16.
- PRED, A. (1984): Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time – Geography of Becoming Places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74 (2), s. 279–297.
- PULLMANN, M. (2011): *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 243 s.
- PUTNAM, R. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. USA: Princeton University Press, 247 s.
- PUTNAM, R. (2000): *Bowling Alone: The collapse and revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 544 s.
- RAAGMA, G. (2002): Regional Identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies*, 10 (1), s. 55–76.
- RADVANSKÝ, Z. (1997): Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948. *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Studia historica*. Ústí nad Labem: UJEP, 204 s.

- RAY, Ch. (2000). Editorial. The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. *Sociologia Ruralis*, 40 (2), s. 163–171.
- RAY, Ch. (2006): Neo-endogenous rural development in the EU. In: *Handbook of Rural Studies*. London: SAGE, s. 278–285.
- ROBERTS, B. (2001): *Biographical Research*. Milton Keynes, United Kingdom: Open University Press, 224 s.
- ROUBAL, O. (2013): *Biografická identita v pohraničí: teritoriální identita v životních příbězích poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*. Praha: Professional Publishing, 155 s.
- RYCHLÍK, J. (2019): Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. *Historická sociologie*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 11 (2), s. 35–50.
- ŘEZNÍK, M. (2015). Paměť a identita v regionálním kontextu. In: ŠUSTROVÁ, R., HÉDLOVÁ, L., (ed.). *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Památník Lidice, s. 59–80.
- SCOTT, A. J., STORPER, M. (2003): Regions, Globalization, Development. *Regional Studies*. 2003, 37, (6-7), s. 579–593.
- SEDLACEK, S., KURKA, B., MAIER, G. (2009): Regional Identity: A Key to Overcome Structural Weaknesses in Peripheral Rural Regions? *European Countryside*, 1 (4), s. 180–201.
- SEMIAN, M. (2012): *Název jako symbol regionu*. *Historická geografie*, 38 (2), s. 335–352.
- SEMIAN, M. (2012b): Searching for the Territorial Shape of a Region in Regional Consciousness: The Český Raj (Bohemian Paradise), Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 20 (2), s. 25–35.
- SEMIAN, M. (2016): Region in its complexity: A discussion on constructivist approaches. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 51 (2), s. 177–186.
- SEMIAN, M., CHROMÝ, P., KUČERA, Z. (2016): Name as a regional brand: The case of Local Action Groups in Czechia. *Journal of Language and Politics*, 15 (6), s. 768–789.
- SEMOTANOVÁ, E. (2013): Historické regiony Česka – součást regionální identity v evropském prostoru. *Geografické rozhledy*, 22 (5), s. 24–27.

- SHUCKSMITH, M. (2010): Disintegrated rural development? Neo-endogenous rural development, planning and place-shaping in diffused power contexts. *Sociologia Ruralis*. 50 (1), s. 1–14.
- SCHUDSON, M. (1995): Dynamics of Distortion in Collective Memory. *Memory and Identity*, s. 346–357.
- SILVERMAN, D. (2004): *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, SAGE Publications. 378 s.
- SPALOVÁ, B., UMLAUF, V. et al. (2017): *Ruprechtice: veřejný prostor podle mentálních map*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 187 s.
- SPELLERBERG, A., HUSCHKA, D., HABICH, R. (2006): Quality of Life in Rural Areas: Processes of Divergence and Covergence. *Social Indicators Research*, 83 (2), s. 283–307.
- SPOLENÁ ZEMĚDĚLSKÁ POLITIKA. Politika trvalé udržitelnosti a regionální rozvoj. 2005.
- SPURNÝ, M. (2006): *Sudetské osudy*. Praha: Antikomplex, 214 s.
- SPURNÝ, M. (2011): *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex, 373 s.
- SPURNÝ, M., ed. (2006): *Proměny sudetské krajiny*. Praha: Antikomplex, 238 s.
- SRB, V. (1984): Osídlení českého pohraničí v letech 1945–1959 (Demografický přehled). In: Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. (1999): *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 200 s.
- SZALÓ, C. (2006): *Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit*. Sociální studia. 1 FSS MU, s. 145–160.
- SZYMANSKA, D., BIEGANSKA, J., GIL, A. (2009): Rural Areas in Poland in the Context of Changes in Population Age Structure in 1996, 2001 and 2006. *Bulletin of Geography, Socio-economic Series* (12), s. 91–107.
- ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. (2006): *Sociální kapitál: Koncepty, teorie a metody měření*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 93 s.
- ŠERÝ, M. (2014): The identification of residents with tehí region and the continuity of social-historical development. *Moravian Geographical Reports*, 22 (3), s. 53–64.

- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2012): Perception of the historical border between Moravia and Silesia by residents of the Jeseník area as a partial aspect of their regional identity. *Moravian Geographical Reports*, 20 (2), s. 36–46.
- ŠIFTA, M. (2018): *Symboly a symbolika v procesu formování regionu*. Univerzita Karlova. Disertační práce. 117 s.
- ŠIFTA, M., CHROMÝ, P. (2014): Symboly a identita regionu: analýza vnímání přírodních symbolů oblastí s intenzivně přeměněnou krajinou v Česku. *Geografický časopis*, 66 (4), s. 401–415.
- ŠIFTA, M., CHROMÝ, P. (2017): The importance of symbols in the region formation process. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 71(2), s. 98–113.
- ŠILHÁNKOVÁ, V. (2007): *Teoretické přístupy k regionálnímu rozvoji*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 129 s.
- THRIFT, N. (1983): On the determination of social action in space and time. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1 (1), s. 23–57.
- TOLASZ, R. ed. (2017): *Atlas podnebí Česka*. Praha: Český hydrometeorologický ústav, 256 s.
- TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. a kol. (2008): *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 411 s.
- TUAN, Y. F. (1977): *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- TUAN, Y. F. (1990): *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. Columbia University Press, New York.
- TURNER, D. W. (2010): Qualitative Interview Design: A Practical Guide for Novice Investigators. *The Qualitative Report*, 15 (3), s. 754–760.
- UMLAUF, V., FOJTOVÁ, R. (2011): *Střed Liberce v proměnách staletí*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 153 s.
- VAINIKKA, J. (2013): The role of identity for regional actors and citizens in a splintered region: the case of Paijat-Hame, Finland. *Fennia*, 191 (1), s. 25–39.
- VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (2009): Sustainable Development of Rural Microregions in the Czech Borderland. *Moravian Geographical Reports*, 17 (4), s. 34–43.

- VAN DER PLOEG, J., LONG, D. BANKS, J. (2002): *Living Countrysides – Rural Development Processes in Europe: The State of the Art*. Doetinchem NL: Elsevier.
- VAN LANGENHOVE, L. (2016): *Building regions: the regionalization of the world order*. Routledge, 198 s.
- VANĚK, M., MÜCKE, P. (2011): *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 359 s.
- VANĚK, M., MÜCKE, P. (2016): *Velvet Revolutions: An Oral History of Czech Society*. New York: Oxford University Press, 320 s.
- VANHOVE, N. (1999): *Regional Policy: A European Approach*. Aldershot: Ashgate, 639 s.
- VANHOVE, N., KLAASEN, L. H. (1980): *Regional Policy: A European Approach*. University of Michigan: Saxon House, 488 s.
- VON ARBURG, A. (2005): Komplex odsunu – Vysídlení Němců a české pohraničí po roce 1945. *Soudobé Dějiny*, 12 (3-4), s. 425–431.
- VON ARBURG, A. STANĚK, T, eds. (2011): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 1, Duben–srpen/září 1945: "Divoký odsun" a počátky osídlování*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 957 s.
- WHITE, M. D., MARSH. E. E. (2006): Content Analysis: A Flexible Methodology. *Library Trends*, 55 (1), s. 22–45.
- WIEDEMANN, A. (2016): *"Pojď s námi budovat pohraničí!": osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952*. Praha: Prostor, 471 stran.
- ZANDLOVÁ, M. (2019): Rozhovor. IN: NOVOTNÁ, H., ŠPAČEK, O., ŠTOVÍČKOVÁ, M., eds. (2019): *Metody výzkumu ve společenských vědách*. Praha: FHS UK, s. 315–352.
- ZEMÁNEK, L. (2003): Lokální kultura v životě našeho venkova. In: JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání*. Praha: PřF UK, s. 124–149.
- ZHANG, R., YAN, X. (2024): The Symbolization of Regional Elements Based on Local-Chronicle Text Mining and Image-Feature Extraction. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 2024, 13 (9), s. 299.
- ZICH, F. (2003): Regionální identita obyvatel pohraničí. *Sborník příspěvků z konference „Evropská, národní, či regionální identita?“* Praha, 3.10.2003. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.

ZICH, F. (2007): *Přeshraniční vlivy v českém pohraničí: (přeshraniční spolupráce v pohraničí jako evropeizace zdola?)*. V Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 282 s.

ZICH, F. et al. (1996): *Kdo žije v pohraničí: česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 129 s.

ZICH, F., ROUBAL, O., SPALOVÁ, B. (2003): *Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 119 s.

ZIMMERBAUER, K. (2011): From *image* to identity: building regions by place promotion. *European Planning Studies*, 19 (2), s. 243–260.

Elektronické zdroje

Administrativní mapa obcí Libereckého kraje. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-24]. 2024. Dostupné z: https://csu.gov.cz/docs/107799/6bcdbdf4-4039-3610-d754-c6334d878090/mapa_soorp.png?version=1.0.

BALÍKOVÁ, M. (2003): Obsahová analýza. In: KTD: *Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. [cit. 2021-03-03]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003-2021. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000001586&local_base=KTD.

Crystal Valley Week. *Crystal Valley*. [online]. [cit. 2024-09-30]. 2024. Dostupné z: <https://crystalvalleyweek.cz/cs>.

Data pro budoucnost 2024. *Místo pro život*. [online]. [cit. 2024-09-15]. 2024. Dostupné z: https://www.dropbox.com/scl/fi/u1fw4semfpzx2y50r578b/MP-_prezentace_2024.pdf?rlkey=mhlkks5tb8ihaz03bc27pi3u9&e=2&st=lpowgdw6&dl=0.

Dopady světové finanční a hospodářské krize na ekonomiku. *Český statistický úřad (CZSO)* [online]. [cit. 12-12-2020]. 2011. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20534938/115610j.pdf/b487dd3c-0ad7-4ccd-b62d-8fc9bf917b95?version=1.0>

Ekonomika a etika zahraničních investic. *Magna Exteriors (Bohemia) s.r.o.* [online]. [cit. 2024-09-24]. 2023. Dostupné z: <https://www.fdi.utb.cz/firmy/76-magna-exteriors-bohemia-s-r-o>.

HAMR, D. (2018): Hvězdná hodina libereckého rozhlasu aneb Srpen 1968 pod Ještědem. Liberec: *Český rozhlas* [online]. [cit. 2024-17-06]. Dostupné z: <https://liberec.rozhlas.cz/hvezdna-hodina-libereckeho-rozhlasu-aneb-srpen-1968-pod-jestedem-7571269>.

Historie Jablonecké přehrady. *Jablonecko – Regionální portál*. [online]. [cit. 2024-07-07]. 2023. Dostupné z: <https://www.jablonecko.cz/historie-mseno> [cit. 6. září 2024].

Hromadná ubytovací zařízení – Liberecký kraj. *Czech Tourism*. [online]. [cit. 2024-09-28]. 2024. Dostupné z: https://tourdata.cz/wp-content/uploads/2024/05/PDF_KR_23_Liberecky_2023.pdf.

Charakteristika oblasti – CHKO Jizerské hory. *Agentura ochrany přírody a krajiny ČR*. [online]. [cit. 27. 9. 2024]. 2023. Dostupné z: <https://www.nature.cz/web/chko-jizerske-hory/charakteristika-oblasti>.

IGS - Mezinárodní sklářské symposium. *Crystal Valley*. [online]. [cit. 2024-09-30]. 2024. Dostupné z: <https://crystalvalley.cz/cs/akce/igs-mezinarodni-sklarske-sympozium>.

Irredentism. *Encyclopedia.com*. [online]. [cit. 2024-08-15]. 2024. Dostupné z: <https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/irredentism>.

Jablonec nad Nisou a sklářská tradice. *Czech Glass Review* [online]. [cit. 2024-09-05] 2019. Dostupné z: <https://www.czechglass.org/jablonec-tradice>

Jizerská 50. *Jizerska50.cz*. [online]. [cit. 2024-09-09]. 2023. Dostupné z: <https://www.jizerska50.cz>.

Jizerské hory – Regionální průvodce. *Historie rozhleden v Jizerských horách* [online]. [cit. 05-09-2024]. 2021. Dostupné z: <https://www.jizerskehory.cz/rozhledny>.

Jizerské hory. *Kudyznudy.cz* [online]. [cit. 2024-09-15]. 2024. Dostupné z: <https://www.kudyznudy.cz/kam-pojedete/liberecky-kraj/jizerske-hory>.

LEADER/CCLD. *European Network for Rural Development* [online]. [cit. 12-10-2020]. Dostupné z: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en.

Liberecká Textilana už roky zarůstá trávou a leží ladem. *iROZHLAS* [online]. [cit. 2024-09-05]. 2018. Dostupné z: <https://www.irozhlas.cz>

Liberecký kraj. *Kudyznudy.cz* [online]. [cit. 2024-09-15]. 2024. Dostupné z: <https://www.kudyznudy.cz/kam-pojedete/liberecky-kraj>.

Lokality akcí. *Liberecký kraj*. [online]. [cit. 2024-09-30]. 2024. Dostupné z: <https://kalendar.kraj-lbc.cz/lokality>.

Metodika SLDB 2011. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-07-20]. 2011. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/metodika-slodb-2011>.

Návštěvnost turistických cílů 2023: Liberecký kraj. *Czech Tourism*. [online]. [cit. 2024-09-28]. 2024. Dostupné z: <https://tourdata.cz/data/navstevnost-turistickych-cilu-2023-liberecky-kraj/>.

Nezaměstnanost v červnu 2024 z pohledu regionů. *Úřad práce ČR*. [online]. [cit. 2024-09-17]. 2024. Dostupné z: <https://www.uradprace.cz/web/cz/-/nezamestnanost-v-cervnu-2024-z-pohledu-regionu>.

Nezaměstnanost v Libereckém kraji znovu poklesla. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-15]. 2024. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/lbk/nezamestnanost-v-libereckem-kraji-znovu-poklesla>.

O nás. *Societas Amicum Liberec*. [online]. [cit. 2024-09-06]. 2018-2023. Dostupné z: <https://salliberec.cz/o-nas/>.

Obce s rozšířenou působností – Liberecký kraj. *Regionální informační servis*. [online]. [cit. 27. 9. 2024]. 2024. Dostupné z: <https://www.risy.cz/cs/krajske-ris/liberecky-kraj/obce-s-rozsir-pusobnosti>.

Obyvatelstvo ve městech Libereckého kraje v roce 2023. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-15]. 2024. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/lbk/obyvatelstvo-ve-mestech-libereckeho-kraje-v-roce-2023>.

Okresy Libereckého kraje. *Regionální informační servis* [online]. [cit. 2024-09-09]. 2021. Dostupné z: <https://www.risy.cz/cs/krajske-ris/liberecky-kraj/okresy>.

Pohyb obyvatelstva v Libereckém kraji v roce 2023. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-17]. 2023. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/lbk/pohyb-obyvatelstva-v-libereckem-kraji-v-roce-2023>.

Průmysl v Libereckém kraji v roce 2023. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-21]. 2024. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/lbk/prumysl-v-libereckem-kraji-v-roce-2023>.

Průmyslové zóny. *Regionální informační servis*. [online]. [cit. 2018-06-10]. 2018. Dostupné z: <http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/liberecky-kraj/regionalni-informace/prumyslove-zony/>.

Regionální rozvoj. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR* [online]. [cit. 09-01-2021]. 2020. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/regionalni-rozvoj>.

Rozpínavost a chamtivost. Před půlstoletím v Liberci, i dnes na Ukrajině. *Paměť národa* [online]. [cit. 2024-09-17]. 2022. Dostupné z: <https://magazin.pametnaroda.cz/pribehy-pametniku/rozpinavost-a-chamtivost-pred-pulstoletim-v-liberci-i-dnes-na-ukrajine>.

Sčítání lidu, domů a bytů. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 10-09-2024]. 2021. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/scitani-lidu-domu-a-bytu>.

SCHAURICH, D. Wir Noppenn. *Wir-Noppenn.de*, [online]. [cit. 2024-09-14]. Dostupné z: <https://www.wir-noppenn.de/>.

Sklářský průmysl v Jablonci nad Nisou. *Historie Jablonecka* [online]. [cit. 2024-09-05]. 2020. Dostupné z: <https://www.jablonecko.cz/sklo>.

Sportovní odvětví. *Liberecký kraj*. [online]. [cit. 2024-09-29]. 2024. Dostupné z: <https://www.kraj-lbc.cz/urad/odbory/odbor-skolstvi-mladeze-telovychovy-a-sportu/oddeleni/oddeleni-mladeze-a-sportu/agenda-oddeleni/sportovni-odvetvi>

Srpen 1968 – chronologie. *Ústav pro studium totalitních režimů*. [online]. [cit. 2024-09-17]. 2022. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/rok-1968-na-webu-ustr/srpen-1968/srpen-1968-chronologie/>.

Statistická ročenka Libereckého kraje – 2023. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-15]. 2023. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/produkty/statisticka-rocenka-libereckeho-kraje>

Strategie regionálního rozvoje 21+ . *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR*. [online]. [cit. 10-01-2021]. 2020. Dostupné z: <https://mmr.cz/cs/microsites/uzemni-dimenze/strategie-regionalniho-rozvoje-cr-2021>.

Strategie rozvoje Libereckého kraje 2021–2027. *Liberecký kraj* [online]. [cit. 2024-09-10]. 2020. Dostupné z: <https://www.kraj-lbc.cz/getFile/case:show/id:469216/2024-02-16%2012:40:22.000000>. 253 s.

SÝKORA, J. (2019): Ještěd. *Turistický průvodce*. [online]. [cit. 2024-09-09]. Dostupné z: <https://www.turistika.cz/clanky/jested>.

Ústavní zákon č. 280/1948 Sb. o Hospodářském plánu Republiky Československé na rok 1948 [online]. [cit. 2024-07-09]. 1948. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20120402152905/http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1948/sb101-48.pdf>.

Základní údaje. Denso. *Denso.cz*. [online]. [cit. 2024-08-30]. 2024. Dostupné z: <https://www.denso.cz/zakladni-udaje/>. [cit. 2024-09-24].

Zákon č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů. *Zákony pro lidi*. [online]. [cit. 02-02-2021]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-110>.

Zaměstnaní podle tříd klasifikace zaměstnání. *Český statistický úřad*. [online]. [cit. 2024-09-24]. 2024. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-parametry&z=T&f=TABULKA&katalog=30853&sp=A&skupId=646&pvo=ZAM04-A&c=v3%7E8__RP2019&str=v309.